

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Makaleler

- Mevlüt Çelebi**610
Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)
- Günver Güneş** 634
Milli Mücadele'de Bodrum ve Çevresi
- Mithat Aydın-Cengiz Akseki**656
Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün
Hatay'daki Yansıması
- Mehmet Serkan Şahin**680
Gaziantep'de Varlık Vergisi Uygulaması
- Kenan Özkan**694
Mütareke Döneminde "Milliyet" ve "Anâsır" Kavramı Üzerine
Tartışmalar
- Kamuran Şimşek**728
Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap Ve
Sıfatlar
- Yazım Kuralları** 741

BELGİ
DERGİSİ

Cilt/Volume 1

Sayı/Number 15

Kış/Winter 2018

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Cilt/Volume 1 Sayı/Number 15 Kış/Winter 2018

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 15 Kış/Winter 2018

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN-Okt. Cengiz AKSEKİ

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Süleyman İNAN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof.. Dr. Ercan HAYTOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)

İletişim Adresi/Contact Adrese
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Kaynak: Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
(ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and
Cover Design**
Öğr. Gör. Gülderen ÇAVUŞ
Cansu EKİNCİ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing
Denizli-01.01.2018

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

BELGİ DERGİSİ, Ulakbim, Asosindex ve Sobiad tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.

Belgi (ISSN 21464456), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

DANIŞMA VE HAKEM KURULU/ADVISORY AND EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (KIRGIZİSTAN)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil Preda (ROMANYA)
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN (Trakya Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kemal DAŞÇIOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat GÜNDAĞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ (Adnan Menderes Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Zülal KELEŞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Prof. Dr. Bayram AKÇA (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Durmuş AKALIN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Sezai BALCI (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Necla GÜNAY (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fikretin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kemal DAŞÇIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaller üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Mevlüt Çelebi610
Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)	
Günver Güneş 634
Milli Mücadele'de Bodrum ve Çevresi	
Mithat Aydın-Cengiz Akseki656
Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması	
Mehmet Serkan Şahin680
Gaziantep'de Varlık Vergisi Uygulaması	
Kenan Özkan694
Mütareke Döneminde "Milliyet" ve "Anâsır" Kavramı Üzerine Tartışmalar	
Kamuran Şimşek728
Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap Ve Sıfatlar	
Yazım Kuralları	741

BİR İTALYAN MİLLETVEKİLİNİN YENİ TÜRKİYE HAKKINDAKİ FİKİRLERİ (1925)

AN ITALIAN DEPUTY'S IDEAS ABOUT NEW TURKEY (1925)

Mevlüt ÇELEBİ*

Öz

İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye-İtalya ilişkileri hep sorunlu oldu. Yeni Türkiye'nin dış ilişkileri barış ve dostluk anlayışı üzerinde gelişirken Faşist İtalya, yayılmacı bir siyaseti benimsedi. Faşistlerin Akdeniz bölgesini İtalyan yayılmacılığı için hedef coğrafya olarak seçmesi, Türkiye ile İtalya'yı karşı karşıya getirdi. Mussolini'nin emperyalist politikası kamuoyunda da kuvvetli bir destek buldu. Milletvekili Orazio Pedrazzi de İtalya'nın Akdeniz ve Anadolu'yu hedef alan siyasetine destek verenlerden birisiydi. Pedrazzi, meclisteki konuşmalarında bu fikirlerini dile getirdi. 1924'te yaptığı bir Doğu seyahatinden sonra yazdığı kitapta da bu fikirlerini daha ayrıntılı olarak anlattı. Pedrazzi, Türkiye Cumhuriyeti'ni, Avrupalılarla iş birliği yapmadığı için suçlarken, Anadolu'nun, az nüfuslu Türklerin yönetiminde layık olduğu gibi değerlendirilmediğini ileri sürdü. Pedrazzi'nin bu fikirleri Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmakla birlikte kitabı, Türkçeye tercüme edilerek bir gazetede tefrika edildi.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, İtalya, Türk-İtalyan İlişkileri, Orazio Pedrazzi ve Anadolu*

Abstract

Turkish-Italian Relations in the Interwar Period has always been problematic. New Turkey's foreign policy of peace and friendship in the adopted but Fascist Italy, followed by an expansionist policy in the Mediterranean area. Mussolini's imperialist policy was supported by Italian public opinion. Deputy Orazio Pedrazzi was one of the supporters of Italy's policy towards the Mediterranean and Anatolia. Pedrazzi voiced these ideas in his parliamentary talk. In a book he wrote after an East journey in 1924, he wrote these ideas in more detail. Pedrazzi, the Republic of Turkey, was blamed for failing to cooperate with the Europeans. He also argued that the Turks were not able to use Anatolia efficiently with less. Pedrazzi's ideas were met with reaction in Turkish public opinion. However, his book was translated into Turkish and was published in a newspaper.

Keywords: *Turkey, Italy, Turkish-Italian Relations, Orazio Pedrazzi, Anatolia*

A-Giriş

Bir bağımsızlık savaşının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren önemli iç ve dış sorunlarla karşılaştı. Lozan Barış Antlaşması ile askeri zafer siyasi zaferle taçlandırıldı. Böylece bütün dünya nezdinde bağımsızlığı tescil edilmiş bir devlet olmasına rağmen, yeni Türkiye'nin aşması gereken ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Her ne kadar Lozan ile Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açan dış faktörler tasfiye edilmişse de, Lozan, bütün sorunları çözememiş, bir kısmı sonraki döneme ertelemişti. Dolayısıyla Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarında; Dünyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesinden Musul sorununa, Etabli meselesinden Boğazlar sorununa kadar Lozan'dan arta kalan pek çok meseleyi

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, mevlut.celebi@ege.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8244-661X)

çözmek için epey mesai harcamak zorunda kaldı. Özellikle Musul meselesi sadece İngiltere ile Türkiye ilişkilerini bir savaşın eşiğine getirmekle kalmamış, üçüncü ülkeleri de şu ya da bu şekilde etkilemiştir. Türkiye; dünya siyasetine yön veren ülkelerle (İngiltere, Fransa, İtalya gibi) komşu ve sorunları olan bir ülke durumundaydı. Yeni Türk devletinin dikkate almasını gerektiren konular bunlardan da ibaret değildi. “Muasır medeniyet seviyesine” çıkma mücadelesinde karşılaşılan iç meseleler, yurt dışına çıkmış veya çıkartılmış muhaliflerin Türkiye aleyhindeki çalışmaları ve son Osmanlı padişahı Vahdettin’in ülkeye ve saltanatına geri dönebilme umudu, dış sorunlara eklenecek unsurlardı.

Uluslararası ilişkilerin temel prensibi olan “daimi dostluklar ve daimi düşmanlıklar yoktur” anlayışının yakın tarihimizdeki en önemli göstergelerinden biri de, I. Dünya Savaşı sonunda Türk-İtalyan ilişkilerinde yaşanan iniş çıkışlardır. Milli Mücadele döneminde, hangi sebeple olduğu şu an için çok önemli olmadan, teoride düşman, pratikte dost olan İtalya’nın bundan birkaç yıl sonra Türkiye için en önemli tehdit unsuru haline gelmesi çok kolay anlaşılabilir bir değişim değildir. Üstelik Lozan Barış Antlaşması’nı onaylayan ilk İtilaf Devleti’nin de İtalya olduğu hatırlanınca, dostluktan düşmanlığa gidişin bu kadar kısa zamanda ve böylesine hızlı olmasını anlamak daha da güçleşmektedir. Aslına bakılacak olursa, I. Dünya Savaşı sonunda İtalya’da ve Türkiye’de yaşanan büyük değişimleri gerçekleştirenlerin sonraki döneme dönük düşünceleri, hedefleri ve izledikleri politikalarındaki temel uyumsuzluklar, Türkiye ile İtalya’yı karşı karşıya getirmesi kaçınılmazdı. I. Dünya Savaşı sonunda tespit edilen statüye isyan eden ve halkıyla birlikte bunu değiştiren Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra yeni bir hedef belirledi: Lozan ile elde edilen statünün korunması ve geçmişte yaşanan sıkıntıların, acıların ve kayıpların bir daha yaşanmaması için bir varoluş-yok oluş mücadelesi olan çağdaşlaşma. Çağdaşlaşma hedefinin gerçekleşmesi için iç ve dış barışın korunması şart olduğu için Atatürk, dış politikada barışçı ve antirevizyonist yaklaşımları benimsedi.

İtalya’da ise, 1922’de iktidara gelen Faşistlerle birlikte, Benito Mussolini’nin ifadesiyle “yeni ve dinamik”¹ bir dış politika izlemeye başladı. Romalıların “mare nostrum” (Bizim Deniz) olarak isimlendirdikleri Akdeniz’de aktif bir siyaset takip eden İtalya Milli Faşist Partisi lideri Mussolini, Balkanlarda ve Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa ile rekabet edebilecek bir İtalya meydana getirmek istedi. Mare Nostrum anlayışı, yeni İtalya’da, Mussolini’nin bir nutkunda da ifade ettiği gibi şöyle algılanıyordu: “*Roma, bizim çıkış noktamız ve referansımızdır. O bizim bir sembolümüz ya da mitimizdir. Biz akıllı ve güçlü, disiplinli ve emperyal bir Roma İtalya’sı hâyâl ediyoruz. Roma’nın ölümsüz ruhu Faşizmin içinde yeniden dirilip yükselecektir.*”²

Francesco Bertone, başlığı da çarpıcı olan , “Il nostro mare” (Bizim Denizimiz) kitabında, İtalya için Akdeniz’in önemini şöyle ifade ediyor: “*İtalya için Akdeniz’e sahip olmak, hayatının kaynağıdır. Bu yüzden nefes alması için, dünya siyasetinin çok önemli bir sorunudur. Sebebi de şudur: Geçmişte Akdeniz bölgesine egemen olmuş bir millet olarak, Akdeniz, savaşta ve barışta İtalyanların güvenliği için son derece önemlidir. Aynı zamanda İtalya’nın yayılma sahası olarak da önemi olduğu gibi, bu ülkenin Atlantik-Hint Okyanusu ve Karadeniz bağlantısını buradan yapması da önemlidir.*”³ “*Bir millet, yaptığı dış politika kadar vardır*”⁴ tespiti bulunan Mussolini’ye göre geçen yüzyıl İtalya için

1 H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar period*, Westport, Connecticut London 1997, s.18.

2 Hazal Pabuççular, *Turkish-Italian Relations in the Interwar Period*, Boğaziçi University, İstanbul 2009, s.12.

3 Francesco Bertone, *Il nostro mare*, Firenze 1930, s.15.

4 Giuseppe Bevilacqua, “Undici anni di politica estera Mussoliniana”, *Gerarchia*, Anno: XIII, No: 10 (29 Ottobre 1933), s. 815.

“istiklâl asrı” olmuştu. Yirminci yüzyıl ise İtalya’nın “şevket asrı” olacaktı.⁵ Bu teorik yaklaşımların, Akdeniz ülkelerinde tedirginlik yaratacak bazı örneklerinin olduğunu da biliyoruz. Mussolini’nin ifade ettiği “şevket asrı”nın, yani İtalyan prestijinin tatmin edildiği ilk olay, Ağustos 1923’te yaşandı. Yunanistan ile Arnavutluk arasındaki sınırın tespiti için kurulan komisyonun İtalyan görevlileri General Enrico Tellini, Tabip Binbaşı Luigi Corti ve Teğmen Mario Bonacini, 27 Ağustos 1923 sabahı Yunanistan sınırları içinde ve Arnavutluk sınırındaki Yanya’da öldürüldüler.⁶ Cinayete, İtalya hükümeti ve kamuoyu çok sert bir tepki gösterdi. Yunanistan’a ağır bir ultimatoma veren İtalya hükümeti, cinayet hakkında tatmin edici bir açıklama istedi ve suçluların yakalanıp cezalandırılmasını, ölen İtalyan görevliler için resmi bir tören düzenlenmesini ve kendilerine 50 milyon Lire tazminat ödenmesini talep etti.⁷ Yunan hükümetinin İtalyan taleplerini karşılamada ağırdan alması üzerine İtalya, askeri harekete girerek 31 Ağustos günü Korfu adasını işgale başladı.⁸ Yunanistan’ın, İtalya’dan özür dilemesi ve 50 Milyon Lire’lik tazminatı ödemeyi kabul etmesi üzerine İtalyanlar, Korfu adasını 27 Eylül 1923’te boşalttılar.⁹ Bu olay, İtalya için bir gövde gösterisi olduğu kadar, sonraki dönemde izleyeceği sorun çözme yöntemi konusunda da ilk örnekti. İtalya’nın güce dayalı diplomasisi, (Gambot diplomasisi) sonraki yıl da Yugoslavya’ya karşı kullanıldı. İtalya’nın I. Dünya Savaşı’na girerken kendisine vaat edilen iki kent, İtalyan yayılmacılığının sembol kentleri olmuştu: Adriyatik kıyısındaki Fiume (Rijeka) ve İzmir. Savaş sonunda İtalya, iki kente de sahip olamadı. Faşist yayılmacılık, bu iki kente duyulan iştahı yeniden kabarttı. Fiume, 1920 Kasımında İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir antlaşma ile bir serbest şehir olarak bağımsız bir statüye kavuşturulmuştu. Mussolini iktidarının ilk yıllarında bu meseleyi ele aldı ve Yugoslavya üzerinde baskı kurarak, bu devletle yaptığı 27 Ocak 1924’te bir anlaşma ile Fiume’nin İtalya’ya katılmasını sağladı.¹⁰

Yeni Türkiye ile Yeni İtalya arasındaki ilk önemli diplomatik kriz, 1924 yazında yaşandı. İtalyanların Mayıs sonlarında Rodos adasındaki askeri birliklerini 2-3 aylık kuvvetle takviye etmesi Türkiye’de büyük endişe ve tepki meydana getirdi. İtalyanların; “İtalya karşıtı kampanya” başlatmakla suçladığı Türk basınının da yakından takip ettiği bu olay hakkında Ankara Hükümeti İtalya’dan bilgi istedi. Roma Hükümeti bunun Türkiye’ye karşı bir hareket olmadığını açıkladı. Ancak, resmi açıklamalar gerçeği yansıtmaktan uzaktı. Biliyoruz ki, Mussolini, 1924 Haziranında Savaş Bakanı Antonino Di Giorgio’yu, Türkiye’nin askerî bakımdan işgalini içeren bir planı hazırlamakla görevlendirmişti. Bu plan, Aralık ayında hazır olmasına rağmen, ülke içinden ve bilhassa uluslararası câmiadan gelecek tepkilerden çekinen Mussolini, bundan vaz geçmek zorunda kaldı. Fakat İtalya, Türkiye ile diğer devletler arasındaki ilişkileri, kendi menfaatleri doğrultusunda takip ederek faydalanmaya çalışmaktan geri durmadı. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul meselesini Türkiye’ye karşı “şantaj” vesilesi olarak kullanan İtalya’nın, “Türkiye Musul’u işgal ederse, Anadolu’ya çıkacağı”¹¹ söylentileri, Türkiye’yi telaşa ve askeri önlemler almaya sevk etti.

Çalışmamıza konu olan İtalyan milletvekili Orazio Pedrazzi’nin mecliste yaptığı

5 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1925.

6 *Il Giornale d’Italia*, 30 Agosto 1923.

7 Indro Montanelli, *Storia d’Italia*, Vol: VII, (1919-1936), Edizione per Oggi, Milano 2006, s.147; Giorgio Candeloro, *Storia dell’Italia moderna*, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano 1989, s.165; H. James Burgwyn, *a.g.e.*, s.23.

8 *L’Epoca*, 2 Settembre 1923.

9 Giorgio Candeloro, *a.g.e.*, s.165.

10 Giorgio Candeloro, *a.g.e.*, s.166; Indro Montanelli, *a.g.e.*, s.147; H. James Burgwyn, *a.g.e.*, s.25.

11 Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye-İtalya ilişkileri için bakınız: Mevlüt Çelebi, “Türk Kaynaklarına Göre Atatürk Döneminde Türk-İtalyan Siyasî İlişkileri”, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, (25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan), *Bildiriler*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, ss.265-287; Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923-1938)”, *Türkler*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.661-671.

konuşmalar ve yayınladığı kitabındaki fikirleri, işte bu ortamın ürünüdür. Dolayısıyla Pedrazzi'nin fikirleri sadece bir milletvekilinin fikirleri olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Orazio Pedrazzi, 11 Ağustos 1889'da Emilia-Romagna bölgesindeki Piacenza şehrinde bir kasaba olan Travo'da doğdu. Milliyetçi, gazeteci, yazar, politikacı ve diplomat olarak Faşizm döneminin önemli şahsiyetlerinden birisidir. Faşizmin fikri lideri olarak kabul edebileceğimiz Gabriele D'Annunzio'nun yakın arkadaşlarından biri ve 1918'de ünlü şairin basın danışmanlığını yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanan barış konferansını takip etti ve gelişmeler hakkında D'Annunzio'yu bilgilendirdi. İtalya'nın kaos döneminde ismi çok duyulmamakla birlikte, Faşistlerin iktidara gelişiyle yeniden parladı. 6 Nisan 1924'te yapılan seçimlerde milletvekili seçildi. Yasama dönemi sona ermeden 1927'de Kudüs başkonsolosluğuyla diplomatik kariyeri başladı. Tunus ve Prag'da başkonsolosluk ve 1932'de Şili'nin başkenti Santiago'da ve 1935'te İspanya'nın başkenti Madrid'te büyükelçi sıfatıyla görev yaptı. Faşizmin sona ermesinden sonra geri planda kalmayı tercih eden Pedrazzi, 6 Ekim 1962'de Floransa'da vefat etti. İtalya'nın sömürgecilik siyasetine yön vermek amacıyla başka kitaplar da yazmış olan Pedrazzi'nin, Türkiye'yi ilgilendiren ve bu yazımızda ele alacağımız eseri 1925'te yayınlandı.

B-Pedrazzi'nin Meclis Konuşmalarında Türkiye ve Tepkiler

İtalya Krallığı'nın XXVII. Yasama Devresi'nde (24 Mayıs 1924-21 Ocak 1929) Milletvekilliği yapan Orazio Pedrazzi, Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında 4 Haziran 1924 günü yapılan oturumda Türkiye hakkındaki düşüncelerini ilk defa açıkladı. Pedrazzi, konuşmasına, İtalya'nın Ege ve Akdeniz'de elde ettiği pozisyona dikkat çekerek başladı. Ardından, geçmişte Karadeniz limanlarının İtalyan gemilerine kapalı olduğu halde faşist hükümetin çalışmalarıyla bütün Karadeniz limanlarının İtalyan gemilerine açıldığını iddia etti. Pedrazzi, yakın dönem İtalyan dış politikasından ve Rusya ile ilişkilerinden söz ettikten sonra sözü Ege Denizi'ne getirdi. Bu bölgede kendilerini, ciddi sorunların beklediğinden bahsederek, İtalya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiyi değerlendirdi. Türk hükümetinin her gün çıkarttığı zorluklar nedeniyle İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşlarının yaşamak için uygun ortam bulamadıklarını ileri sürdü. *"Türkiye'deki gelişmeleri yargılamak bizim görevimiz değil. Sömürge bilançomuzu tartışmaya gelecek olursak, politikamıza en büyük yıkımı vuran, Türklerin manevi gücü olan halifelikti. Şimdilik Ankara'nın durumunu dikkatle izlemeli ve bu siyasetin değişmesini beklemeliyiz. Yabancı düşmanlığı Türk hükümetinin halkına karşı her şeyin üstünde tuttuğu söylemdir. Bununla birlikte, Türk halkı kendisini, devam ettiremeyecekleri kavşak noktasında buluyor: Ya yabancılar için kapıları yeniden açabilir veya kendilerini daha uzun süre aşağılık koşullar altında bulabilirler. Türkler uzlaşmaz insanlardır; ancak aynı zamanda zekidirler ve bunu anlıyorlardır."*¹² Bu konuşmanın Türk kamuoyuna yansdığına dair bir bilgiye rastlamadık. Fakat sonraki yıl yaptığı aşağıdaki konuşma, çok yönlü tepkiyle karşılandı.

Orazio Pedrazzi, İtalya Meclisi'nde 26 Mart 1925 Cuma günü Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken söz alarak uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasına, hükümetin de dikkatinden kaçmadığını düşündüğü esas itibarıyla Lozan Antlaşması'nın uygulanmasından kaynaklanan fakat başka sorunlara da yol açan Ege Adaları'ndaki İtalyan hakimiyetiyle ilgili fikirlerini açıklayacağını belirterek başladı ve şöyle devam etti: *"Lozan Antlaşması, Avrupa diplomasisinin kesinlikle en mutlu ve en yetenekli eylemi değildi. Müttefik temsilcileri, Lozan'da kendilerini Türklerin inatçı iradeleri karşısında buldular ve barış pahasına, onlara sunduklarıyla, Türklerin Yunan megalomanlarına karşı zaferini tüm Avrupa'ya karşı bir*

¹² *Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XXVII- I. Sessione-Discussioni-* (4 Giugno 1924), s.125-127; <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed006.pdf> (Erişim: 24.01.2018 22:46.)

zafer haline getirdiler.”

İtalya'nın, Lozan Antlaşması'nı hiç bir şey kaybetmeden imzalayan tek güç olduğu gibi 12 yıldır geçici olarak işgali altındaki Ege Adalarında sürekli egemenliğini gerçekleştirdiğinin altını çizdi. Adaların ilhakının geciktirilmiş olmasını eleştiren Pedrazzi, Anadolu'yu tahliye ettikleri tarihler bilinirse, adaların her zaman bir yabancı iştahına açık hale geldiğini iddia etti. Ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini değerlendirmeye başlayan milletvekili, Anadolu'dan Türk dostluğu adına ayrıldıklarını iddia etti. O tarihten sonra yaşananlar İtalya'yı Akdeniz siyasetinde küçük düşürdüğünü ileri sürerek, 12 yıldır egemenlikleri altındaki Adalarda, hâlâ Türkçe ve Yunanca öğretilmeye devam edilirken, tek bir İtalyanca kelime öğretilmediğinden şikayet etti. “Bu dış politika değildi; bu genişleme değildi” diyen Pedrazzi, Rodos ve 12 Ada'nın geleceğiyle ilgili çeşitli teorileri ve İtalya'nın Doğu siyasetindeki kilit rollerini analiz ettikten sonra sözü Türkiye'ye getirdi. *“İtalyan takımadalarının berrak gökyüzünü, Türkiye kıyılarından gelen tek bir bulut örtüyor. Türkiye'nin iç siyasetine girmemeyi bizzat kendim söyledim; ancak Türk siyasetinin adalarımızda yarattığı olumsuz etkiyi ifşa etme hakkına sahibiz, Levant'taki menfaatlerimizi koruma hakkına sahibiz. Adalarımız her zaman Anadolu'nun ekonomik yaşamıyla iç içedir ve ada halkları, her gün Türk kıyılarındaki insanlarla ticaret ve alışveriş yapmaktadır. İşte, Adalarla Anadolu'nun tüm kıyılarının ticaretini engelleyen Türkiye'nin yeni hükümeti, bunun, başkalarından önce kendi kendisini boğazlamak olduğunu ve gümrük işlemlerini artırdığını anladı ve bu durum şimdi değişti. Ancak yine de ilişkiler her zaman çok çok zor. Bu nedenle, Türkiye Asya'nın çöküşü olarak tanımlanabilecek daha büyük ölçekte Anadolu sorununu inceleme hakkına sahibiz. Mesele şu ki, değerli meslekdaşlarım, Akdeniz'in ortasında, sayıları 6 milyona ulaşmayan, savaşçı ve çoban bir halk, 50 milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu arazinin sahibi olarak, kendi ırkından olmayan tüm sakinleri kovuyor ve Avrupa'nın her şeyine karşı çıkararak resmi bir yabancı düşmanlığı gösteriyor ve bu toprakları yoksullaştırıyor. Bu durumun devamında ülke çökerse, ne esnafın, ne profesyonellerin, ne de tacirlerin nereye gideceği bilinmiyor. Çünkü Türkiye'nin bütün kapıları kapalı.”*

Türkiye'nin bu tutumundan vaz geçmesinin Avrupa ülkeleri kadar kendi menfaatine de olduğunu dile getiren Pedrazzi, tüm Avrupalılar arasında, en az etkilenen insanların, menfaatleri sınırlı olduğu ve meseleye menfaatçi yaklaşmadıkları için İtalyanlar olacağını ileri sürüyor. Pedrazzi, sık sık alkışlarla kesilen konuşmasının Türkiye faslını şu sözlerle tamamladı: *“Ancak bugün Rodos ve 12 Ada, bizim adalarımızdır ve Türk halkından bu Avrupa karşıtı tutumdan kurtulmaları ve Akdeniz'in kapılarını Akdeniz ülkelerine açmaları hususunda devamlı olarak yardım teklif etmek zorundayız; Ölmesine izin vermemeliyiz. Ve bu, Doğu'nun diğer kısımlarındaki İtalyanlığın sağlam kalması için çok gerekli, aksi takdirde bir adım ilerleyemez.”*¹³

Türk kamuoyu İtalyan meclisinde yaşanan bu tartışmadan neredeyse 20 gün sonra haberdar oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Nisan 1925 günü yapılan toplantısında Mardin Mebusu Yakup Kadri Bey'in, (Karaosmanoğlu) Hâriciye Vekili'nin cevablaması isteğiyle şu soru önergesi gündeme geldi:

“Riyaset-i Celileye;

Efendim! Geçen gün İtalya parlamentosunda Türkiye'ye karşı hasmane telakki olunabilecek bir hâdise vuku buldu. Mösyö Pedrazzi nâmında bir mebus müzakere esnasında Küçük Asya yani Anadolu meselesini ortaya atmış ve Türkiye Cumhuriyeti

¹³ Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XVII- 1. Sessione-Discussioini (26 Marzo 1925), s. 2983-2988; <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed072.pdf>, (Erişim: 01.01.2018 22:56)

hükümetinin koyduğu yeni gümrük rüsumunun, Anadolu ile Avrupa arasındaki münasebat-ı iktisadiyeyi ihlal ettiğini ve Avrupa ticaretine karşı bütün Anadolu kapılarının kapanmış olduğunu söylemiştir...” Pedrazzi’nin konuşmasından kısa bir bölümü de ekleyen Yakup kadri Bey, önergesini şu şekilde tamamlamıştır: “Mebus Pedrazzi’nin bu beyanata üzerine müzakerede hazır bulunan Mussolini şu yolda mukabelede bulunmuştur: ‘Beyanatınızı kemal-i dikkat ve ehemmiyetle dinledim.’ Mürettep bir sahne mahiyetini haiz bulunan bu müzakere hakkında Hâriciye Vekilimiz Beyefendi’nin ne düşündüğünü öğrenmek isterim ve vekil beyin bu hususta meclis huzurunda lâzım gelen izahatı vermesini rica ederim.”

Bunun üzerine Hâriciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey, şu açıklamayı yaptı: “Efendim! İtalya Meclisinde Hâriciye bütçesinin müzakeresi esnasında Faşist Partisi’ne mensup mebus Pedrazzi buna yakın beyanatta bulunmuştur. Başvekil Mussolini, mecliste bütün müzakere esnasında yapılan konuşmalara cevap verirken, o nutukları dinlediğini söylemiştir. Vekalet bu müzakereye vâkıftır.”¹⁴

Meclisteki bu tartışmanın ardından kamuoyunda, Pedrazzi’nin konuşmasına karşı büyük bir tepki yükseldi. Konuşmayı sütunlarına ilk taşıyan gazetelerden olan Hâkimiyet-i Milliye, Pedrazzi’nin, “Türkiye hükümetinin yabancılara karşı düşmanca bir siyaset takip ederek kapılarını dış dünyaya kapattığını” iddia ettiğini yazdı. Yazı şöyle sona eriyordu: “İtalyan milletvekili, Mussolini’nin de dinlediği konuşmasını şöyle bitirmiştir: “Türkiye hükümetine Avrupa’ya karşı perverde ettiği husumet kabuğundan çıkmasını tavsiye ederiz. Bu hükümet kendisine yardım edecek olanların iktisadî ve ırkî iş birliğini kabul etmelidir. Sonsuza kadar Akdeniz havzasında vâki olan bir memleket kapılarını Akdeniz ahalisine açmalıdır. Bu memleket, yalnız bu Akdeniz ahalisinin ölüme mahkum kalması şartı ile Türkiye’nin olabilir.”¹⁵

Pedrazzi’ye Türk tarafından en sert tepki Ağaoğlu Ahmet (1869-1939) tarafından gösterildi. Ağaoğlu’nun çok uzun olan bu yazısını özetleyerek ve sadeleştirerek vereceğiz. Avrupa sermayedarlarının Türkiye ile Rusya arasında iyi ilişkiler kurulmasından rahatsız olduğuna ve bazen bu rahatsızlığın basına da yansdığına değinilen yazının girişinde şöyle devam edilmiştir:

“Avrupa matbuatında bu gibi hezeyanlara ve saçma sapan sözlere tesadüf edilmektedir. Fakat son zamanda İtalya da tesadüf ettiğimiz kadar ahmakça birisine henüz hiç bir yerde tesadüf etmemiştik.

Bu memlekette meğer Pedrazzi isminde bir mebus var imiş ve bu mebus bizim memleketimiz hakkında bir beyanatta bulunmuş ve bu adamın hezeyanlarını İtalyan Başvekilî âdeta tasvib eylemiş imiş!” İtalyan milletvekilinin konuşmasından pasajlar veren Ağaoğlu şöyle devam ediyor: “İtalyan diktatörünün tasvip ve dikkatini celb etmiş olan hezeyanı gördünüz mü? Altını çizdiğimiz fıkralar üzerine bilhassa celb-i dikkat ediyoruz. Bütün beyanatın ruhu bu fıkralarda münderiçtir. İtalyan sermayedarlarının sersemleşmiş kafalarında dönen fikirleri bu kadar ahmakçasına bizim huzurumuza getiren Sinyor Pedrazzi’ye cidden müteşekkiriz.

Demek İtalyan Başvekilî tarafından tasvibe mazhar olan Sinyor Pedrazzi’nin fikrine göre memleketimiz bizim olmak için ölüme mahkum olan Akdeniz ahalisinin ırkî ve iktisadî ortaklığını mutlaka kabul etmeliyiz. Etmediğimiz halde en az elli milyonluk nüfusun

¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c.18, (14 Nisan 1341- 22 Nisan 1341), TBMM Matbaası, Ankara 1976, s.87-88; “Hâriciye Vekili Tevfik Rüştü’nün Cevabı”, İkdâm, 17 Nisan 1925.

¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Nisan 1925.

refahve saadetini temin edecek kapasitede bulunan memleketimiz bizim olmayacaktır. Biz ihtiras ve tamahının telkin ettiği birçok cinnetlere şimdiye kadar şahit olduk fakat bu kadar budalaca bir hamakata henüz tesadüf etmedik. Türkiye, Akdeniz'e temas ediyor. Bundan dolayı Akdeniz'in tamamı gelip Türkiye'ye sahip olmak hakkına sahiptir. Zira iktisadî ve ırkî iştirak başka bir anlama gelmez.

Acaba biz bu nazariyeyi çevirip de desek ki: 'İtalya, Avrupaî bir devlettir. Bundan dolayı memleketlerine sığmayan Avrupalı Almanlar, Fransızlar ve diğer milletlerin hepsi İtalyanlara İtalya'da ırkî ve iktisadî iştirak hakkına sahiptirler.' Acaba Sinyor Pedrazzi ne cevap verir ve İtalyan diktatörü bu fikri de nazar-ı dikkate alır mı?

Hakikat şudur: İtalyanlar memleketimize göz dikmişlerdir. Bu İtalyan hûlyası Harb-i Umumî'nin sonunda neredeyse tahakkuk etmek üzere idi. Memleketimizi parçalamak hûlyasında bulunanlar arasında İtalya da mevcuttu ve hattâ Mütarekeden sonra memleketimizin bir kısmını işgal altına almışlardı. Fakat bütün düşman hûlyalarını, mahv ve yok eden harekât-ı milliyeye, İtalyan hûlyasını da sona erdirdi. Lozan Sulh Muahedesi ise, bütün ecnebler gibi İtalyanları da muharebeden evvel haiz buldukları mümtaz vaziyetten de mahrum etti. Bundan maada, hükümet-i cumhuriye ahali ve memlekete karşı mükellef olduğu vazifeyi haklı olarak idrak etmiş olarak, ahali ve memleketin menfaatini himaye ve yerli sanayiye teşvik niyetiyle, memleketin kapılarını eski yağmacılığa karşı kapattı.

İşte Sinyor Pedrazzi'nin bütün endişe ve telaşları. İşte bu endişe ve telaştır ki, Sinyor Pedrazzi'yi pek sefil bir vadiye sevk ediyor. Türkiye'yi ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ecnebi husumetiyle bilhassa Avrupa'ya karşı husumetle itham etmek o kadar açık bir yalan ve iftiradır ki, üzerinde durmaya bile değmez. Türkiye'nin almış olduğu istikamet, ilham aldığı esaslar, tatbiki çalıştığı teşebbüsler bu iftiranın en bâriz bir tekdibidir.

Barbarizme gelince, o yola doğru giden Türkiye değil, İtalya'dır! Türkiye, şahsi saltanatları, tahakkümleri yıkarak yükselmeye, hürriyet ve şerefe doğru gitmektedir. İtalya ise, siyasî katller ihraç eden, bütün bir millet meclisini uşaklar meclisi gibi kovan, mebuslarının alkışlarına bile beyan-ı nefret eden, bütün milleti müthiş bir terörizm altında inleyen bir ülkedir. Acaba zillet-i barbarizm hangi taraftadır? O halde Türk hükümetine hitap ederek nasihatlar ve tavsiyeler edeceğine Sinyor Pedrazzi, biraz da kendi hükümetine hitaben nasihatlarda bulunsun ve ibraz ettiği azgınlıkların, taşkınlıkların önüne geçmeye çalışsın. Sinyor Pedrazzi'ye son sözümüz: Yeni Türkiye'de ne iftira ve yalan söylemeye ve ne de çocukça tehditlere kıymet ve ehemmiyet veren bir tek adam bile kalmamıştır. Memleketine hizmet etmek istiyorsa yeni Türkiye'yi yakından tedkik etsin. Onun ruhuna yakından temas eylesin. Bu Türkiye'de 'Dante'lerin, Mikalengeloların vatanına karşı husumet besleyen kimse yoktur.

Bütün ecnebler gibi İtalyanlar ile de hoş ve dost geçinmeye, İtalyan ilim ve irfanından, sanatından istifadeye hazırız. Tehdide gelince: Onu da çok gördük, fiilen de tecrübe ettik. Daha üç sene evvel istilaya uğramış olan, ocağını bütün düşmanlardan temizleyen ve istila ordularını sürüler gibi önüne katarak denizlere döken bir millet üzerine savrulan tehditler, alaycı gülüşlerden başka bir şey yapamaz. Pedrazzi bilmelidir ki, bize gelmek isteyen, bizimle işbirliği arzusunda bulunanlar için evvel ve ahir şart, bize karşı muhabbet perverde etmek, bizim hâkimiyetimize, istiklâlimize, kanunlarımıza riayet etmektir. Fakat memleketimiz hakkında hırsıyla sakat hayallerle nazariyeler yürüterek ve bu nazariyeleri tehditlerle karıştırarak memleketimizde ırkî ve iktisadî iştirak hakkını kendilerinde

görenlere yegane cevabımız şudur: ‘Yağma yok, defol oradan!’¹⁶

Türkiye’deki bu tepkilere sessiz kalamayan İtalya Büyükelçisi Cesare Montagna, açıklama yapmak zorunluluğunu hissetti. Cumhuriyet gazetesi “Bir Mebusun Hezeyanı” başlıklı haberinde Montagna’nın şu açıklamasına yer verdi: Montagna’nın Açıklaması: “*Bir mebusun mecliste söylediği sözlere, katiyyen fazla bir ehemmiyet vermeye mahal olmadığı mülahazasındayım. Bir hatibin sözü, hiç bir zaman hükümetin fikrini aksettirmez. Başvekilin, mebusun sözlerini dikkatle dinlemiş olduğu kaydedildi. Mussolini, hâriciye nezareti vazifesini deruhte etmiş olduğu için bundan başka türlü yapamazdı. Mebus Pedrazzi’den sonra söz alan Başvekil, adı geçen hatibin beyanatına dair mecliste siyaset-i hâriciye’yi izah ederken hiç bir söz söylememiştir.*”¹⁷ Roma’da da İtalyan yetkililer Büyükelçi Suad (Davaz) Bey’e, Pedrazzi’nin konuşmasının şahsi görüşü olduğu ve hükümetle ilgisinin bulunmadığının söylenmesiyle¹⁸ sorun yatıştırıldı.

C-Pedrazzi’nin Kitabında Türkiye ve Türkler

Mecliste yaptığı konuşmalarla Türkiye hakkındaki düşünce ve niyetleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz İtalyan Milletvekili Pedrazzi, 1924 sonunda aralarında Türkiye’nin de bulunduğu Akdeniz ülkelerine bir seyahat yaptı. Türkiye ve Türkler hakkındaki asıl, ağır, haksız ve yakışsız suçlamalarını bu seyahatten sonra yayınladığı kitapta anlattı. Pedrazzi’nin 1925’te yayınlanan *Il Levante Mediterraneo e l’Italia* (Doğu Akdeniz ve İtalya) kitabı¹⁹ ertesini yıl Vakit gazetesinde tefrika edilmiştir.²⁰ Vakit gazetesi, tefrikayı yayına başlamadan önce şöyle duyurdu: “Yarınki nüshamızda. Siyasi tefrikamız. Ahiren bir İtalyan mebususun neşrettiği ‘Şarki Akdeniz ve İtalya’, bizi pek pek yakından alakadar eden mühim bir eserdir.”²¹ Kitaptaki başlıklarla gazetede başlıklar birbirini tutmadığı gibi, gazetede, yazara eleştirel bakış açısını ifade eden ara başlıklar ve müdahaleler göze çarpmaktadır. 10 Kısımdan meydana gelen kitapta şu başlıklar yer almaktadır: İtalya ve Doğu, Türkiye: Kapalı Kapı, Adaların Yapısı, Bir Medeniyetin Trambolini, Ege’de İtalyan Halkı, Anadolu’nun Çöküşü, Suriye’de Fransız Bayrağı Altında, Doğu Kıyılarında İtalyanlar, İngilizlerin Bir Geri Kazanımı: Siyonizm, Doğu’da İtalyan Konsolosluk, Hastane ve Okulları. Kitabın doğrudan Türkiye’yi ilgilendiren kısımları “Türkiye: Kapalı Kapı” başlıklı ikinci kısım ile başlıyor: (s.19-32) Söz konusu kısımlar Vakit gazetesindeki tefrikanın 3-5 (19, 20, 21 Mayıs 1926) sayılarında anlatılıyor. Yazar, eserinin sonraki kısımlarında başta 12 Ada olmak üzere Doğu’nun başka yerlerinden söz ediyor. Kitabının VI. Kısımında tekrar Türkiye’den söz ediyor. (s.77-93) Gazetede ise 16, 17, 18 ve 19 numaralı tefrikada (7, 8, 9, 15 Haziran 1926) ülkemizden bahsediliyor. İtalyan milletvekilinin eserinin son kısmında (s.118-120) tekrar Türkiye’den söz ediyor. Bu gazetede, 24 numaralı tefrikada tercüme edilerek verilmiştir. (15 Haziran 1926.)

Tefrikada, kitabın orijinalinde bulunmayan ara başlıklar konulmuş. Bu başlıklar, kimi zaman yazarın yanlısına işaret etmek için, kimi zaman da savunma içeriği taşıyor. Bazı tefrikalarda yine eserde bulunmayan dipnotlar konularak açıklama yapılmış. Bunun dışında, tefrikada önemli tercüme hataları da yapılmış olduğundan biz, kitabın orijinalini esas aldık. Yazarın, Osmanlı hayranlığından! mı, kasten mi, yoksa cehaletinden mi tam

16 Ağaoğlu Ahmed, “Bir Konferans Münasebetiyle”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1925, s.1.Bu başyazı özetle başka gazetelerde de yayınlandı: *Vatan*, 21 Nisan 1925; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1925.

17 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1925.

18 *Vatan*, 27 Nisan 1925.

19 Orazio Pederazzi, *Il Levante Mediterraneo e l’Italia*, Alpes, Milano 1925, 169s.

20 “Siyasi Tefrikamız: Şarki Akdeniz ve İtalya. Bir İtalyan Mebusunun Eseri”, *Vakit*, 17 Mayıs-4 Temmuz 1926.

21 *Vakit*, 16 Mayıs 1926.

olarak anlaşılamiyor; bazı yerlerde “Osmanlı kamuoyu”, “Osmanlı hükümeti”, “Osmanlı ordusu”, “Osmanlı Cumhuriyeti” gibi ifadeler kullandığı görülüyor. Biz, kitaptaki bu ifadeleri “Türk” olarak tercüme etmeyi doğru bulduğumuz için o şekilde tercih ettik.

Şimdi, kitap hakkındaki değerlendirmemizi sonraya bırakıp, Pedrazzi'nin kitabının Türkiye ve Türklerle ilgili kısmını vermeye başlayabiliriz. Yazar, kitabı neden yazdığını önsözde şöyle açıklıyor: *“İtalyan parlamentosunun bir hatası vardır ki, bundan hiçbir zaman asla kurtulamamıştır. Bu kusur, parlamenterlerin Akdeniz meselesine karşı kayıtsızlıklarıdır. Bunun bıraktığı olumsuz etkiyi anlamak için Alplerdeki eski Subalpino parlamentosundan bugüne kadar olan parlamentolara ait tutanaklara şöyle bir göz gezdirmek kâfidir. Onlar milletimizin kismetini Avrupa kıtasında veya çok uzak karalarda arıyorlardı. Parlamenterlerin Akdeniz ile meşgul olmuş küçük bir kısmının ilgileri de şahsî tecrübeler ve müşahedelere değil, kitaplara dayanıyordu.*

Ben, Doğu Akdeniz'e giderek yer yer, liman liman yerinde ve bizzat tetkikler yaparak bu esaslı meseleyi inceleyerek faydalı bir eser meydana getirmeyi, bir görev olarak düşündüm. Seyahatim, turistik duygularla dolu ancak hepsinden önemlisi şimdiye kadar bana hiçbir kitabın öğretmediği gerçek bilgi ve bulguları kazandıran mükemmel bir deneyim oldu. Bir milletvekili ve şanlı Popolo d'Italia'nın hususi muhabiri olarak seyahat ederek, bir takım sorunlarla birlikte Doğu Akdeniz'in ülkemize sunacağı bir dizi imkânları tespit edebildim. Bu imkânlarla toz pembe bir tablo çizmektense fotoğrafı olduğu gibi yansıtmayı tercih ettim. Bence gelecek sayfalarda anlatılacak bu imkânlar İtalyan halkının dikkatini çekecek ve bu derin bir ilgiyle okunacaktır. Bu zannım, ne yazarının mevkînden, ne de kaleme alınış tarzından ileri gelmiyor. Tam aksine, bizim için Akdeniz'de esaret veya genişleme şıklarından birini seçmemizi gösteren meseleleri ele alan ilk eser olmasından ileri geliyor.”²²

Artık şimdi Pedrazzi'nin kitabının Türkiye ve Türklerle ilgili kısmını aynen ve kesmeden verebiliriz:

“Türkiye: Kapalı Kapı

Türkiye'nin problemi, bir zamanlar Doğu'nun bütün kıyılarına hâkimken, şimdi, etkinliğini kaybederek yalnız Anadolu'ya sıkışmış olmaktır. Aslında, Yakın Doğu'da hayat Türkiye'nin üstünlüğü ve Ankara hükümetinin nüfuzu altındadır. Türkiye, bir zamanlar uzunluğu ve genişliği ile Edirne'den Süveyş Kanalına kadar olan araziye hükmediyordu; bugün ise yaklaşık olarak Boğaziçi'nden ancak tartışmalı Musul sınırlarına kadar egemendir. Devletin gücü üçte iki nisbetinde azaldı ve nüfusu ise yaklaşık olarak ancak altı milyona ulaşıyor. Fakat Türkiye'nin manevi etkisi, hâlâ, hudutlarının ötelere kadar uzanıyor. Bu etki, Suriye'nin çamurlu sularını bulundurmakta, Mısırlıları ve Sudanlıları İngiltere aleyhine tahrik etmekte ve Anadolu'yu, bir yüzyılı aşkın zamandır devam etmekte olan her türlü çağdaş ve yararlı değerlere kapattı. Bilhassa bu, herkesten önce İtalyan menfaatlerine darbe vuruyor.

Hatırlamak yeterlidir ki; Türkiye, savaştan, ağır şartlar taşıyan bir barış antlaşmasıyla çıkmıştı: İstanbul elinden alınıp koparılmış, Avrupa kıtasında, geçmişte Adriyatik kıyılarına kadar uzanan hâkimiyetini hatırlatacak bir parça toprağı bile kalmamış; İzmir'i, İtalyanların yerine Yunanlılar işgal etmişler; diğer yabancı işgalleriyle de Asya sahillerindeki egemenliği çökmeye yüz tutmuştu.

22 Orazio Pedrazzi, *Il Levante Mediterraneo e l'Italia*; s.5-6; *Vakit*, 17 Mayıs 1926.

Türklerin sonu gelmiş gibi görünüyordu. Her nasılsa, başkalarına ait geniş arazide kurduğu yönetimini bir süre tatbik ettikten sonra, mukadder sona gelmiş küçük bir kahraman millet haline geri dönüyordu. Doğu'nun hilali, Batı'nın zafer güneşi karşısında batıyordu. Müttefikler, hiç kimseye bir faydası olmayan yeni bir dayanak oluşturdular: Anadolu'da Yunan işgali. Eğer, korkak ve teşkilatı bozuk Yunanistan'ın yerinde, barış antlaşmalarının verdiği hakla orayı işgal etmesi gereken millet olsaydı, Asya'nın Batı'sındaki köprü başında, Rus Bolşeviklerinden yardım gören Türklerin hücumlarına karşı koyma gücüne sahip olurdu. Böylece Doğu barışı, bir anda Avrupa barışı halinden Türk barışına dönüşmez, Türkler hezimete uğramış mağluplarken, kendini beğenmiş, kibirli ve müşkülpesent galipler haline gelemezlerdi.

Artık olanlar oldu: Türk zaferi, yetersiz Yunanlıları dramatik bir surette İzmir kıyılarından attı ve bunların insan döküntülerini tâ Korfu kırlarına kadar fırlattı. Artık Türkler nefes nefese Ege Denizi kıyılarına dönüyorlar ve arta kalan Hristiyanlığa karşı cihat ilan ediyorlar. İzmir, şimdi iki sene oluyor, esrarengiz bir yangınla mahvoldu. Yüzyıllardır süren halifelikten vazgeçerek laik bir demokratik cumhuriyet kuran yeni Türkiye, geçmişte de görüldüğü gibi yabancı düşmanlığı ile bir kirpi gibi içine kapanıyor ve Yunanlıları savaşta ve diğerlerini de -artık itiraf etmek gerekir- barış hileleriyle yenmiş olduğu için bütün Avrupa'nın galibi haline geliyordu.

Şimdi artık eski Türkiye mevzu bahis değildir; o eski Türkiye ki, ganimetlerini hayret edilecek bir şekilde savunmasını biliyor fakat bununla beraber memlekete tecrübe ve liyakat getirebilecek Avrupalılara kapılarını açık bulunduruyordu. Şimdi ise onun yerine, bilakis galibiyet gururu ile zehirlenmiş öteki Türkiye mevzu bahistir. Bu Türkiye ki, Lozan'da muzaffer bir barış elde etmeyi başarınca, kesinlikle sahip olmadığı teşkilatçı ve teknik kuvvetlere bir günde sahip olduğu zannıyla övünmektedir. Eski dini inançların yerine bir ırk ve milliyet akidesi koyan Yeni Türkiye, Avrupa'nın her nevi iş birliğini reddediyor ve hiçbir zaman şimdiki kadar hor görülmemiş olan Hristiyanların yardımı yerine, memleketin kendi faaliyetini tercih ediyor.

Son zamanlarda Türk hükümeti, göç tarihinde benzeri olmadığına inandığım bir olayla, binlerce Arab'ın çeşitli vaatlerle Trablusgarp'tan Anadolu'ya gitmelerini teşvik etti. Anadolu'nun nüfus boşluğunu doldurmak ve bir Avrupalı muhacereti ihtimalini bertaraf etmek için Ankara Hükümeti, eski Trabluslu tebaasını, şimdi İtalyanların hâkim oldukları memleketlerini terk etmeye, hususi imtiyazlar vererek Anadolu topraklarına yerleşmeye teşvik ediyor. Bu son aylarda Trablusgarp'tan tahminen dört bin kişi gitmiştir. Bu garip durumun sonu hakkında da bir şey söylenmiyor. Bu hal bizi Trablus hesabına müteessir etmeyebilir; bilakis memnun bile eder. Ancak bu durumun, İtalyan ve Avrupalı olan her şeye karşı açık bir düşmanlık yapan Türk muhaceret siyasetini ifade etmesi itibarıyla açık ve belirgin bir öneminin olduğunu inkâr etmek mümkün değildir.

Batı'ya Karşı Mücadele

bir ırk ve milletin garip bir eritilme potası, her türlü işbirliğine hazır, en kolay çözüm yollarını bulmakta kabiliyetli, kapitülasyonlara tâbi ve Avrupa'nın gelişmelerine iyi gözle bakan bütün eski Türk dünyası yahut Batılıların dedikleri gibi Doğu dünyasının artık mevcut olmadığı bir gerçektir. Sultanların ve yüzlerce yıllık başkentini ortadan kalkmasıyla, Avrupa milletleri siyasetinin dayanağını oluşturan bütün eski geleneksel anlayışlar yok oldu. Eski güler yüzlü sinsi paşalar artık yok; rüşvet almaya alışmış memurlar, eskisinden daha az bahşiş alıp günde yirmi sigara içen ve uyuyan ve fakat yine de memuriyete devam eden

Türk bürokrasisi artık devlet mekanizmasını idare etmiyor. Bizans tarihte bir defa daha kaybolmuş, onunla beraber, kahveler, sohbetler ve sonsuz umutlarla çevrelenmiş acayip zihniyet de ortadan kalkmıştır. Bizans'ın ve feyizli Doğu'nun yerinde şimdi, Doğu'nun hiçbir karakterine sahip olmayan, hatta Asya'nın temsil yeteneği bile bulunmayan, daha uzlaşmaz kaba-saba bir halk buluyoruz! Bunlar, Boğaziçi'nin yozlaşmış ve bozuk bilgili âleminden nefret eden, Türkiye'yi eski ve seçkin ve hassas yönetici sınıfın elinden alıp canlılığını yitirmiş vatanın harabeleri üzerinde, vesveseci, öfkeli, memleketlerinin ruhunu azar azar zehirleyen ve insanlarla temas etmekten korkan bir vatan inşa etmiş olan Anadolu çobanlarıdır.

Bu yeni Türkler, memleketlerinin kapılarını gayet sıkı bir şekilde kapatmışlardır. Aralarında Avrupa'da tahsil görmüş, İstanbullu olarak büyümüş, sefaret salonlarında oturmasını bilen ve büyük Avrupa milletlerinin lisanlarını da konuşanların da olduğu bunlarda bile Ankara'ya taşınınca, Türk zaferinin yakıcı havası içinde, ilkel halklarının Batı düşmanlığının canlandığı hissediliyor. Bugün Türklerin, bize ve diğerlerine karşı olan ruh hali ancak bu şekilde açıklanabilir. Bu durum, kendisine karşı peşe peşe gelen mücadelelerle yok olmasını hazırlayan dünyaya karşı en müthiş ölüm tehlikesinden kurtulup selamete erenlerin tepkisidir. Türkler hatırlıyorlar ki, mağlubiyetin son öldürücü darbesine kadar, Türkiye yabancı elçiler, tacirler, misyonerler ve ustalar yüzünden yıldan yıla zayıf düşmüştü. Bu yüzden onlar, memleketlerinin hazin sonunu, Doğu'nun bu gibilerle fazla temasına yoruyorlar. Onun için şimdi her yabancıyı yeni Türkiye'nin zararlı bir mikrobu, her Avrupa memleketini yarınki düşman ve iş birliği maskesi altında kendini gizleyen bir istilacı olarak kabul ediyorlar. İşte Türk siyaseti; yabancıları uzaklaştırmak, onların yardımlarını reddetmek. Kötü vaziyete düşmek mecburiyetinde kalsa bile, her ne pahasına olursa olsun temiz kalmışların üstün ruhunu, Osmanlı yönetici zümresinin iliklerine kadar işlemiş olan soysuzlaşmadan kurtarmak.

Hiç şüphesiz Türkler, Rus Bolşevizminin bütün Doğu milletlerine bol bol yaydığı isyan tohumlarından etkilenmişlerdi. Bolşevizm Rusya'da iktidar mevkiine geçtikten beri, hiç bir Asya halkı yoktur ki, Avrupa'yı yokluğa giden bir mahkum, Asya'yı da medeniyeti doğuran bir memleket diye kabul etmesin.

Türklerde Avrupa aleyhtarlığı ruhunun tekrar doğuşu, asırlık hilafet sultanının yok oluşu fikrinden de kuvvet alıyordu. Halife, Hristiyanlık aleyhinde bir manivela idi; hali hazırdaki yabancı düşmanlığı da aynı esasa dayanıyor. Halifelik dar görüşlülüğe sevk ediyordu; bugünün inatçı söz dinlemez milliyetçiliği de aynı şeyi tekrar ediyor. Kendilerince aynı mahiyeti atfetmekle beraber, Türkler, Batı aleyhinde, Doğu âleminin ezeli mücadelesinin aynısı yapıyorlar. Azaldıkları ve acı olaylara katlanmaya mecbur oldukları için kendilerini azami derecede hazır hissediyorlar ve ruhlarını kurtarmak için vücutlarına ızdırap çektirmeye hazır haldeler.

Aslında Türklerin, İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de, İç Anadolu dağlarında olduğu gibi Ege Denizi sahillerinde, yabancıların hizmet ve yardımlarını reddetmekle memleketlerinin teşkilatını günden güne bozmakta olduklarını görüyoruz! Acaba, bir ülkenin çok kısa bir zamanda, başkalarının daha önce kurduğu sistem yerine kendisinin yaratmak imkan, kabiliyet ve araçlarına sahip olmadıkları bir sistemi kuramayacağını hesap ediyorlar mı? Anlıyorlar mı ki, Türkiye, onlarca yıllardan beri hayatını ve gelişimini emniyet ettiği yabancıların yerine, esas itibarıyla ihtimamla hazırlanmak lazım gelen ve kendi halkının mizacından uzak bulunan kendi uzmanlığını ve kabiliyetini koymaya gücü yetemez. Farkına varıyorlar mı ki, ruh için bünye ihmal edilebilir ne var ki, onu ölüm tehlikesine atmadan ve

onunla beraber ruhunda mahvolduğunu görmeden vücuda bir bez parçası gibi muamele edilmesine izin verilemez.

Öyle görünüyor ki, Türkler, kendi teşkilat, adalet ve idare kabiliyetlerini yalnız başlarına geliştirebileceklerine ciddi olarak inanıyorlar. Sonuçta, nüfus olarak az olduklarını, geniş bir coğrafyada dağılmış vaziyette bulduklarını, bol arazilere ve sayısı çok sürülere sahip çoban veya köylüler olduklarını, ihtiyaçları sınırlı olduğunu bundan daha iyi vaziyette yaşamayı arzu etmediklerini düşünüyorlar! Türk halkının tarihi bu konuda uyarıyor ki, Türk nerede yalnız yaşamış ise oraları soldurmuş, havadan sudan mahrum bırakmış, hayata dair hiçbir iz bırakmamış, işler çürümeye başlamıştır.

Küçülmüş ve bozulmaya yüz tutmuş Türkiye, ihtimal, elinde kalan Anadolu'yu, yabacılarla münasebetlerde bulunmamanın hazzıyla gerilemeye mahkum ederek, Akdeniz'e barbarlık üzerine melankolik bir hikaye hediye etmek istiyor. İstanbul, bir günbatımı bayrağı gibi dalgalanmaya örnektir.²³

Bizans Can Çekişiyor

İstanbul'u 1919 ve1920'de görmüş olanlar, orayı bugün tekrar görünce tanımakta zorluk çekerler. İstanbul, dört sene veya daha öncesinde kozmopolitliğinin ve Doğu ve Karadeniz'in büyüü kapısına benzemenin en üst noktasına ulaşmıştı. Oysa bugün, sokaklarında otlar bitmeye başlayan ölü bir şehri andırıyor. O zamanki refahın dörtte biri bile artık kalmamıştır. Bu, savaştan sonraki umumi buhranın suçu mudur? Şüphesiz! Dünya Savaşı'nın sonunda bütün Batılı ve Doğulu tüccarlara ve Batılı spekülötlere öyle gelmişti ki, İstanbul, Türkiye ve Rusya'nın ticaret deposu ve sevkiyat istasyonu olacaktır. Yeni ve eski müşteriler, daha önceden binlerce Rus mültecinin toplandığı ve İtilaf Devletleri ordularının orada olduğu Boğaziçi'ne koşuştular. Galata ile Beyoğlu'nda büyük bir kalabalık vardı. Yakında Rus sınırları tekrar açılır; o zaman, geniş ve aç olan bu memleketin ihtiyaçlarını karşılamak için gemiler dolusu mal İstanbul'dan hareket eder; sonra da, savaştan önce Almanların nüfuz ettiği Anadolu'nun kapıları açılır ve böylece yeni ve sayısız ticari ürünün alış verişini mümkün olur umudu vardı. Rüya çok güzeldi ama fakat gerçek bu rüyaya uymuyordu. İtilaf orduları hiçbir şey elde edemeden evlerine döndüler; Rusya bitmez tükenmez zorlukları sona erdirmeye gücünde değildi. Anadolu ise kapılarını sonuna kadar açacağına onlara, 'Osmanlı'nın yabancı düşmanlığı' kilidini vurdu. İstanbul'u oluşturan halkın yarısı büyük bir hayal kırıklığına uğrayarak orayı terk edince, Türklerin eski başkentlerine geri dönüşleri, şehre sessizlik ve çöküş getirdi. Manzara tam olarak böyleydi. Yeni Türkiye, eski hükümet merkezini tekrar işgal ederek onu felce uğrattı ve acı çekti. Türkler oraya millettaşlar gibi değil, aksine fatihler gibi dönüyorlardı. Onlar için İstanbul mukaddes bir şehir olmaktan çıkmıştı ve istiyorlardı ki, onu derhal, kendilerinin yabancı düşmanlığıyla dış dünyaya kapatmak suretiyle cezalandırsınlar. Artık yabancı koloniler kapitülasyonların koruması altında değillerdi. Hatta İstanbul'un ticari hayatının omurgasını oluşturan bu insanlar, her türlü iktisadi ve deniz faaliyetleri, yeni yöneticiler tarafından engellenmesini çekilmez olarak hissediyorlardı. Lozan Antlaşması'nın uygulanması en zor hükümleri en titiz şekilde uygulandı. Bir gün bir emirle yabancıların kabotajı yasaklanıyor ve limandaki romorkör hizmetleri ansızın duruyordu. Çünkü hepsi de yabancıydı. Gemiler artık ne girebiliyor, ne çıkabiliyorlardı. Bir başka gün mal gayri menkul üzerine yeni vergiler kondu, yabancı ticarethanelerin temettüleri hakkında hayali

²³ Kitabın bu kısmı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kaynak gösterilerek, bir tezde de yer almıştır: Pınar Bulut, *1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.86-89.

rakamlar tespit ediliyor, şehri terk eden Ermeni ve Rumların mağazalarına el konarak müsadere ediliyordu. Ülkede korunacak en küçük bir üretim olmadığı halde koruma usulü takip ediliyor gibi yüksek bir gümrük tarifesi konulmaktaydı.

Bütün bunlar, yeni Türk yöneticilerin hayata geçirmek istediği 'Biz kendimiz yapalım' siyasetinin tatbikini ispat ediyordu. Onlar şöyle düşünüyorlardı: 'Yabancıları kovarak yerlerine biz geçeceğiz; onların yaptıklarını biz yapacağız; kazandıklarını biz kazanacağız.' Çocukça muhakemeler! Yapmak ve kazanmak için hazırlanmak ve teşkilat yapmak lazımdır ki, Türkler bunları rüyalarında bile görmediler.

Bu hal şu müthiş neticeyi verdi: Bütün Akdeniz'de, İstanbul'un lehine binlerce menfaat sağlamış İstanbul'daki bu ticari şirketlerle Ermeni, Rum ve Museviler, yani geniş bir iş ve ticaret erbabı, teşkilatlarıyla beraber, Yunanistan'ın, Mısır'ın, Suriye'nin daha misafirperver limanlarına doğru gözden kayboldular. Doğu'nun ve Bizans'ın ticari canlılığını bir araya getirmek için çalışmakta olan binlerce insan şimdi, bu hareketi uzak ve daha küçük limanların lehine çevirmeye çalışıyorlar.

Tutulmuş Yol Değiştirilmeli

İstanbul'un bize arz ettiği örnek, acaba bütün Türkiye'nin gelecekte alacağı vaziyetin bir göstergesi değil midir? Eğer Türkler tuttıkları yolu değiştirmezlerse, biz sanıyoruz ki: Evet!... Ülkenin içlerinde bulunan yabancılar, ıssız Anadolu'ya biraz canlı hayat vermekte olan işlerini bırakıyorlar. Türk hükümetinin yabancı okullara karşı başlattığı mücadele, sahip olduğu acayip zihniyetin bir denemesidir. Bu okullar, devletin laik olduğu bahanesiyle ve Türkiye topraklarında dini okullar bulundurmama gerekçesiyle kapatıldılar. Yıllardan beri Doğu'nun nesillerine eğitim veren Salesian ve diğer İtalyan papazlar, bu cömert hizmetlerinden vazgeçmeye mecbur kaldılar. Bunlardan başka, Türk yöneticilerin, laiklik bahanesiyle eziyet edemeyecekleri diğer okullarla ilgili düşmanlıkları da hissediliyor. Bugünden itibaren Türkiye'de, ekonomik ya da medeni her türlü namuslu iş birliği girişiminin aşılması imkânsız zorluklara maruz kalacağını söylemek şarttır. Bu zorluklar ancak 'Ankara hükümetinin açık düşmanlığı' diye özetlenebilir.

Buna kayıtsız kalamayız. 12 Ada, bu şartlar altında yaşanacak iskelesi olmayan bir filo gibidir. Eğer bu adaların yanı başındaki Anadolu sahilleri dışarıya kapatılırsa, tamamen barışçı olan taşımacılık ve ticari faaliyetlerinden yoksun kalırlar. İtalyanlar hatırlayacaklardır ki, insanlarımızın çeşitli faaliyetlerle bulunduğu Anadolu'da, İtalya için bir nüfuz bölgesi ayrılmıştı. Şimdi bu bölgenin bizimle hiçbir ilgisi olmadığı gibi ürünlerimize de kapanmıştır. Türkiye belki bu ürünlerin, yeni siyasi iştihaların öncüleri olabileceğinden korkuyor. Fakat bu yersiz bir korkudur.

İtalyanlar Doğu Akdeniz'de, Ege'deki üsleri üzerinden, ekonomik olarak olan genişlemekten başka bir şey arzu etmiyorlar. Doğu'nun az veya çok elverişli durumda olan barışını bozacak olanlar kesinlikle biz olmayacağız. Hatta bir gün, Türkiye'nin 'Kendimiz yapalım' siyasetinin iflas ettiğini görüp kendi ilerlemesi için zaruri olan işbirliğini komşularında aramaya başlayacağından ve herhangi bir toprak ve hükümlanlık talebi olmadan yabancılarla yaşamayı bilen ve en az tehlikeli bir halk olarak biz İtalyanları bulacağından eminiz. Sözünü ettiğimiz o gün uzak olamayabilir. Kriz dönemleri, kişiler gibi toplumlar için de geçicidir. Zaten hep yüksek ateşle halinde yaşanmaz. Ayrıca, aynı Türkler sonunda anlayacaklardır ki, kendi milli güvenlikleri için en büyük tehlike geniş arazilerini; gemilerinin yaşayacağı limanları ve pazarları umutsuz bir şekilde aramakta olan Akdeniz

milletlerinin meşru faaliyetlerine kapamak, yakınlarındaki milletlerin yardımlarından uzak ve yalnız yaşama uğrunda, Avrupa'ya düşman olarak muhafaza etmektir.

Anadolu'nun Çöküşü

Anadolu limanları hazin bir manzara arz ediyor! Anadolu'nun güzelliği, ıssız sahilleri ve kasvetli maviliği; halkının hüznü ve uyuşukluğuyla mükemmel uyum halindedir. Büyük Anadolu yarımadasının güney sahillerinde vapurla, Kıbrıs'ı ziyaretten sonra Kilikya sahillerine doğru gidiş insana, geniş bir medeniyet ve insan mezarlığı etrafında dolaştığı hissini veriyor. Kıyı boylarında hiçbir koy korunmuyor, bu Asya topraklarını okşayan geniş denizin üzerinde yelkenlere tek tük rast geliniyor. Eğer okyanusun tam ortasında olsaydık, gökle deniz arasında bundan daha fazla yalnız kalmış olamazdık. Sonra bazı limanlara yaklaştıkça bu uyuklayan yerlerin uyanışı, o kadar bitkinlik arz ediyor ki, insanda ölümün soğukluğu izlenimi uyandırıyor. Bu ölüm sessizliği, hayatî imkânların kıtlığından ileri geliyor değildir; bu, sosyal ve ekonomik hayatın, ıssızlığın ve faaliyetizliğin verdiği ölüm rengidir. Türkiye'nin bu yeni tarihinde bütün Anadolu'nun çöküşü, Antalya'da da Mersin'de olduğu gibi his ediliyor. Hayatın ritmi günden güne düşüyor ve memleketin nabzının vuruşu her şafak vakti bir parça daha cılızlaşıyor. Yani İslâm tarihinde gördüğümüz, bazı hummalı dakikalarda Müslümanlığın mevcudiyetine heyecan verip, fakat sonra yine irade zayıflığından ötürü kendi bayrağının gölgesi altında uyuyan memleketi ve halkı ölüme terk edip, tekrarlanıyor.

Türk milleti, yıkılmış Türk İmparatorluğu'nun hayatına devam etme kapasitesine sahip değildir. İmparatorluktan millî devlete geçerken Türkler, kendilerini yükseltebilecek iki kuvveti terk etmişler ve yerlerine, Türkiye için bir ölüm tehlikesi teşkil eden olumsuz kuvvetler koymuşlardır. Daha önce de yazmıştım, Türkler, ruhlarını kurtarmak için memleketlerinin bünyesine, işkence etmeye razıdılar. Durumu dikkatli bir şekilde inceledikten sonra eğer bu tutulan yoldan vazgeçilmezse, bünyenin, Kemalist Hükümet tarafından uygulanan perhize dayanamayarak öleceğine kanaat getirdim. Bu sonuca gidileceğine dair işaretler, bir milletin hayatının temeli olan maddî ve manevî bütün alanlarda her adımda kendini gösteriyor.

Laik Türkiye

Yeni Türkiye'nin terk ettiği manevi kuvvet Hilâfet, maddî kuvvet ise Avrupa ile iş birliğidir. Halifelik, Türkiye'yi İslam dünyasının merkezi yapıyordu. Türklerin hükümdarını, dinlerinin de en yüksek başı olarak gören milyonlarca Müslüman, İstanbul'un etrafında toplanıyordu. Geçen yüzyıllarda, Müslümanların sahip olduğu toprakları geri almaya çalışan hainlere karşı ilan edilen Cihat, İstanbul'dan idare ediliyordu. Türkiye'ye karşı yapılan bir saldırı, Halifeliğe de karşı yapılmış sayılır ve dört kıtada geniş tepkilere yol açardı. Denilebilir ki, imparatorluğun ortadan kaldırılması, Sultanların, uzak sömürge ve memleketlere dağılmış bütün bir âlemi peşinden sürüklediği gibi dini bir sulta yüzünden uzun süre ertelenmiştir. Avrupa devletleri, kimi zaman, Osmanlı hudutlarından binlerce kilometre uzaklara kadar yayılacak karışıklıklara yol açmamak için Osmanlı topraklarına el atmaktan çekinmişti. Biz, Türkiye tarafından donatılan bu kuvvetli dayanışmayla, bayrağımız aleyhinde Cihat bayrağı kaldırdıkları zaman ilk olarak Libya'da tanıştık.

Şimdi artık bunlardan eser kalmamıştır. Yeni yöneticiler, çağdaş bir devlet kurmak istediler ve laikliğin, çağdaşlığın vaz geçilmez niteliklerinden biri olduğuna inandılar. Karınlarını saltanattan doyuranlar Cumhuriyet istediler ve halifelik makamını kaldırdılar. Batı tipi bir Cumhuriyete sahip olmak için, memleketlerinin gayet kuvvetli olan din

duygusunu öldürdüler ve laik siyasete başladılar. Bu hal büyük tepkiler doğurdu. Bugün Arap emirliklerinde ve diğer yerlerde Halifeliliği elde etmek için mücadele ve tartışmalar yapılıyor ve artık Türk milletini eskisi gibi en yüksek mertebede bir millet gibi değil, herhangi bir Müslüman millet olarak görüyorlar. Eğer yarın Türk milleti ile bir diğer milletler arasında rekabet yaşanacak olsa, Türk, dindaşları arasında yalnız kalacaktır. Yanlış üstüne yanlış yapan yeni idareciler, eğitim alanında, Paris Masonluğunun yaptığını taklitte, Kilise ile Devleti ayırarak, eylemlerini daha da şiddetlendirdiler. Tam bir rüya! Türk okulu, dinî okuldu; şimdi de öyledirler. Birkaç kültür kurumları farklı bir eğitim metodu uygulasa da, esas itibarıyla memleketin her tarafına dağılmış büyüklü küçüklü bütün okullar ve diğer eğitim kurumları, her şeyden önce ve bilhassa Kur'an öğreten hocaların idaresindedir. İşte her türlü dini farklılığına rağmen okullardan kaldırması gereken şey, işte bir inanç ki, yerine Batılılaşmış küçük bir zümre hariç hiçbir Türk'ün takdir etmediği teknik ideal koymak lazımdır. İşte idarecilerle halk arasındaki uçurumu daha da derinleştiren etken.

Bu idarecilerin beyinlerinde garip bir boşluk var. Türkiye'yi, Batı'nın felaketine daha fazla yaklaştırarak ülkelerinin parçalanmasına sebep olan Bizans zihniyetini ölümcül bir darbeye söküp atmak istemişler ve inatçı bir yabancı düşmanlığıyla bir kale içinde kapanmışlardır. Batı'nın inkarcılık gibi daha korkunç ve öldürücü hareketlerini gayet gafilane taklit ederek dinin, normal hayatın bütün nazik sahasından çıkıp gitmesine göz yumdular: Ateizm: On, on beş sene Paris veya Berlin'de eğitim görenler, affedilmez bir şekilde, bu maddiyatçı fikri, Avrupa'da sona ermekteyken memleketlerine götürdüler. Yalnız başına devamlı ve yorucu bir mücadeleye davet edilen bir halk, ancak bütün duygularıyla millî dava için hizmete sevk edebildiği zaman başarılı olabilir. Ancak bilakis mücadeleyle karşı karşıya geldiği sırada, halkın kalbindeki en hassas duyguları yok edilir ve direnme heyecanı eksilirse o millet, mücadelesini kaybeder ve hedefine varmada başarılı olamaz. Laik Türkiye, yozlaşmış ve çökmekte olan Türkiye'dir.

Hıristiyanların Kovulması

Anadolu ile dünya arasında, bugün artık mevcut olmayan bir solunum cihazı vardı: Rum ve Ermeni cemaatleri. Türkleri, Avrupa'nın da rızasıyla bu halkları memleketlerinden söküp atmak hususundaki haklarını yargılamayı düşünmüyoruz. Bize göre her milletin, geleceğini ve birliğini, inandığı şekilde koruma ve savunma hakkı vardır. Şu kadar var ki, Türkiye'nin hayat koşullarını ve gelişme imkânlarını hesaba katınca, Rum ve Ermeni halklarının Anadolu'dan kovulmuş olmalarının ülkenin ekonomik ve ticari alanlarda büyük bir gerileme sebebi olduğu inkâr edilemez.

Türkler, çoban, sıradan çiftçi ve savaşçı bir halktır. Özellikle Anadolu'da, yer altı zenginliklerinden faydalanma kabiliyetleri sınırlı olduğundan yerleşim yerlerini insanlarla doldurmaya yarar zayıf bir şekilde yaşıyorlardı. Tarımla uğraşıyorlardı ama mahsullerini satmayı bilmiyorlardı; çağdaş kamu hizmetlerinden faydalanmaya müsait değillerdi ve sanayiye bilmiyorlardı.

Eğer yalnız olsalardı Anadolu'yu da, İtalyan işgalinden önce Trablusgarb'ı yaptıkları gibi sonsuz bir fakirlik ve sefalet içinde bırakacaklardı. Şu halde, daima daha kuvvetli olan Rumlar ve onlarla karışan Ermeniler ki, deniz nakliyatı ve ticareti yapıyorlardı, zamanla Anadolu sahillerine yerleşmiş olsalardı memleket için bu, bir şans olurdu.

Anadolu'ya yapılan Yunan göçü, Asya'da, belki de Avrupa Yunanistan'ından daha iyi bir Asya Yunanistan'ı yaratacak bir nitelikteydi. Orada Yunan halkı daha zanaatçı idi ve ırklarının şanından olan yaratılışları gereği hummalı bir faaliyet gösteriyordu. Sahil boyu,

iç araziye çevreleyen Rum halkından oluşan bir şerit haline gelmişti. Bunlar Asya Türkiye ile yabancı dünya; satmayı bilmeyen üreticilerle almayı bilmeyen tüketiciler arasında aracı oluyorlardı. Türk sabırla tarlasını ekip biçiyor, Rum mahsullerin sahile taşınması ve müşteriye satılmasını sağlıyor; bir taraftan da Türkiye’de likörden pamuğa kadar bütün Avrupa ürünlerini tedarik, sahil kasaları arasında kabotajı idare ve halı gibi bazı sanayi tesislerini kuruyordu. Anadolu’da çok önemli menfaat şebekesi meydana getiren bu ticari işleri yaparken, aynı zamanda ‘Megali İdea’ spazmlarını heyecana getirmekteydi. Şüphe yok ki Yunan kolonisi Türk için büyük bir tehlike arz ediyordu; Rumlar İzmir bölgesinin patronuydular. Bir Türk yoktu ki, Rumun, kendi ırkı aleyhindeki kininin ağırlığını hissetmemiş olsun. Muhakkak ki, bu alışverişte Rumlar, hayret edilecek derecede megalomani politikalarıyla uyuşmayacak derecede tahammüllü idiler. Müslümanlara karşı olan nefretlerini saklamıyorlardı. İslamın göğsü üstünde bir Ortodoks âlemi kurdular. Ekonomik hayatın her alanında, tefecilik ve işgüzarlıklarıyla nefret uyandırıyorlardı. Türk hissediyordu ki, Yunanlılar, mavi beyaz bayraklarını dikmek için Anadolu’da nüfuslarını artırmaktalar ve yeniden memleketin mutlak sahibi olunca, istisnasız ve merhametsizce, tıpkı kendilerinin Hıristiyanlar hakkında duydukları nefret gibi, Rumlar da Türkleri def etmekten başka bir şey düşünmeyecekler.

Bölgenin en büyük ve en güzel şehri olan İzmir bir Rum kentiydi. Türkler onu yaktılar ve orada binlerce Rum öldü. Geri kalanını da Lozan Antlaşması ile ‘Nüfus Mübadelesi’ sözleşmesiyle ülkeden gönderdiler. Bu antlaşma gereğince Yunanistan sınırları içinde bulunan Türkler, Türkiye’ye dönmeye ve Anadolu’da ikamet eden Rumlar, Türk göçmenlerin Yunanistan’daki emvali kendilerine üzere, kendi mallarını bırakarak Yunanistan’a gitmek zorunda kaldılar. Yüz binlerce insan, örneği ancak geçmiş yüzyıllarda görülebilecek bir zorunlu göçe tabi tutularak, çoğunun doğduğu, ailelerinin eski zamanlardan beri yerleştiği ve meslek ve iş sahibi oldukları bir memleketi, çok kısa bir zamanda terk etmeye mecbur tutuldular. Bu göç 1923’te amansız bir öfkeyle yapılmıştır. Bütün Anadolu’da tek bir Rum kalmamış; hepsi cüzamlılar gibi kovulmuşlardır. Sahiller, onların dışarıyla ilişkilerini düzenleyen teşkilatından mahrum kalmış, ticarethanelerin kapısı kapanmıştır. Artık ticari meta gelmiyor; özetle memleketin dünya ile ilişkileri kesilmiştir.

Böylece Türk, memleketini Yunan göçmenlerden temizlemeyi başardı. Bu misali, ‘kardeşlik’ten ve ‘evrensel barış’tan söz edenlere ithaf ediyoruz. Bu gibi ibret verici olaylar karşısında, milletlerinin hayatının bir kuvvet meselesi olduğunu anlamak zorundadırlar. Türkler, aşağı yukarı altı milyondur ve Avrupa ile yüzleşiyorlar. Avrupa’yı, tartışmasını gereksiz bulduğumuz bir siyasi amacı gerçekleştirmek uğrunda Anadolu’nun insansız bırakılmasına ve barbarlaştırılmasına karşı sesini çıkartmamaya mecbur etmeyi başardılar.

Rum ve Ermenilerin göç ettirilmesinin, memleket kapılarını fiili olarak uzun zaman için kapatmak demek olduğunda şüphe yoktur. Türkler siyasi açıdan çok başarılı olmuşlarsa da, iktisadî yönden memleketi müthiş bir darbe indirmişlerdir. Çöküş başlamıştır. Aslında ticaret istatistiklerini inceleyenler, son senelerdeki büyük düşüşü görürler. İthalat ve ihracatın yüzde elli azalmış olduğu hesap ediliyor. İzmir’de öncekine oranla daha az nüfus var. Rumlar gittiğinden beri, sahil kasabaları da, tüccar ve deniz seferleri azaldığı için cansızlaşmış, nüfusları azalmıştır. Daha önce yaklaşık 5 bin nüfusa sahip olan Megri’nin (Fethiye) şimdiki nüfusu bunun yarısı bile değildir. Bu bir çöküştür. Öte yandan kovulan Rumlar, Ege Denizi’ndeki Yunan adalarına dağılarak yeni bir hayat kurmak üzere, daha önce Anadolu’da yaptıkları işleri şimdi bu yeni memleketlerinde yapıyorlar. Bu şekilde Rumlar tarafından İzmir’de yürütülmüş olan halı sanayii, şimdi Rodos diğer Yunan ve İtalyan adalarında canlanmaktadır. Böylece daha önceleri İzmir’in menfaatine hizmet

eden bu kıymetli sanayii şimdi adalara intikal etmiş oluyor.

Rum ve Ermeni göçünün bıçağı Türkiye'nin etlerine derinden derine işledi. Bu, 'operasyon başarılı oldu ve hasta öldü' sözünü doğrulayan bir cerrahi işlemdi. Burada hasta yaşıyor ve iyileştiğini zannederek kendini aldatıyor. Fakat eğer operasyonun sonuçlarına özenli bir tedavi uygulamazsa, kendini hakikaten ölüme terk etmiş olacak ya da ekonomik barbarlık hali gibi ölümden beter bir tecelli ile karşılaşacaktır.

Türkiye, Yunanlara karşı kazanılan zaferin verdiği cüretle ve yabancı olan her şeye karşı çıkmayı yücelterek kendisine hayat veren sınırları söküp koparmak gibi bir üçüncü hata daha işlemiş oluyordu. Geçmişin bağlarından kendini kurtarma isteği, heyecanlı bir millet için anlaşılabilir bir keyfiyettir. Fakat eğer bunu kendi başına yapacak gücü yoksa o bağları bir darbeye kopartmak uygun değildir. Rum ve Ermeniler kovuldular, yabancılar her türlü idari ve sosyal faaliyetten uzaklaştırıldılar. Böylece ülke tecrit edildi ve nihayet Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sini fesh etmek, yani Avrupa milletlerinden yapılmış borçları tanımamak suretiyle hükümetin maliyesine bir başka darbe daha vuruldu.

Ülkenin Vaziyeti

'Ödemiyoruz' sloganı, paraya ihtiyacı olmayanın rahatlıkla söyleyebileceği bir sözdür. Fakat açığı olan ve başkalarından yardım bekleyen için saçmadır. Türkiye'nin bütçesi felakettir, açığı azalacağına çoğalmaktadır. İlerlemek için paraya ihtiyaç vardır. Nasıl bulacak? Dışarıdan? Hayır. Eğer Eski borçların tanındığı gösterilmezse kimsenin güveni kalmaz. Yeniden para basılabilir. Ama bunu da yapamaz; Çünkü kıymeti hayli yüksek olan Türk Lirası, Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi tarafından imzalanmış, yani alacaklı milletler tarafından ipotek altına alınmıştır. Yeni kâğıt para basmak için bu milletlerin rızası lazımdır; bir diğer ifadeyle eski borçları ödemek gerekir. Tasarruf etmek mümkün değildir. Çünkü memleketin arz ettiği manzara sefilanedir. Kendi kendilerine bırakılmış olunan köylüler, ancak ailelerinin ihtiyaçlarına yetecek miktarda ziraat yapıyorlar, kalanı da kime satacaklarını bilmiyorlar. Çok defa tohum da bulunmuyor; geçen sene ithal edilmiş olan tohumlukların mühim bir kısmı öğütülüp boş yere tüketildi. Memleketin iki kapısı olan İzmir ve Mersin'de ve diğer limanlarda son derece sınırlı deş tokuş yapılıyor. Uygulanan gümrük tarifesi yüzünden işlemler çok ağır yürüyor. Yabancılar çıkarıldığı için kamu hizmetleri ancak zorlukla yerine getiriyor. Hükümet, boşuna, Pire'den kırk kadar vapur satın alarak ve bunları eski deniz subaylarına işlettirerek bir ticaret filosu kurmaya çalıştı. Yunanlılar, diğer gemici milletlerden en işe yaramaz gemileri alma alışkanlığına sahipken şimdi duruma bakın ki, Yunanlılar bu gemileri uzun müddet kullandıktan sonra Türklere satmışlardır. Fiili olarak Türk donanması neredeyse yoktur. İçeride kunduracı, duvarcı gibi en küçük mütevazi zanaatkarlar, ziraat için gerekli makinalar eksiktir. Kısacası, Anadolu, Kipling'in Orman Yürüyüşü'nü hatırlatır bir şekilde, aslında da büyük bir şey olmayan medeniyetinin sonuşünü görüyor.

Hükümetin önem verdiği tek bir şey vardır: Ordu. Tahminen 200 bin kişiden oluşan bu ordu, barıştan sonra da sefere hazır vaziyette duran Türkiye'nin en büyük gücüdür. Ülkenin bozuk bütçesinden silahlanma için dikkate değer harcamalar yapılıyor. Bu hal Türk kamuoyunu temsil eden tek ve gerçek kamuoyu unsurunun, rejimi destekleyen ordu olduğunu gösterir. Türkiye'de halk yoktur; tıpkı siyaset adamının olmadığı gibi. Yalnız ordu vardır ve kim orduyu elinde tutarsa, ülkeyi de o yönetir. Kemalistler de bunu yapıyorlar ve bu dış tehdit varsayımıyla, egemenliklerini güçlendiriyorlar. Her ne pahasına olursa olsun sahip olmak istedikleri uçakları da eksiktir. İtalya'dan satın aldıkları uçaklarla bu ihtiyacı gider-

meye çalıştılar. Ancak, bu uçaklar provalarda başarılı olamadığından, bunlara, bu esnada Paris'teki uçak şirketinden daha iyilerini tedarik etmekte olan Türk hükümeti tarafından bedelleri ödenmeden el konuldu.

Almanlar, diğer askeri teçhizatı tedarik için Anadolu'ya geri döndüler. Onların bu dönüşleri dikkate değerdir. Eski subaylardan ve mühendislerden mürekkep altmış kadar Alman, İzmir'e yerleşmiştir. Her işi deruhte etmekte olan bu adamlar, büyük imalathaneleri temsil ediyorlar. Almanya'dan bilhassa demir ve demiryolu malzemesi taşınırken, savaş malzemeleri, askerî kumaşlar, askerî telefonlar ve telefon telleri için sözleşmeler imzalanıyor. Eski nüfuzlarından ve mahalli alışkanlıkları biliyor olmalarından istifade eden Almanlar, ticaret hayatına derhal girmeyi başarmış ve Türkler tarafından samimiyetle kabul edilmişlerdir. İhtimal ki, Türkiye Rumların bıraktığı boşluğu Almanlarla doldurmayı düşünüyor ve her şekilde Almanya'ya karşı özel bir sempati besliyor. Berlin'e, en manidar adamlarından birini, daha önce Alman Harpokulu'nda öğrenci olarak bulunmuş Kemaleddin'i göndermişlerdir.

Geçmişin Silinmesi

Diğer Avrupa memleketleriyle olan ilişkilerde, endişeli bir uzlaşmacılığın hâkim olduğu görülüyor: Geçmişin bütün taahhütlerini silmek. Nüfuz bölgeleri, iktisadî imtiyazlar, denizcilikle ilgili istisnalar, özel muameleler, bütün bu kelimeler Türklerde, nefret uyandırmakta ve artık daha fazla duymak istenmemektedir. Rum ve Ermenilerin kovulmasından sonra şimdi de Avrupalıların daha önceden bıraktıkları izleri silmek istiyorlar.

Şimdi İtalyan çıkarları hakkında konuşma zamanı geldi.

Yeni Türkiye, Avrupa ile olan düşmanlığı sırasında bizi de incitti. Ege Adaları ile Anadolu sahilleri arasındaki alış veriş ve ticarî işlemler, Türk gümrük siyaseti ve ticari kısıtlamalar yüzünden tahminen yarı yarıya azalmıştır. Aynı ticarî işler, Türkiye ile İtalya arasında da eski oranda değildir. İtalyan okulları, Fransız okulları gibi, dinî nitelikte oldukları gerekçesiyle kapatılmışlar, fakat büyük çabalardan sonra tekrar açılmışlardır. Bütün bunlar, Türk'ün aldığı tavirden incinmemiz ve şikayet etmemiz için yeterlidir. Oysa aksine biz, İtalyan halkının, Kemalist Cumhuriyette yaşananlardan memnun olması gerektiğine inanıyoruz. Anadolu'ya en son biz gittik ve Avrupa menfaatlerinin aşağı yukarı yüzde beşini temsil ediyorduk. Bizim oraya her nüfuz etme girişimimizin karşısında, daha kuvvetli nüfuzlar ve insan kalabalıkları bulunuyordu. Türkiye'nin ekonomisinin boğazını sıkı devasa İngiliz, Fransız menfaatleri yanında İtalyan ticareti ne idi? Bütün sahilleri on binlerce Rumla doldurulmuş Yunan kolonisi karşısında bizim göçmen kolonimiz ne idi? Türkiye, bizden daha eski ve daha kuvvetli alacaklılar tarafından daha önce rehin alınmıştı.

Bunun için geçmişin silinmesi bize hizmet etmiş oluyor. Yunanistan için çalışan Rumlarla, kim para verirse onlar için çalışan Ermeniler artık yok! Türk ismini taşıdıkları halde İngiliz ve Fransız kasalarını dolduran bankalar ve şirketler artık kalmadı. Geçmişte meydana getirilmiş eserlerin tahrip edilmesi, bizden daha çok başkalarını darbe vurmuş ve bizi diğerleri ile eşit hale getirmiştir. Anadolu boşalmış ve çok acı çekmiş durumda. Şu halde bu memleketin, bugün veya yarın tekrar nüfusla doldurmak ve tekrar yaşanır hale getirmek gerekecek. Biz en sonraya kalmayacağız ve yollarımızı bizden evvel giden Avrupalılar tarafından kapatılmış olmayacak. O halde Türkler aynı zamanda bizim için de çalışıyorlar demektir. Biz İtalyanlar, büyük Anadolu evine hâkim olmak istemiyoruz ama Akdeniz'in çölü andıran bir mıntıkasında halkımız için barışçı faaliyetlerde bulunacağımız bir alan bulmak istiyoruz.

Türkler, memleketlerini tahrip ettikten ve boşalttıktan sonra onu yeniden inşa

etmek mecburiyetinde kalacaklar. Memleketi kendi başlarına nüfusla dolduracak ve geliştirecek durumda değiller; bu yüzden, bu işleri yapma kapasitesine sahip ve hazır olarak bekleyenlerden işbirliği talebinde bulunmaya mecburdurlar. O takdirde İtalya'nın zamanı gelecek. Türkler zorla da olsa ikna edilmelidirler ki, altı milyon çoban ve köylü, eskiden medeni, elli milyon nüfusu yaşatmak potansiyeline sahip bulunan bir memlekete, ancak bir şartla, kapılarını açmak ve başka memleketlerin inanılmaz derecede sıkışık ve kalabalık insanların girmesine müsaade etmek şartıyla hükmedebilir. Anadolu'nun nüfusu bu şekilde dostlarla çoğaltacaktır. Aksine Türkler, eğer şimdiye kadar yaptıkları gibi, ülkelerinin kapılarını büyük kilitler altında kapalı tutmak isterlerse, Türk Cumhuriyeti aleyhinde ölümcül bir Avrupa koalisyonunun meydana gelmesine bizzat kendileri çalışmış olacaktırlar. Çünkü böyle hareket ederlerse, Akdeniz'in bütününe bakmak gibi şansa mazhar bir memleketi idare için zaruri olan kalite ve egemenlik niteliklerine sahip olmadıklarını gösterecektir.

Biz birinci çözümün tercih edileceği zannındayız ve yalnız bu yönü dikkate alarak İtalya'nın 1923'te olduğu gibi 1924'te de, Türkiye'ye ithalat yapmak hususunda ve İzmir limanının hareket ve faaliyetinde birinci sırada olduğunu müşahade ediyoruz.

Rodos'tan sonra Kıbrıs sahilinde bazı İtalyanların da yaşadığı Larnaka'yı geçince Kilikya'da önemli bir yer olan Mersin bizi selamladı. Bu ıssız iskelede, henüz tamamiyle durmamış, demir atmakta olan büyük İtalyan vapuruna, bizi selamlamak için sabırsızlık gösterenler çıktılar. Çünkü vapurda, buralara seyrek gelen bir yolcu, bir İtalyan vardı! Daha sonra bana, Suriye ve Filistin'de sık sık tekrarlanmış bir sözle karşılaştım: 'Siz, buraya bizi görmeye gelen ilk İtalyan mebususunuz!' dediler. İlk gelen! Bununla gurur duyuyor muyum? Hayır! Tam aksine, böyle ilk olmaktan dolayı mahcubiyet hissediyorum ve biraz da parlamento adına yüzüm kızarıyor. Fransa ve İngiltere'den, her sene milletvekillerinin heyet halinde ya da tek başlarına görmek, incelemek ve bilgi almak için Akdeniz'e geldiklerini düşünüyorum. Bizim muhterem milletvekillerimizden hiç kimse, buraya, Doğu'daki bu en eski kolonilerimiz arasına kadar gelmedi mi? Hiç kimse, gözlerini memleketimizin Akdeniz'de havasını soluduğu gökyüzüne doğru kaldırmak için iç politika kavgalarından ayırarak birkaç haftalık bir zaman bulamadı mı?

Cevap veriyorum:

- Eğer ilksim, herhalde son olmayacağım, diye cevap verdim. Şimdi bir başka parlamento ve başka bir İtalya var. Size, memleketin sizi unutmayacağını söyleyen ben, bir öncüden başka bir şey değilim.

Memnun oldular, unutulmanın dışında, başka bir şey sormuyorlar, başka bir şey öğrenmek istemiyorlar, Karaya çıkıp beni, evlerine, konsolosluga, vapur acentelerine, Kilikya'nın kirli ve kasvetli köşesindeki İtalya'nın bu küçük aziz varlıklarını görmeye götürdükleri zaman, minnet ve sadakat ifade eden bir sevinç gösteriyorlar. Kilikya, savaş esnasında bizim hedeflediğimiz sömürge bölgeleri içindeydi; amacımıza ulaşamadık.

Fransızlar, Adana ve Mersin'i işgal etmekte bizden evvel davrandılar. Şimdi buraları tekrar Türkler yönetiyorlar. Biz oralarda bugünlerde görünmeye başladık. Fransızlarla Belçikalılar tarafından çekilen Adana ovasının pamuklarını, yalnız birkaç ay var ki Triesteliler de çekiyorlar: Öncüler. Burada ne İtalyan okulu ne de İtalyan bankası yoktur. Tüccarlar, ikisi de Fransız olan Selanik Bankası ile Tunus Emlak Bankası'na güvenmek zorundalar.

Doğrusu İtalyanlar azdır fakat memleketin şartları değişir değişmez Kilikya, pamuk ziraatının Akdeniz'deki en verimli bölgelerinden biri olacaktır. Savaştan önce burası da Deutsche Baumwolle Levantinische Bank'ın etkisi altına girmişti. Bu banka büyük zirai tesisler kurarak geniş bir alanda tarıma başlamıştı. Daha sonra Fransızlar buna da sahip oldular ve şimdi tarımın geliştirilmesi için çalışıyorlar. Fakat Türkler ve onlarla rekabet

halinde olan Belçikalılar faaliyetlerine engeller çıkartıyor. Eğer vapurlarımızla yapılan iktisadi çabalar, daha devamlı ve öncü bir ticaret hareketiyle desteklenmiş olsaydı, Kilikya, bize de daha büyük fırsatlar sunabilirdi. Şimdilik buradan, Trieste için yüklediğimiz birkaç yüz balya pamuk hariç, başka ülkelere ticari eşya taşımakla memnuniyet duyuyoruz. Çok samimi geçen bir günün akşamında Mersin'i terk ettik. Bütün bir gün orada İtalya'dan, Rodos'tan, memleketimizin yenilenmiş ruhundan bahsettik, Faşizmin flamaları dalgalandı..."

D-Değerlendirme ve Sonuç

Görüldüğü gibi İtalyan Milletvekili Orazio Pedrazzi, yeni Türk devleti ve Türk milleti hakkında ağır, haksız ve saldırgan bir üslupla ve saygısız ifadelerle sert eleştirilerde bulunmuştur. Sanki Türkleri Türklerden çok düşünüyormuş gibi bir havada yazılan satırlar aslında, hakaret, aşağılama ve tehdit içermektedir. Pedrazzi'nin ifadelerinin şahsi düşünceler olmanın ötesinde ülkesinde, hiç olmazsa o yıllar için geçerli ve toplumsal tabanı olan bir yayılma siyasetinin ipuçlarını verdiği şüphe yoktur. İtalyan milletvekili, kendisinde olmayan her şeyde hak iddia etmesi, güçlü oldukları için kendilerini haklı görmeleri, dünyadaki bütün yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip coğrafyasına hakim olma hırsı gibi, medeni Avrupa'nın çağ dışı, saygısız, sömürgeci ve iki yüzlü yönünü temsil etmektedir.

Diğer bir ifadeyle Pedrazzi'nin fikirleri, İtalya'yı aşır, Avrupa kamuoyunun, hiç olmazsa bir kesiminin savunduğu düşüncelerin sözcüsü gibi davranmıştır. İtalyan milletvekilinin fikirleri, yine İtalya'da ve Avrupa'nın bazı kesimlerinde Şark Meselesinin devam etmekte olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Türklerin Avrupa coğrafyasında görünmesiyle başlayan Şark Meselesi, Avrupalıların zihninde ilk önce Türklerin Avrupa'dan atılması olarak anlaşılıyordu. Zamanla, Türklerle Avrupa arasındaki güç dengesinin ilki aleyhine değişmesiyle birlikte Şark Meselesi, Türklerin Balkanlardan atılması anlamı taşımaya başladı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkmasıyla Şark Meselesi, Anadolu'nun parçalanmasını hedefleyen siyaset olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu siyasetin ulaştığı en önemli nokta olan Sevr Barış Antlaşması, Anadolu Türk halkının Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde verdiği bağımsızlık savaşının başarıya ulaşmasıyla tarihin çöplüğüne atılmıştır.²⁴ Ancak dikkat edileceği gibi, Pedrazzi, sanki bir bağımsızlık savaşı yapılmamış, başarılmamış ve bu, Lozan'da tasdik edilmemiş gibi bir yaklaşım sergilemiştir. Aslında Pedrazzi, bize, İstiklal Savaşı'nın anlam ve önemini bir kere daha derinden düşünmemizi ve o kutsal savaşa katılmış atalarımızı bir kere daha saygı, şükran ve rahmetle anmamıza da vesile oluyor. Pedrazzi'nin yeni Türk devletini eleştirirken, Osmanlı Devleti'ni övmesi de ilgi çekicidir. Bu, Osmanlı Devleti'ni, dolayısıyla Türkleri sevdiğinden ileri gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ülkeleri karşısında ne kadar aciz ve çaresiz olduğunu da göstermektedir. Buradan bakınca, Lozan Barış Antlaşması kazanımlarının kıymetini de idrak etmemizi sağlamaktadır.

Pedrazzi'nin sık sık eleştiri konusu yaptığı konulardan biri de, Türklerin nüfusudur. Gerçi, nüfusun şu ya da bu kadar olması çok önemli değil. Devletler hukukuna göre hükümler bir devletin nüfusunun azlığının ya da çokluğunun hiç bir önemi yoktur. Oysa Pedrazzi, Türklerin nüfusunun azlığından ziyade, Anadolu'nun zenginliklerinin ki, kendi ifadesiyle 40-50 milyonluk bir nüfusu besleyebilecek bir zenginliğin Türklerin egemenliğinde olmasının hazımsızlığıdır.

24 Şark Meselesi'nin tarihsel gelişimi hakkında bakınız: Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, ss.353-357.

Pedrazzi'nin Mecliste yaptığı konuşmaların Türk kamuoyunda yarattığı tepkiden örnekler vermiştik. Doğrusu, kitabında ve bu kitabın Vakit gazetesinde tefrikasında dile getirilen fikirlere, yeterli tepkinin gösterilmediğini müşahade ettik. Cılız bir kaç tepkinin olduğunu ve bunların da Vakit gazetesinde yer aldığını belirtmeliyiz. Vakit gazetesinin başyazarı Mehmet Asım, Pedrazzi'nin özellikle nüfusla ilgili düşüncelerini şu yazıyla eleştirdi:

“Gazetemiz birkaç günden beri vaat ettiği gibi İtalyan mebuslardan ve İtalyan diktatörü Mussolini'nin pek yakın dostlarından Sinyor Pedrazzi'nin ‘Şarkî Akdeniz ve İtalya’ ünvanlı tefrikasını okuyucularına arz ediyor. Bu tefrikaları takip eden okuyucularımız şüphesiz şimdiye kadar neşredilmiş olan kısımları okuduktan sonra eserin mahiyeti hakkında bir fikir edinmişlerdir.

Bizim kanaatimize göre bu eserin birinci derecede manâsı, yeni Türkiye hakkında bir iki propagandanın varlığına delil olmasıdır. Vâkıa bu propaganda eserin bazı yerlerinde, aleyhdarane bir şive ile söylemiş olmakla beraber, bizi memnun edecek sözler vardır. Sinyor Pedrazzi eserin bazı satırlarında hiç de istemeyerek Türkiye’de Cumhuriyet idaresinin muvaffakiyetlerini ve kuvvetini istemeyerek de olsa bir şekilde itiraf etmiştir. Bununla beraber yine bu eserin bütününde, Yeni Türkiye’ye, millî Türkiye’ye karşı pek haksız, aynı zamanda haksızlığı pek açık isnatlar ve ithamlar yapılmıştır. Faşist İtalyan mebusunun eserini yazarken ne kadar haksızlık ettiğini anlamak için millî Türk siyasetini tenkit maksadıyla dayandığı en mühim delillerin ne kadar yanlış olduğuna dikkat etmek yeterlidir: Mesela Sinyor Pedrazzi, toplam nüfusumuzdan bahsedeceği zaman Türkiye’nin toplam nüfusunun ancak 6 milyon kişiden ibaret olduğunu söylüyor. Hariçte Türkiye’yi küçük görmek ve küçük göstermek isteyen ecnebîler içinde şimdiye kadar nüfusumuzun 7-8 milyon olduğunu iddia edenler vardı. Fakat hiçbir vakit bu miktarı 6 milyon derecesine indirmek cüretini gösteren bulunmamıştı.

İnkârı mümkün değildir ki, bugün elimizde tamamen fennî esaslar ve usuller dairesinde yapılmış bir nüfus sayımı istatistiki yoktur. Memleketimizin millî hudutları içinde iskan eden nüfusun hakiki miktarı hatasız bir surette tespit edilmemiştir. Fakat diğer taraftan askere alma muamelatımızın istinat ettiği rakamlar vardır ki, bunlardan nüfusumuzun hakiki miktarını asgarî hata ile tahmin etmek mümkündür. Ve bu yolla yapılan tahminler 15 milyondan aşağı olmadığını göstermektedir.

Sinyor Pedrazzi’nin bu miktarı 6 milyona kadar indirmesi garip değil midir?

Şarkî Akdeniz ve İtalya yazarının Türkiye nüfusunu bu kadar az göstermesinin sebeplerine gelince bu da maksatsız değildir. Bu maksat da, yeni Türkiye’nin millî siyasetini tenkit için zemin hazırlamaktır. Bu siyasetin yanlış istikametler takip ettiğini, yanlış gayelere gittiğini ispata çalışmaktadır. O kadar ki, faşist İtalyan mebusu bu maksat uğrunda tamamen hayâflî hadiseler bile icat etmekten çekinmemiştir. Türkiye’nin 6 milyon nüfusu varmış. Tabîî Türkler bu nüfusun geniş Anadolu topraklarına nisbetle pek az olduğunu takdir ediyorlarmış. Türkiye’deki nüfus boşluğu bugünkü halinde kaldıkça buraya Avrupa’dan yabancı göçleri olacağını anlıyorlarmış. Onun için Türkler yeni bir muhaceret siyaseti tatbik etmeye başlamış. Şimdi Türkiye haricinden Avrupalı olmak şartıyla Türkiye’ye nüfus toplanıyormuş. Türk hükümeti arazice ve servetçe kendilerini müreffeh bir şekilde yaşatmak vaadiyle son zamanlarda Trablusgarp’tan 4 bin Arab’ı kandırılmış, bunları almış, Anadolu’ya getirmiş! Bu öyle bir vaka imiş ki, muhaceret tarihinde bir misali

daha yok imiş! Anadolu'nun nüfus boşluğunu doldurmak ve bir Avrupalı göçü ihtimalini bertaraf etmek için Ankara Hükümeti, Trablus ahalisini şimdi İtalyanların hâkim oldukları memleketlerini terk etmeye teşvik ediyorlar, Anadolu'ya geldikleri halde kendilerine bir çok imtiyazlar ve servetler vaat ediyorlar imiş! Bu acayıpliğin nihayet bulacağı da malum değilmiş!

Zannediyoruz ki, Türkiye'nin durumuna vakıf olanlar için Sinyor Pedrazzi'nin eseri hakkında bundan daha kıymetli bir misal olamaz. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan'da Yunanistan ile imzalanan mübadele mukavelesi mucibince geçen sene Rumeli'den Anadolu'ya yüzbinlerce Türk almıştır. Halis Türk ırkından olan bütün muhacirler geldikleri topraklarda henüz yerleşmeye bile vakit bulamamıştır. Onun için Anadolu topraklarına hariçten gelebilecek halis Türk unsurları Türkiye'ye nakletmeye bile sıra gelmemiştir. Bu sebepten Sırbistan'dan göç etmek isteyen Türkler bile Türkiye Cumhuriyeti'nin arzusuna rağmen Anadolu kapılarını açık bulamamaktadır. Yeni Türkiye'nin haricî göçlere karşı vaziyeti bundan ibaret olunca artık Trablusgarp'a kadar giderek oradaki yerli Arapları bin türlü vaatle Anadolu'ya celp etmeye çalışmak hiçbir Türkün hatır ve hayalinden geçebilir mi?

İşte hiçbir Türkün hatır ve hayalinden geçmesi mümkün olmayan bu hale Orazio Pedrazzi'nin kalemi ile hakikat şekli verilmiştir. Sonra bu hayâlî şekil üzerine bina edilen bir yığın mütalaayla Yeni Türkiye'nin millî siyaseti tenkit edilmiştir.²⁵

Yine vakit gazetesinde bu kez bir Rum gazetesinin Pedrazzi'yi eleştiren yazısına rastlıyoruz. İstanbul'da akşamları yayınlanan Rumca Metaritmis gazetesinde Pedrazzi'ye hitaben yayınlanan açık mektup şöyledir: "Türkiye hakkında yazdıklarınızın kaffesi asıl ve esastan uzaktır. Mektepler meselesine gelince, din ile dünya işlerini yekdiğerinden ayırmış olan Türkiye, dini propagandada bulunan ecnebi mekteplerinin, istedikleri gibi faaliyette bulunmalarına pek tabiidir ki, müsaade edemez. Ticaret işlerine gelince, ticaret maskesi ve kapitülasyonların himayesi altında Türkiye'de nüfuz mıntıkları tesise kalkıştığınız devirler ebediyyen kapanmıştır. Eski kafayı değiştiriniz, gözlerinizi açınız, göreceksiniz ki, gelişmeler ve olaylar sizi tekzip edecektir."²⁶

Son olarak şunu da hatırlatmak isteriz: İtalyanların bakış açısını Anadolu'ya yönlendirmeye çalışan ve Anadolu'nun zenginliklerinin İtalyanların sömürgeci iştahlarına hedef gösteren sadece Orazio Pedrazzi değildir. İtalya'da milliyetçi düşüncenin en önemli temsilcisi, Benito Mussolini'nin yakın arkadaşı ve Faşist dönemin fikri lideri Gabriele D'Annunzio (1863-1938) da, 1926'da, özetini aşağıda verdiğimiz gönüllülere yaptığı bir konuşmayla Anadolu'yu hedef gösterdi.

"Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan ve Allah'ın güzelleştirdiği bu memleket daha sonra Müslümanlar tarafından harap edildi. Bu memleket o kadar güzel, doğal zenginlikleri o kadar çoktur ki, Allah ilk insanı bu güzel memleketin Doğu kısmında yarattı. Yüz milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu memleket, bugün Haç'a kurban olan Hristiyanların kanı ile boyanmıştır. Dört asırdan beri Batı ile temasta bulunmalarına rağmen Batı'nın medeniyetini elan takdir edemeyen barbar Müslümanlar bu memlekette nehir gibi kan akıttılar.

İtalya! Sana yalvarıyorum. Sen yalnız iste! Ve bu memleket senin olacaktır!.. İtalya'nın siyasi önderleri ihtiyatlı bir dil kullanmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Oysa bir şair için bu gibi kayıtlar söz konusu olamaz. Mefkureler kontrole tâbi olamaz. Bundan dolayıdır ki,

25 Mehmet Asım, "Yeni Propagandalar", *Vakit*, 20 Mayıs 1926.

26 *Vakit*, 13 Haziran 1926.

sözümü bütün millete hitap ederek beyan ediyorum ki, başvekilin geçen sene bahsettiği randevu yeri Allah'ın bereketli bahçesi olan 'Anadolu'dur.

Geliniz! İsteyiniz! Alınız! O sizin olacaktır.”²⁷

1920'lerin ilk yarısında İtalya'nın bir kısmını yansıttığımız bu yaklaşımı göz önünde tutulunca, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını neden İtalya'ya endeklemek zorunda kaldığını anlamak zor olmasa gerekir. Türkiye'nin bütün iyi niyetli çabalarına rağmen, kısa süreli göreceli barış dönemi bir kenara bırakılırsa, İtalya, Türkiye için tehdit olarak görülmüş ve buna göre önlemler alınmıştır. Korfu ve Yugoslavya üzerinde baskılarına işaret ettiğimiz İtalyan tehdidinin, Türkiye tarafından abratılmış olduğunu da sanmıyoruz. Nitekim, Balkanlarda Arnavutluk ve Afrika'da Habeşistan'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla Türkiye ve yöneticileri, komşu ülkelerle dostluk siyaseti ekseninde saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak ve Balkan Antantı ve Sadabat Pakti'nin kurulmasına öncülük ederek, İtalya'dan gelebilecek saldırıya karşı ortak savunma sistemleri kurmuştur.

E-Kaynakça

Gazeteler

Âhenk, 4 Temmuz 1926.

Cumhuriyet, 21 Nisan 1925; 2 Temmuz 1926

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Nisan 1925.

Il Giornale d'Italia, 30 Agosto 1923.

İkdam, 17 Nisan 1925.

L'Epoca, 2 Settembre 1923.

Vakit, 31 Teşrin-i evvel 1925; 16 Mayıs 1926; 13 Haziran 1926.

Vatan, 21 Nisan 1925; 27 Nisan 1925.

Kitap ve Makaleler

Ağaoğlu Ahmed, “Bir Konferans Münasebetiyle”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1925.

Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XXVII- I. Sessione-Discussioni- (4 Giugno 1924), s.125-127; <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed006.pdf> (Erişim: 24.01.2018 22:46.)

Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XVII- 1. Sessione-Discussioni (26 Marzo 1925), s. 2983-2988; <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed072.pdf>, (Erişim: 01.01.2018 22:56)

Bertonelli, Francesco (1930), *Il nostro mare*, Firenze.

Bevione, Giuseppe (1933), “Undici anni di politica estera Mussoliniana”, *Gerarchia*, Anno: XIII, No: 10 (29 Ottobre), ss. 815-823.

Beydilli, Kemal, “Şark Meselesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, ss.353-357.

²⁷ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1926; *Âhenk*, 4 Temmuz 1926.

- Bulut, Pınar (2007), *1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Burgwyn, H. James (1997), *Italian Foreign Policy in the Interwar period*, Westport, Connecticut London.
- Caneloro, Giorgio (1989), *Storia dell'Italia moderna*, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano.
- Çelebi, Mevlüt (2000), "Türk Kaynaklarına Göre Atatürk Döneminde Türk-İtalyan Siyasî İlişkileri", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, (25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan), *Bildiriler*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, ss.265-287.
- Çelebi, Mevlüt (2002), "Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923-1938)", *Türkler*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, , ss.661-671.
- Mehmet Asım, "Yeni Propagandalar", *Vakit*, 20 Mayıs 1926.
- Montanelli, Indro (2006), *Storia d'Italia*, Vol: VII, (1919-1936), Edizione per Oggi, Milano.
- Pabuççular, Hazal (2009), *Turkish-Italian Relations in the Interwar Period*, Boğaziçi University, İstanbul.
- Pederazzi, Orazio (1925), *Il Levante Mediterraneo e l'Italia*, Alpes, Milano.
- "Siyasi Tefrikamız: Şarkî Akdeniz ve İtalya. Bir İtalyan Mebusunun Eseri", *Vakit*, 17 Mayıs-4 Temmuz 1926.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, (1976), C.18, (14 Nisan 1341- 22 Nisan 1341), TBMM Matbaası, Ankara.

MİLLİ MÜCADELE'DE BODRUM VE ÇEVRESİ

BODRUM AND ITS VICINITY DURING THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

Günver GÜNEŞ **

Öz

Bodrum İtalyanlar tarafından 11 Mayıs 1919 tarihinde işgale uğradı. Hem Anadolu'nun hem de Bodrum'un işgali Bodrum halkının düzenlediği mitingler ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen telgraflarla protesto edilmiştir. Bölgedeki yerel kongrelere destek sağlayan Bodrum halkının çabaları, yerel önderlerin gayretleriyle Menteşe Sancağı'nın Milli Mücadele'de Kuva-yı Milliye'nin ikmal, iaşe, lojistik katkısını artıran büyüyen önemli bir etken olmuştur. Bodrum aynı zamanda Milli Mücadele yıllarında İtalyan nüfuzunda, hükümet otoritesinin olmadığı, uzun sahile, ormanlara ve geniş coğrafyaya sahip bir bölge olduğu için çete ve eşkıyalığın en sık görüldüğü merkezlerden biridir. Batı Anadolu Kuva-yı Milliye'sinin komutanlarından Yörük Ali Efe'nin Güneybatı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak bölgeye gelişi ile hem eşkıyalık olaylarının dizginlenmesi hemde Kuva-yı Milliye'nin düzeni sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bodrum, İtalya, Yörük Ali Efe, Muğla, Milli Mücadele*

Abstract

Bodrum was occupied by Italians in 11 May 1919. Occupation of Bodrum and occupation of Anatolia both were protested with the demonstrations held by people of Bodrum and with the telegraphs that was sent to the representatives of Allied states. Efforts of the people of Bodrum who supported local congresses around their region and endeavors of the local leaders became important factors that increased and boosted the supply, subsistence and logistic contribution of the Sanjak of Menteşe to the National Forces during the War of Independence. Also during the war Bodrum was among the centers that guerrilla and brigandage activities were encountered frequently because of being under the Italian influence, destitute of government authority, having a long coastline, forests and a vast geography. By the arrival of Yörük Ali Efe, one of the commanders of the National Forces of Western Anatolia, as the General Commander of National Forces of Southwestern Anatolia, restrained te brigandage and brought order to the National Forces.

Keywords: *Bodrum, Italia, Yörük Ali Efe, Muğla, Turkish War of Independence.*

A-Giriş

Bodrum'un Milli Mücadele Dönemindeki durumu birkaç araştırmancının farklı boyutlarda yapılmasının ötesinde, bütüncül bir şekilde değerlendirilmemiştir. Bunlardan Ünal Türkeş'in, Kurtuluş Savaşı'nda Muğla eseri, Milli Kuvvetler ve faaliyetleri eksenli, Mevlüt Çelebi'nin, "Milli Mücadele Döneminde Türk –İtalyan İlişkileri", "Milli Mücadele'de Bodrum'da İtalyanlar", isimli çalışmaları İtalyan işgal siyaseti bakış açısıyla yazılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı – AYDIN ggunes65@gmail.com (orcid.org/0000-0002-4255-5288)

Mehmet Temel, Bodrum- Milas bölgesindeki eşkıyalık olayları ve güvenlik asayiş sorunları bağlamında konuya yaklaşırken, Bayram Akça, Mehmet Çanlı, Emine Pancar yazdıkları makale ve sundukları bildirimleri ve tez çalışmalarında Bodrum'un işgal yıllarında bir yönünü değerlendirmiş Milli Mücadele yıllarında Bodrum araştırmalarının bir tarafı hep eksik kalmıştır. Bu araştırma ile ilk kez ATASE YAEA Yörük Ali Efe'ye ait evraklarda ortaya çıkan Menteşe Livası ve Bodrum'a dair yeni belgeler ortaya konulmaktadır. Yeni belgeler ışığında Milli Mücadele'de Bodrum çalışmaları yeni bir soluk ve yeni bakış açıları kazanacaktır.

B-İşgal Öncesi Bodrum'da Yaşananlar

Bodrum, İtalyanların 1919-1922 yılları arasındaki Anadolu'nun Güneybatısındaki işgali bir tarafa konulacak olursa, 1522 yılından günümüze kadar aralıksız Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bu nedenle, Bodrum'da önemli ölçüde nüfus dönüşümü gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm 19.Yüzyılın hemen sonunda Türk-İslam nüfus lehine olmuştur. Balkanlar'da toprak kaybına bağlı göç, Girit'in Yunanistan'a ilhaki, hastalıklar, savaşlar, güvenlik sorunları Bodrum'da yaşayan gayr-ı Müslimlerin kasabadan ayrılmalarına yol açmıştır. 20. Yüzyılın hemen başında yani 1904 yılında Bodrum kazasının toplam nüfusu 16.387'dir. Nüfusun 8.089'u erkek, 8.298'si ise kadındır. Bu nüfusun 13.352'si Müslüman, 2.801'i Rum, 140'ı Musevi ve 109'u da yabancısıdır. I. Dünya savaşı sırasında 1915 yılında Fransız kruvazörü Duplex Bodrum'u topa tutmuş, Fransızlar kısa süreliğine de olsa karaya çıkmışlardır. Bu olay sırasında Bodrum'daki Yahudiler veya Museviler Milas'a gitmişlerdir. Bu olaydan sonra Bodrum'da hemen hemen Yahudi aile kalmamıştır.¹ İtalyan işgali sırasında Bodrum ve çevresinde ne kadar İtalyan bulunduğu dair elimizde somut veriler olmasa bile işgal sonuna kadar az sayıda bir İtalyan varlığının bulunduğunu biliyoruz. İtalyanların, II. İnönü zaferi'nin ardından ilk olarak Antalya ve çevresindeki birliklerini çekmesiyle başladığı, Anadolu'daki işgallerine son vermesine kadar yani 1922'ye kadar geçen süre içerisinde Bodrum'da nüfus açısından bir hareketlilik söz konusudur. Bu süreçte TBMM Hükümeti tarafından sancakların "*Sihhi İctima'i Coğrafyası*"larının hazırlanılması isteğini, Muğla (Menteşe) Sancağı yöneticileri yaptıkları çalışma ile yerine getirmişlerdir. Bu nedenle, bu yıllara ait Bodrum'un nüfus yapısı hakkındaki bilgilere buradan ulaşmak mümkündür. Buradan elde edilen bilgilere göre; Bodrum'un 1922 yılındaki toplam nüfusu 21.101'dir. Bu nüfusun; 17.187'si Türk-Müslüman, 3.684'ü Rum, 215'i Musevi, 15'i ise zencidir.² Dr Esad Bey'in verdiği bilgilere göre Bodrum Kazasında Türkler'in dışında, Rumlar ve Musevilerin yaşadığı anlaşılmaktadır.³ Esad Bey'in 1920 yılı Bodrum'una dair verdiği bilgilerde kasaba çevresinde yarı göçebe Yörük topluluklarının yaşadığı Ovalı, Kütüklü, Tombul, Hacı Araplar, Çallı, Göğüdük köylerinin ahalisinin aşiretlerden oluştuğu belirtilmiştir. Kasaba da otel olarak kullanılan iki han ve biri metruk üç hamam, buharla çalışan bir un ve zeytinyağı fabrikası ve bir eczanenin varlığından sözedilmektedir. Sinema, tiyatro gibi eğlence mahallerinin de bulunmadığı kaydedilmiştir.⁴

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşı bitiren Mondros Ateşkes

1 Tahir Kodan, "Atatürk Döneminde Bodrum'un Nüfus Yapısı 1923-1938", *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17, (Mayıs 2008), s.80-81.

2 Dr. Esat, *Türkiye'nin Sihhi İctima'i Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı 1922*, Öğüt Matbaası, Ankara, 1922, s.62.

3 Osman Gümüşçü- Abdullah Uğur- Seda Önger, "Türkiye'nin Sihhi- İctimai Coğrafyası, Muğla (Menteşe) Sancağı (1922)'ye Göre Bodrum", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum*, Edit:Ahmet Özgiray- Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.426.

4 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu- Cihan Özgün, "Muğla Sıhhiye Müdürü Dr. Esad'ın Türkiye'nin Sihhi İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı Eserinde Bodrum", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum*, Edit:Ahmet Özgiray- Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.799.

Antlaşması, Osmanlı topraklarının işgali tehlikesini de beraberinde getirdi. İtilaf Devletleri; hem Osmanlı Devleti’ni tasfiye etmek ve hem de savaş sırasında imzaladıkları gizli antlaşmaları hayata geçirmek için işgal yoluna başvurdular. Bu süreçte yaşanan İtalyan ve Yunan işgallerinin ortak yönü, kendi aralarında da bir rekabet ortamı yaratmış olmasıdır. Rekabet söz konusu olunca da ilk akla gelen yer İzmir olmuştur. Gizli antlaşmalarla önce İtalya’ya daha sonra Yunanistan’a vaat edilen İzmir’in bu ülkelerden hangisi tarafından işgal edileceğine Paris Barış Konferansı’nda karar verildi. İngiltere, Orta Doğu’ya vereceği şekil bakımından Yunanistan’ı tercih ederken, bunu fark eden İtalya, Türkiye siyasetini müttefiklerinden bağımsız hale getirdi ve Anadolu’da işgallere başladı.⁵ Paris’te Türkiye’nin geleceği hakkında kararlar verilirken, İtalya ile Yunanistan arasında yaşanan rekabet, Anadolu’ya işgal olarak yansımıştır. Anadolu topraklarına Yunanistan’dan önce çıkarak yerleşmek isteyen İtalya, bu hareketiyle, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu’nun Yunanlar tarafından işgalini hızlandırmış oldu.

İtalyanlar gizli antlaşmalarla kendilerine tanındığı için Bodrum dahil tüm Menteşe Vilayeti yerleşimlerinin kendi nüfuz bölgeleri olduğuna inanmışlardı. Bodrum Limanı daha resmi olarak işgale uğramadan İtalyanların gemilerinin demir atmasına uygun bir konuma sahipti. Nitekim İtalyanlar Ege adalarına yakın olan Bodrum’da bir eczane açarak hastaları ücretsiz tedaviye bile başlamışlardı.⁶ İtalyanların bu girişimini kıskanan Yunanlılar da Bodrum’a bir sağlık ekibi gönderdiler. Bodrum halkı İtalyanlara cephe almadı. Ancak Yunan sağlık ekibi halkın tepkisiyle karşılaşmış ve İtalyanlara sığınmak durumunda kalmıştı.⁷

C-Bodrum’un İtalyanlar Tarafından İşgali

Bodrum İtalyanlar tarafından 11 Mayıs 1919 tarihinde işgal edildi. İtalyanlar Bodrum’a Coatit torpidosundan, 60 askeri karaya çıkardılar.⁸ Bodrum’a çıkan İtalyan askerleri, savunmasız Bodrum Kalesine yerleşerek kaleye İtalyan bayrağı çektiler.⁹ İtalyanlar işgali haklı kılacak hiçbir asayişsizlik olmadığı ve mütareke hükümlerine aykırı olarak yapıldığı için işgali protesto eden Bodrum Kaymakamına “*bu işgalin İtilaf Devletlerinin bilgisi dahilinde olduğunu*” bildirdiler.¹⁰ İtalyan askerleri 16 Mayıs’ta ise Güllük’e çıktılar. Güllük’e gelen İtalyan subay, tercüman ve 250 askerden oluşan kafile yemeklerini geldikleri gemilerinde pişiriyorlar ve çadırlarında yiyorlardı. Atlarını da kiraladıkları ahırda barındırmışlardır.¹¹ Bodrumlular İzmir’in işgalini 23 Mayıs 1919 tarihinde protesto ettiler. Daha sonra orada bulunan İtalyan birliğinin komutanına, İtilaf Devletleri temsilcilerine iletilmek üzere bir mektup gönderildi.¹²

Mektupta “adalet ve milliyet prensibine aykırı olarak, İzmir’in Yunanlılar tarafından

5 Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:26, Ankara 1993, s.402-405.

6 Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele’de Bodrum’da İtalyanlar”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Haz; Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.143.

7 Avram Galanti, *Bodrum Tarihi*, Işık Yayınevi, İstanbul 1945, s.34.

8 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.90-94, Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele’de Bodrum’da İtalyanlar”, *Osmanlılardan Günümüze Heryönüyle Bodrum Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Haz; Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.145.

9 Avram Galanti, a.g.e, s.34, Emine Pancar, *Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s.89.

10 M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C.3, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s.47.

11 ATASE Arş. Kl.401,D.2, Fh.118. Mevlüt Çelebi’nin İtalyan arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilere göre 16 Mayıs’ta gerçekleşen çıkarma, ilk grup olarak 14 Mayıs’ta Corazziere torpidosundan karaya çıkan 21 denizciyi takviye etmek amacıyla yapılmıştır. Bkz; Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk- İtalyan...*, s.105.

12 Protesto Metni için bkz; İkdam 20 Mayıs 1919, *Memleket* 20 Mayıs 1919, *Sabah* 20 Mayıs 1919, *İleri* 20 Mayıs 1919, M. Şefik Aker, a.g.e, C.2, s.56.

işgalinin büyük bir üzüntü meydana getirdiği” bildirilerek, “yapılan haksızlığın düzeltilerek İzmir’in tekrar Türk egemenliğine verilmesi istendi.” Bu mektupta Bodrum merkez ve çevre köyleri temsilen pek çok imza yer almıştır.¹³

Bodrum Belediye Başkanı Ali,
Miting Düzenleme Heyeti Başkanı Yusuf Ziya,
Abad Kazası Müdürü Halil,
Tepecik Köyü Halkı adına Muhtar Hasanoğlu Hüseyin,
Karakaya Köyü adına Muhtar Mustafa,
Nebi Köyü adına Muhtar Hüseyin,
Pınarlı Belen Köyü adına Asaf,
Dirmil Köyü Halkı adına Muhtar Mustafa Mehmet,
Kelebek Köyü Halkı adına Muhtar Mustafa,
Sandıma Köyü adına Muhtar Mehmet,
Yaka Köyü Halkı adına Muhtar Hasan,
Kerim Köyü adına İmam Ömer,
Faralya Köyü adına Muhtar Hasan Fehmi,
Bitez Köyü adına Muhtar Ali,
Dere Köyü Halkı adına Mehmet,
Peksimet Köyü adına Muhtar Mustafa Mehmet,
İslam Haneleri Köyü adına Mehmet Halil,
Akçaalan Köyü adına Çakır Ahmet,
Umurça Köyü adına Ömer

Menteşe Sancağında kadınların da protesto eylemlerine aktif olarak katılmış olduklarını görmekteyiz. Bodrumlu kadınlar da düzenledikleri bir toplantı ile işgali protesto etmişlerdir. Toplantı sonunda hazırladıkları aşağıdaki mektubu, Bodrum Belediye Başkanı Ali Bey aracılığıyla, Avrupa devletlerine iletmek üzere oradaki İtalyan birliğinin komutanına göndermişlerdir: Ali Bey İtalyan komutana şu mektubu göndermiştir:¹⁴

“İtalya Devlet-i Muazzamasının Bodrum’daki Askeri Kumandanlığı Canib-i Alisine;
Kumandan Bey;

İzmir ve havalisinin işgalinden mütevellid teessurat sebebiyle akd-ı ictima eden Bodrum hanımlarının tanzim etmiş oldukları protesto telgraflarının Aydın hattının ahval

13 Mevlüt Çelebi, “Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:21, Güz 2008, Muğla 2008, s.90-91.

14 Mevlüt Çelebi, “Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler”s.91.

ve vaziyet-i hazırası dolayısıyla buradan keşidesi gayr-ı mümkün görülmüş olmağla Antalya telgraf merkezi vasıtasıyla keşidesine vesatet-i aciziyi rica eylemişlerdir. Filhakika vaziyet dolayısıyla bunların ancak Antalya telgraf merkezi vasıtasıyla keşidesi olabileceği hasebiyle mazrufen takdim kılınan evrakın Rodos vasıtasıyla *Antalya Mutasarrıflığı’na irsali hususunda delalet-i aliyelerinin ibzalını rica eder ve bu emniyeden mütevellid teşekkuratımın arzıyla takdim-i ihtiramat eylerim efendim.*”

30 Mayıs 335. Bodrum Belediye Reisi Ali.

Bodrumlu kadınlar, 30 Mayıs 1919’da düzenledikleri bir mitingden sonra İtalya, İngiltere, Fransa ve Amerika Yüksek Komiserlerine; Bodrum Kadınları Miting Heyeti Başkanı Emine Ferid ve Kadınlar Yüksek Heyeti Başkanı Netice ile 100 üyenin imzalarının yer aldığı aşağıdaki mektubu gönderdiler:¹⁵

“İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya Hükümetleri Yüksek Komiserlerine;

Kazanın bütün kadınları; bu dakikada büyük bir acı içerisinde bir araya gelerek bir miting düzenledik. Vatanımızın ayrılık kabul etmez parçası olan güzel İzmir’imizin Yunanlar tarafından haksız yere işgali milli haklarımıza büyük bir darbedir. Bu işgali şiddetle protesto ediyoruz. Siz Düvel-i Muazzama hükümetlerinden haklarımızın garanti altına alınmasını ısrarla talep ediyor, sesimize kulak vereceğinize ve Yunan birliklerinin en kısa zamanda İzmir’den geriye çekileceğine inanıyoruz.”

Bodrumlu kadınlar aynı gün İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Başbakanlarına ve eşlerine de birer telgraf gönderdiler.¹⁶ Bodrum Kadınları Miting Heyeti Başkanı Emine Ferid ve Kadınlar Yüksek Heyeti Başkanı Netice, üyeler; Emine Ali, Hüseyin Netice, Yusuf Zühra ve Musevi kadınları temsilen Perla Galanti imzasıyla gönderilen telgrafta şu ifadeler yer almıştır.

“Bugün yaptığımız büyük bir toplantı ile sevgili İzmir’imizin Yunanlar tarafından işgalini protesto ettik. Büyük devletlere gönderdiğimiz bu telgrafta, göz bebeğimiz İzmir’imizin bir an önce bize geri verilmesini istediğimizi bildiriyoruz”.

Bodrum’da da yapılan bir mitingden sonra İkdâm gazetesine gönderilen telgrafta, Yapılan mitingde, Türklerin, tarihen ve erken alakası olmayan milletlerin mazbahası olmaya asla tahammülü kalmadığının İtilaf Devletleri’ne bildirilmesine karar verildiği yazılmıştır.¹⁷

D-İtalyanın Bodrum’da ki Askeri Varlığı

Güneybatı Anadolu’daki İtalyan işgal sahası üç bölgeye ayrılmıştır. Her bölge de bir komutan görev yapmıştır. Bodrum Üçüncü Bölge’de Fethiye, Marmaris ile birlikte Antalya Bölgesinde yer almıştır.¹⁸ 1 Haziran 1919 tarihi itibarıyla Bir Piyade bölüğü bulunan Bodrum’da işgal birlikleri komutanı Yüzbaşı P. Pontremoli idi.¹⁹ Bu kuvvetlerin mevcudunun

15 Mevlüt Çelebi, *Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler...*, s.91.

16 İşgallere karşı Bodrumluların gösterdikleri tepkiler için bkz; Mevlüt Çelebi, “Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:21, Güz 2008, Muğla 2008, s.90-92.

17 *İkdâm* 11 Kanun-ı Sani 1920.

18 Mevlüt Çelebi, “Milli Mücadele’de Bodrum’da İtalyanlar”, *Osmanlılardan Günümüze Heryönüyle Bodrum Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Haz; Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.146.

19 M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C.3, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s.64-66. Ünal Türkeş’in ifadesine göre İtalyanların Bodrum’da 40 Karabiner Jandarması bulunuyordu. Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s.228.

ve komutanın zaman zaman değiştiği Bodrum'da İtalyanların askeri malzeme depoları da vardı. İtalyan jandarmasının da görev yaptığı Bodrum'da kontrol noktası da kurulmuştu.

E-Bodrum ve Çevresinde İtalyan İşgal Siyaseti

İtalyanlar Antalya'dan Kuşadasına kadar işgal ettikleri yerlerde uyguladıkları işgal siyasetini Bodrum'da da aynen uygulamışlardır. Bodrum'da mevcudiyetini zora başvurarak değil, halkın gönlünü kazanarak kendisine bağlayacağı bir siyaset izlemiştir. Hastane, sağlık ocağı, dispanser ilk yardım servisleri ve gezici ambulanslar ve görevlendirdikleri doktorlarla Bodrum halkına sağlık hizmeti götürdükleri hem dönemin tanıkları hem de arşiv belgelerinde ifade edilmiştir. Telefon, telgraf hatları oluşturarak, askeri posta teşkilatını hayata geçirerek deniz seferleri başlatarak ulaşım ve haberleşme konusunda da yatırımlarda bulunmuşlardır. İtalyanlar merkezi hükümetin yerine getiremediği hizmetleri vermek suretiyle hem sempati sahası oluşturdular hem de halktan gelebilecek tepkilerin önüne geçtiler. İtalyanlar kıyılarda da Türklerle iyi ilişkiler kurmak sureti ile faaliyetlerini yürütmeye gayret ettiler. Nitekim Bodrum bölgesinde de İtalyan tüccarlara Heyet-i Milliye'nin kontrolünde ticaret izni verildiğini bilmekteyiz. Bodrum Heyeti Milliye Reisi Yusuf, İtalyan hükümetinin verdiği teminat üzerine, İtalyan pasaportu taşıyan tüccarların içeri girmesine müsaade edilmesi hakkındaki telgrafın alındığını ve itimada şayan şahısların adalara ve Osmanlı memleketi iskelelerine gitmelerine müsaade edildiğini bildirmiştir.²⁰

F-İtalyanların Arkeolojik Eserlere İlgisi

Anadolu ile tarihi bağları olduğunu ileri süren İtalyanlar mütareke ve işgal döneminde de eski eserlere karşı özel bir ilgi göstermişlerdir. Dr Amedeo Maiuri, Bodrum kalesinde Mart- Nisan 1919'da çalışmalar yapmış, askerlerin yardımıyla savaş sırasında İngiliz ve Fransızlar tarafından bombalanan Bodrum kalesi restore edilmiştir.²¹ İtalyanların Bodrum Kalesini tamir istekleri mahalli yetkililerin zorluk çıkarmalarına karşın, İstanbul'un müdahalesi ile sorun aşılmıştır. Resmi yazışmalardan, İtalyanların çalışmalarının Bodrum kalesi ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır.²² Mevlüt Çelebinin arşiv kaynaklarına dayanarak yaptığı değerlendirmede İtalyanların kendi başlarına yürüttüğü çalışmalar sırasında birçok tarihi eseri Rodos'a taşıdıklarını belgelemiştir.²³

G-Bodrum Kuva-yı Milliyesi

Mütareke yılları ve İtalyan işgali sırasında Bodrum iki dış etkenin etkisi altında kalmıştır. Bunlardan Yatağanlı Şeyh Mehmet Efe önceleri hedefi ve yönü belirsiz çete başı olarak Bodrum Dağlarını tutmuş, asayışı bozarak keyfi bir tutum izlemiştir. Merkezi otoritenin zayıflığı Kuva-yı Milliye'nin belli belirsiz gücü nedeniyle Şeyh Mehmet Efe Bodrum ve dağlarında kısa bir süre denetim sağlamıştır. Milaslı Hoca Halil İbrahim'in ortaya çıkmasıyla çetecilik hedef, yön ve anlam değiştirmiştir.²⁴

Bodrum'da Kuva-yı Milliye'nin oluşumunda yerel önderlerin etkisi büyük olmuştur. Bodrum Kuva-yı Milliye Başkanlarından birincisi Hasan(Zengin)dir. Bu ilk seçimde büyük ölçüde parti çekişmeleri etkili oldu. İtilafçılar Başkanlığa Avni Efendi'yi getirmek istedilerse de, sonra hep birlikte Hasan (Zengin)'i Başkan seçmişlerdir. Hasan Zengin'den

20 ATASE Arş., YAED, K:3, G: 524, B:1, Emine Pancar, a.g.tez, s.312.

21 Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de Bodrum'da İtalyanlar", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum*, Edit: Ahmet Özgiray- Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.147-148.

22 BOA-DH/İ-UM, 5-2/2-45/7, BOA -DH/İ-UM, 5-2/2-45/9, BOA-DH/İ-UM, 5-2/2-45/2

23 Mevlüt Çelebi, Milli Mücadele'de Bodrum'da İtalyanlar, s.149.

24 Ünal Türkeş, a.g.e, s.266.

sonra Müftü Yusuf Ziya (Bilgiyar)Efendi, daha sonra da Resulzade Hacı Efendi (Eski Türk) başkanlık yaptı. Üyeleri ise; Dede Rifkı Oğlu Fuat Bey, Ahmet (Toker), Süleyman Efendi Oğlu Mehmet Efendi, Nazmi (Güenal) ve Bodrum Askerlik Şubesi Başkanı idi.²⁵

Bodrum’da Kuva-yı Milliye’nin güçlenmesinde, Belediye Başkanı Resulzade Hacı Halil Efendi, Müftü Edirneli Yusuf Ziya (Bilgiyar), İl Genel Meclis Üyesi İsmail Ağaoğlu Hasan (Zengin) büyük gayret sarf ederlerken, Çetecilerin Kuva-yı Milliye safına kanaliz edilmesinde ve Kuva-yı Milliyecilerin derlenip toparlanmasında, Milaslı Hoca Halil İbrahim’in önemli rolü olmuştur.²⁶

1919 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında “Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı” imzasıyla yazıları Bodrum’a kadar ulaşan Demirci Mehmet Efe’nin de bölge de kısa süreli de olsa bir etkisi olmuştur. Nazilli kongrelerine Bodrum Delegesi olarak katılan Müftü Yusuf Ziya Efendi Bodrum köylerinden 7500-8000 lira yardım toplayıp Demirci Mehmet Efe’nin saygısını kazanmıştır. Aydın Cephesinin asker, iane ve iaşesinin temininde Muğla bölgesi büyük yararlılıklar göstermiştir. Bu anlamda Karaova Kuva-yı Milliye Reisi Molla Hüseyin Efendi ile Turgut Reis Kuva-yı Milliye Reisleri Kaşarlanmış Efendilerden de yaptıkları fedakarca çalışmalar için saygıyla sözetmek gerekir.²⁷

İstanbul’un İşgali sonrası Lloyd George’un sert Türkiye politikası Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Bodrum’da da protesto edildi. 1920 yılı başlarında Bodrum’da düzenlenen miting sonrası İkdam Gazetesinde yer alan telgrafta” ... *Türklerin tarihen ve ırken alakası olmayan milletlerin mazbahası olmaya asla tahammülü kalmadığının İtilaf devletlerine bildirilmesine karar verildiği*” ifade edilmiştir.

H-Kongreler, TBMM Seçimleri ve Bodrum

Bodrum Batı Anadolu bölgesinde işgallere karşı direniş için toplanan kongrelere delege de göndermiştir. I. Nazilli kongresine delege gönderemeyen Bodrum, 19-23 Eylül 1919 tarihleri arasında Nazilli’de Harekat-ı Milliye’yi daha iyi tanzim etmek ve bölgedeki Heyet-i Milliyelerin yönetimini iyileştirmek için toplanan II. Nazilli Kongresine Bodrum Heyet-i Milliyesi Dede Rifkıoğlu Fuat Bey’i delege olarak yollamıştır. Kongre sırasında İtilafçıların ayak diremesi üzerine M Kemal ile bağlantı kurulmasında sorunlar yaşanması karşısında Muğla delegasyonu ile birlikte hareket etmiş Sivas Kongresi ile bağ kurulması arayışı içinde olmuştur.²⁸ 20-31 Ekim 1919 tarihlerinde Muğla’da toplandığı anlaşılan “Sivas İçin Muğla Kongresi”ne Bodrum’dan Avukat Ahmet (Toker), Dede Rifkıoğlu Fuat Beyler katılmıştır. Bu kongrede kabul edilen bildiri Alaşehir ve Nazilli’ye de gönderilmiştir.²⁹

Meclis-i Mebusan için yapılan seçimlerde ikinci seçmenlerden olan 17 Kasım 1919 tarihinde Bodrum Heyeti Milliye Reisi Yusuf, “*dünkü on altı gün gün burada mebus seçimi neticelendi. Mülki müfettişlerden Ethem Efendizade Hilmi Bey ile Milas müderrisinden Hacı Hatipzade Halil İbrahim Bey’in seçildikleri arz olunur*” diyerek Yörük Ali Efe’ye bilgi verdi.³⁰ İtilafçıların bu seçimde Halil İbrahim Efendi’yi Mebusan Meclisine gönderirken, Kuva-yı Milliye M. Kemal taraftarları Bodrumlu Hilmi (Uran) Bey’i Meclis-i Mebusan’a göndermişlerdir.³¹ 19 Mart 1920 tarihinde yapılan seçimlerde ise 2’si Bodrum’dan

25 Ünal Türkeş, a.g.e, s.266-267.

26 Emine Pancar, a.g.tez, s.315.

27 Ünal Türkeş, a.g.e, s.299.

28 Ünal Türkeş, a.g.e, s.329-331.

29 Ünal Türkeş, a.g.e, s.335.

30 ATASE Arş., YAED, K:7, G:1295, B:1.

31 Bodrumlu Hilmi Bey’in İstanbul’da Meclis-i Mebusan’daki görevi kısa sürmüştür. Meclis 14 Ocak 1920’de Mi-

olan önseçicilerin oylarıyla Menteşe mebusları Rifat (Börekçi) Efendi, Ethem Fehmi Bey (Menteşe Mutasarrıfı), Hacı Ahmet Efendi, Mesut Efendi, Kasım Nuri Efendiler seçilmişlerdir.

I-İşgal Yıllarında Bodrum ve Çevresinde Güvenlik

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu topraklarının işgali süreci başlamış ve ülke kaos ortamına sürüklenmiştir. İşgale karşı koymak amacıyla ülkenin birçok bölgesinde yerel direniş örgütleri kurulmuş, düzenli orduya geçilinceye ve merkezi otorite yeniden kuruluncaya kadar milis hareketleriyle düşmana karşı konulmaya çalışılmıştır. Ancak, direniş amacıyla kurulan örgütlerin üyelerinden bir kısmı ve ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durumu fırsat bilen pek çok kişi gasp, yağma, adam kaçırma, ırza tecavüz etme eylemine başvurarak halkı korkutmuş, malına mülküne el koymuştur. Milas-Bodrum ilçeleri de İtalyan nüfuzunda, hükümet otoritesinin olmadığı, uzun sahile, ormanlara ve geniş coğrafyaya sahip bir bölge olduğu için çete ve eşkıyalığın en sık görüldüğü merkezlerden biridir. 1919-1920 yıllarında bu bölgede pek çok kişinin canına, malına, ırzına, kastedilmiştir.³²

Merkezi ve yerel idarecilerin anlaşmazlığı, yerel jandarma komutanlığının Kuvâ-yı Milliye adına hareket ettiğini iddia eden çete ve eşkıya grubuna müdahale etmekten kaçınması gibi nedenlerle bölgede 1920 yılının ortalarına kadar asayişsizlik önlenememiştir. 11 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Muğla ve ilçelerinde başlayan İtalyan işgaliyle, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edileceği haberleri Muğla bölgesinde Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesini hızlandırmıştır. Örgütlenmenin tüm ilçelere yayılmasıyla birlikte özellikle Bodrum ve Milas bölgelerinde çete ve eşkıya faaliyetleri hızla artış göstermeye başlamıştır. Bölgedeki işsizlik, coğrafi yapı, Yunan işgaline uğrayan Aydın'ın Söke ve Çine ilçelerinin bölge'ye yakınlığı eşkıya terörünü arttıran nedenlerin başında gelmekteydi. Bölgede çete ve eşkıya terörünü gerçekleştiren unsurların büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. İtalyanlar her ne kadar bölgede Türk ve Rum halkı arasında nefret duygusu yaratmaya çalışmış, Müslüman ve Hıristiyan unsurları birbirilerine karşı kışkırtarak meydana gelen karışıklıktan yararlanmaya çalışmış ise de Milas-Bodrum bölgesinde 1919-1920 yıllarında meydana gelen çete ve eşkıya teröründe gayr-i müslim unsurların eylemine pek rastlanmamıştır. Oysa bölgeye komşu olan ve Yunan işgalinde bulunan Söke ve Çine ilçelerinde adalardan gelen Rum çetelerinde desteğiyle yoğun şekilde Rum terörü görülmekteydi. Mehmet Temel'in Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilere göre³³ Bodrum ve çevresindeki güvenlik ve asayişle ilgili eylemler kronolojik olarak şu şekilde sıralanmıştır;³⁴

1 Şubat 1919

Türbe'nin Alamat Kışlası mevkiine gelen asker elbiseli üçü çifte tüfekli ve ikisi bıçaklı beş kişi Çiftçi oğlu Mustafa, Dede oğlu Salih Efendi, Çölmez oğlu Mehmet, Hacı Onbaşı oğlu İbrahim, Ambarcı oğlu Ali Efendi ve annesinin evlerine baskın düzenleyerek 1.500 kuruş gümüş para, 300 kuruşluk evrak-ı nakdiye ve bazı eşyaları gasp etmişlerdir. Failler

sak-ı Milli Kararının alınmasının hemen ardından İtilaf Devletleri kuvvetlerinin işgal edilmiştir. Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.360.

32 Mehmet Temel, Kuva-yı Milliye Döneminde Milas- Bodrum'da Eşkıyalık ve Çetecilik, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, (Bahar 2010), Konya 2010, s.419-420.

33 BOA, DH-.EUM-AYŞ, Dos.40, No.8, Lef.3.

34 Mehmet Temel, Kuva-yı Milliye Döneminde Milas- Bodrum'da Eşkıyalık ve Çetecilik, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, (Bahar 2010), Konya 2010, s.408-416.

yakalanamamıştır.

7 Şubat 1919

Türbe’nin Gökbel Köyü’nden dört arkadaşıyla Kırcağız Köyü’ne gelen meşhur eşkiya Kallim, Hacı Hüseyin oğlu Durmuş ile Hacı Mehmet oğlu Hüseyin’in oğlu Feyzullah’ı alıp götürmüştür. Mülazım-ı evvel Hüsnü Efendi komu- tasındaki müfreze tarafından yapılan takibata rağmen yakalanamamış, ancak esir Feyzullah’ın babasından 400 Osmanlı Lirası kurtuluş fidyesi aldıktan sonra esirleri serbest bırakmıştır. Kallim 1 yıl sonra Çine’nin Gökbel ve Hatip Kışlası köyleri arasında kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından katledilmiştir.

25 Mart 1919

Türbe civarında Pisili Gök Hüseyin oğlu İsmail’in 10 top dokumasıyla 1.400 kuruş parasını gasp eden silahlı bir kişi yakalanıp evrakıyla birlikte adliyeye teslim edilmiştir.

16 Haziran 1919

Türbe Jandarma Karakolu efradından Karacahisarlı Mustafa, Sakarkaya Köyü’nden Habip ve Türbe Köyü’nden Çiftçioğullarından Mehmet Çavuş oğlu İbrahim’den oluşan üç kişilik çete grubu, Sarıkısık bölgesinde Kargıcak Köyü’nden Aydınlioğlu Molla Halil ve biraderi Mustafa’nın iki banknotunu almışlardır. Yakalanan saldırganlar adliyeye teslim edilmişlerdir.

İ-Yunan ve Rum Çeteleri Bodrum’da

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey’in 27 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nezaretine Yazılan telgrafında Milas ve Bodrum Havalisinde Yunan Çetelerinin faaliyete geçtiği bunlara karşı savunma yapılması için Milas ve Bodrum halkından Milis güçlerin oluşturulması silah ve cephanesinin de Milas’taki askeri depodan karşılanması hakkında bilgi verilmişti.

23 Ekim 1919.

Türbe Köyü’ne gelip Kuvâ-yı Milliye’den olduklarını söyleyen Kılıcı Hüseyin Efe’nin kardeşi Osman Efe çetesine mensup silahlı üç kişi, köyden hayvan ve nakit olarak kaçmışlardır. Bir hafta sonra aynı çeteye mensup silahlı 13 kişi, Türbe Karakolu’ndan 450 adet cephane gasp ederek Çine tarafına doğru uzaklaşmıştır. Olay hakkında Kuvâ-yı Milliye’ye bilgi verilmesine rağmen cevap alınamamıştır. Türbe karakol komutanı hakkında da soruşturma başlatılmıştır.

25 Ocak 1920

Selimiye’nin Kızılcaşu mevkiinde Çağıranlı Halil, Horzan oğlu Mahmut ve Çalikoğlu’nun hanelerine giren silahlı 5 kişi bir miktar eşya ve tavuk olarak kaçmış, aramalara rağmen yakalanamamışlardır. Bilinmeyen bir tarihte Bodrum’un Mumcular Köyü’nden Çolak Hasan’ın evini geceleyin basarak mevcut bütün nakitlerini gasp eden Bodrum’un Tepecik Köyü’nden olup Milas’ın Yaşyer Köyü’nde ikamet eden Kıpti Handan Ali, Bodrum’un Çaltılık Köyü’nden Kıpti Veli Usta oğlu Ali, Milas’ın Kuru Köyü’nden Kurtoğlu Hüseyin takip sonucu yakalanarak Bodrum’a gönderilmişlerdir.

K-Eşkivalığın Önlenmesine Yönelik Teşebbüsler

Dâhiliye Nezareti, Milas-Bodrum bölgesinde eşkıyalığın ve çeteciliğin yaygın olmasının ve önlenememesinin nedenlerinin tespit edilebilmesi için yerel yöneticilerden rapor istemiş ve mülkiye müfettişi görevlendirmiştir. Milas Kaymakamlığı'nın 11 Mart 1920 tarihinde hazırlayıp nezarete gönderdiği raporda eşkıyalığın önlenememesinin nedenleri ve nasıl önlenebileceği hususunda şu bilgiler verilmektedir:

Milas ve Bodrum kazalarının genişliğine ve büyüklüğüne rağmen yeterli sayıda karakol bulunmadığı için vukuat haberleri ancak birkaç gün sonra bildirilmektedir. Aradan geçen süre zarfında saldırganlar dağların ve ormanların çokluğundan yararlanarak firar etmekte, diğer kazaların zabıtalılarıyla birlikte takibat yapılması da mümkün olmamaktadır. Failler de aradan bir hayli zaman geçtikten sonra elde edilen delillerle tahakkuk ettirilerek yakalanabilmektedir. Bölgenin durumu, sahillerin genişliği, kaza yerleşim merkezlerinin sükûnetinin sağlanma ihtiyacı da dikkate alındığında mevcut güvenlik kuvvetlerinin sayısının yetersiz kaldığı görülmektedir.

Raporun ayrıntılarına gelince Adalardan gelebilecek Rum eşkıyasının girişinin ve hayvan kaçakçılığının engellenebilmesi için önemli mevkiilerde yeniden karakollar inşa edilmeli ve görevli sayısı artırılmalıdır. Yeterli sayıda jandarma eri bulunmasına rağmen takibe çıkan efradın başında zabıt bulunmaması nedeniyle erat keyfine göre davranmakta ve görevi önemsememektedir. Bu nedenle bölgeye faal ve muktedir zabitan gönderilmelidir. 119 civarında olan nizamiye efradının yarısı da livaya çağrıldığından nahiye merkezleriyle önemli karakollar kuvvetsiz bırakılmıştır. Asayişsizliğin önlenmesi için nizamiye askerlerinin sayısı 250'ye çıkarılmalı, eşkiya takibini kolaylaştırmak amacıyla karakol ve asker sayısı artırılmalıdır. Bölgedeki eşkıyalık genel olarak Kuvâ-yı Milliye etkisinden kaynaklanmaktadır.³⁵

Mülkiye Müfettişi Süleyman Hikmet Bey'in Raporu

Bölgedeki asayişsizliğin önlenememesinin nedenlerini soruşturmak üzere görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Süleyman Hikmet Bey de, sorunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesinin 1. maddesinden kaynaklandığı kanısına varmış ve 3 Nisan 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği raporunda tespit ve görüşlerini ifade etmiştir. Raporda nizamnamenin 1. maddesi gereğince Kuvâ-yı Milliye'nin her türlü müdahale ve tecavüzden korunmuş olması ve efradının cezalandırılmasının Kuvâ-yı Milliye reislerine ve amirlerine ait bulunması nedeniyle Muğla'daki jandarma kuvvetlerinin bölgedeki çetelere karşı kayıtsız kaldığı ve bu nedenle asayişsizliğin önlenemediği, cepheye katılmamakta direnen Mıstık Çetesi'nin cezalandırılması için Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe'den izin istendiği belirtilmiş, sonunda da çetenin ya cepheye sevk edilmesi ya da imha edilmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁶

Hikmet Bey'in, Muğla'daki mahalli jandarma kumandanlığının Heyet-i Milliye'den izin almadan çetelere takibatta bulunmadığı ve cezalandırmaya cesaret edemediğine ilişkin raporu üzerine, Dâhiliye Nezareti 10 Nisan 1920 tarihinde jandarma Genel Komutanlığı'na ve Menteşe Mutasarrıflığı'na gerekli önlemlerin alınmasına ilişkin birer tezkere göndermiştir. Muğla bölgesinde faaliyet gösteren çete üyelerinin cezalandırılabilmesi için

35 Mehmet Temel, Kuva-yı Milliye Döneminde Bodrum ve Milasta Eşkivalık ve Çetecilik, s.418, Raporun ayrıntıları için BOA- DH.EUM-AYŞ, Dos.38, No.28, Lef.1; BOA- DH.EUM-AYŞ, Dos.40, No.8, Lef.2.

36 Benzer değerlendirmeler Yörük Ali Efe'nin evrakında da vardır. Bkz; ATASE Arş. YAED, K:6, G:1119, B.1, Emine Pancar, a.g.tez, s.319.

vilâyet kanununun 28 maddesine göre Muğla merkezinde 1919 Temmuz’unda bir divan-ı harp kurulmuştur.

Emekli Binbaşı Kadri Bey’in başkanlığında Binbaşı Nafiz, sabık Marmaris Kumandanı Binbaşı Yakup ve Menteşe Bidayet Mahkemesi üyeleri Cemil ve Hulusi Efendilerden oluşturulan mahkemenin tahkik heyetinde de sabık Menteşe jandarma kumandanı Hüsnü Bey, Mülazım Murat Efendi ve ismi belli olmayan diğer bir mülazım yer alıyordu. Ancak Kuvâ-yı Milliye liderleriyle yerel yöneticiler arasında zaman zaman görülen anlaşmazlıklar, İstanbul hükümetleriyle bölgedeki bazı yöneticiler arasında var olan ülkenin işgalden kurtarılmasının yöntemine ilişkin anlayış farkları, hem mahkemenin hem de güvenlik birimlerinden eşkıyalığın önlenmesi hususunda beklenen yararı sağlayamamıştır.

Güvenlik konusunda Aydın Kuva-yı Milliyesi ile İlgili Yaşanan Sorunlar

1919-1920 yıllarında yönetim ve otorite boşluğunun hissedildiği Milas- Bodrum bölgesinde de gasp, soygun, adam kaçırma ve tecavüz eylemleri yoğun olarak görülmüştür. Birçok çete mensubu ve eşkıyanın yeri tespit edildiği halde ele geçirilmekte ağır davranılmış veya kaçmasına göz yumulmuştur. Bu bölgedeki halktan zorla alınan para, erzak, hayvan ve değerli eşyanın Yunan işgalindeki Çine ve Söke istikametine kaçırılması da eylemleri Aydın bölgesinden gelen çete ve eşkıyanın gerçekleştirdiği kanısını güçlendirmektedir. Hatta, Muğla’daki asayişten sorumlu birimlerin, Çine ve Söke taraflarına kaçtıkları belirlenen eşkıyanın takip edilip yakalanması için Aydın bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye liderlerine gönderdikleri yazılardan herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Asayişin sağlanması Milas Kaymakamı’nın 1920 yılında hazırlamış olduğu asayiş raporundan tespit edebildiğimiz resmi kayıtlara geçen 46 eylemden, kaçının Kuvâ-yı Milliye mensupları, kaçının da Kuvâ-yı Milliye ile ilgisi olmayan kişi ve gruplar tarafından yapıldığını belirlemek mümkün olmamıştır. Ancak, Çine, Söke ve Yoran istikametine doğru kaçtığı tespit edilen failerin hiçbirinin ele geçirilemediği anlaşılmaktadır. 46 eylemin hemen hemen yarısının Aydın ve ilçelerinden gelen Kuvâ-yı Milliye çetesi veya diğer kişi ve gruplar tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. 1920 yılının ortalarından itibaren bölgede asayişsizlik azalmaya ve TBMM’nin otoritesi hissedilmeye başlanmıştır.³⁷

Yörük Ali Efe Evrakının Milli Mücadele’de Bodrum Çalışmalarına Katkısı

Yörük Ali Efe ve arkadaşları Milli Mücadele’nin başlatılmasında ve halkın mücadeleye inandırılmasında oynadıkları önemli rolle, bölgede önemli bir güç unsuru oldular. Bir süre sonra Yörük Ali Efe, özellikle Muğla ve ilçelerinde güvenilen bağlanılan biricik otorite durumuna geldi. Halkın hükümete bağlı idari birimlerinden beklediği fakat bulamadığı adalet ve güvenlik gibi konular Yörük Ali Efe sayesinde belli bir düzene konuldu. Efe’ye müracaat edilen konular, birinin elbisesinin çalınmasından, öldürme olaylarına, para ve at gaspına pek çok konuyu içermekteydi. Ayrıca kıyılarda yapılacak muameleler, firariler gibi tüm konularda Yörük Ali Efe en önemli danışma ve karar mercii idi.³⁸

Muğla’nın, Yunan işgal bölgeleri içinde olmaması, keza İtalyanlarında Yunanlılara karşı alınan önlemleri görmezden gelmeleri, buranın bir ikmal merkezi halinde faaliyetlerin sürdürme alanı olmasını sağlamıştı. Süreç içinde bazı aksamalar yaşanmasına rağmen, Muğla idarecileri ve eşrafı Kuva-yı Milliye safına çekilmek suretiyle, gerek askeri kuvvetlerin toplanmasında ve gerekse maddi açıdan destek sağlanmasında önemli görevler

³⁷ Mehmet Temel, Kuva-yı Milliye Döneminde Bodrum ve Milasta Eşkıyalık ve Çetecilik, s.420.

³⁸ Emine Pancar, *a.g.tez*, s.317.

üstlenmişlerdi. Başlangıç itibarı ile Muğla Serdengeçtiler Müfrezesinin kurulmasından sonra, Muğla yöresi dağlarında ve ovalarında daha birçok müfrezeler teşkilatlandı.³⁹ İtalyanların bölgede yumuşak bir siyaset izleyerek halkın gönlünü hoş tutmaları ve Muğla'da hiç bitmeyen iç çekişmeler zaman zaman cephe için yeterli desteğin sağlanmasını önledi. Fakat bir süre sonra Yörük Ali Efe'nin bölgeyi denetim altına alması ile cepheye yönelik hizmetin devamı sağlandı. Özellikle Kuva-yı Milliye aleyhine görülen davranışlar ve buna destek veren muhalif hareketlerin sebep olduğu problemler Yörük Ali Efe'nin Muğla bölgesinde karşılaştığı ve acilen çözüme kavuşturulması gereken sorunlardı.⁴⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarının Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'yi karşı karşıya getirip Muğla ve çevresinde denetimi elde tutmak istemesi de, Yörük Ali Efe'yi Muğla'da bekleyen sıkıntılı sorunlardan bir başkası idi.⁴¹

Muğla köylerinde Kuva-yı Milliye efradının halktan zorla para topladığı, bazı köy ahalisinin bu baskı nedeniyle göçe başladığı Yörük Ali Efe'ye Muğla, Milas, Bodrum'dan yapılan şikayetler arasında idi. Yörük Ali Efe Muğla'da ki Kuva-yı Milliye'nin disiplinsizliğini önlemek için sert tedbirler almış Koca Hüseyin Efe ve Ahmet Efe'yi cezalandırmıştır. Ahmet Efe'nin Muğla köylerinden topladığı para ve hayvanlar elinden alınarak Milas Heyet-i Milliyesine gönderilmiştir.

Muğla'daki Heyet-i Milli Reisleri sık sık Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri ile ilgili olarak Yörük Ali Efe ile görüşmüşlerdir. Bunların içinde Yörük Ali Efe ile en çok temas kuran kişi Milas Heyet-i Milliyesinden Feyzullah Ağa olmuştur.⁴² Yörük Ali evrakında Muğla ve çevresinde Kuva-yı Milliye'nin askeri faaliyetlerinin yanısıra iane, iaşe, muhacir, eşkıya, asker kaçağı, asker toplama, vergi, mahkeme işleri, seçimler, Heyet-i Milliye ve Heyet-i Merkezîyelerin çalışmaları yazışmalarda yer almıştır.

1919 yılı Ağustos ayından itibaren Yörük Ali Efe Güney Aydın Bölgesi Komutanı olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla düzenli ordu kuruluncaya kadar hatta düzenli ordu kurulduktan sonra bile Muğla, Milas, Bodrum Kuva-yı Milliyesi Yörük Ali Efe ile irtibatını kesmemiş, yaşanan kimi meselelerde kendisine başvurmuştur. Kuva-yı Milliye döneminde Güneybatı Anadolu'nun tek otoritesi olmuştur. Yörük Ali Efe Arşivindeki belgelerin Bodrum ve çevresi Milli Mücadele tarihinin daha derli toplu yazılmasında kuşkusuz katkısı olacaktır. Milli Mücadele'de Yörük Ali Efe'nin hem kendisinin hem de nüfuzunun Kuva-yı Milliye içinde yer alması hem Aydın'da hem de Muğla'da Kuva-yı Milliye'ye olan halk desteğini artırmış ve önemli bir moral kaynağı olmuştur.⁴³

J-Bodrum'da İtalyan İşgalinin Sonu

İtalyanlar Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşının gelişimi ve başarısı üzerine Anadolu'daki işgal siyasetini sonlandırmıştır. Nitekim İtalyanlar Kont Sforza'nın Dışişleri Bakanlığı zamanında İşgal bölgelerinden çekilmeye karar verdiler. 17 Nisan 1921'den itibaren Milas

39 ATASE Arş. YAEA, K:5, G:875, B:1, Emine Pancar, a.g.tez, s323-324.

40 Fatih Özkurt, Yörük Ali Efe'nin Muğla'daki Faaliyetleri", *Milli Mücadele'de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit:Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul 2013, s.74.

41 Her iki efe'nin Muğla bölgesine hakim olma isteğiyle ilgili olarak bkz; Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Ankara 1993, 244. Ünal Türkeş, a.g.e, s. 345-357.

42 Bayram Akça, "Yörük Ali Efe'nin Muğla'daki Faaliyetleri", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran), Aydın Belediyesi Yayını, Aydın 2007, s.120-121.

43 Bayram Akça, "Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe'nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Muğla Güz 2000, s.31.

ve çevresindeki birliklerini Güllük’e çektiler. 5 Temmuz 1921’de Bodrum Kalesindeki son İtalyan askerleri Bodrum’dan ayrıldılar.⁴⁴

Yörük Ali Efe Arşivinden elde ettiğimiz belgelerde İtalyan işgal kuvvetlerinin Bodrum’u hangi tarihte terk ettiklerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Muğla’dan Yörük Ali Efe’ye yazılan bir telgrafta Bodrum’da bulunan İtalyan askerlerinin tamamen gittikleri ve kasaba da hiç İtalyan askerinin kalmadığı Yörük Ali Efe’ye bildirilmiştir.⁴⁵ 26 Nisan 1920 tarihli Bodrum çıkışı Yörük Ali Efe’ye yazılan bir başka telgrafta ise Bodrum’da bulunan İtalyan işgal kuvvetlerinin tamamının kasabayı terk ederek kendilerini almaya gelen Rodos namındaki İtalyan vapuruna bindikleri ve kasabadan ayrıldıklarını belirtmiştir.⁴⁶ Belgelerden de anlaşılacağı üzere İtalyanların Bodrum’u 26- 27 Nisan 1920 tarihinde terk ettiklerini söylemek doğru olacaktır.

K-Sonuç

Bodrum Milli Mücadele yıllarında İtalyan işgali yaşamış bir kazadır. 11 Mayıs 1919 tarihinde başlayan ve 1920’li yılların ortalarında sona eren İtalyan işgali halkın çok umursamadığı geçici bir işgal dönemi olmuştur. İşgal yıllarında İstanbul Hükümetinin varlığı pek hissedilmezken, Kaza’nın idari kontrolü Heyet-i Milliyeler, Kuva-yı Milliye ve Yörük Ali Efe Milisleri eliyle sağlanmıştır. Yönetim sorunu nedeniyle kontrolsüz kalan bölge de eşkıyalık ve çetecilik faaliyetleri önemli sorunlardan biri olmuştur. Güvenlik ve asayiş sorunlarının çözümünde etkisiz İtalyan yönetiminin yanında önce Heyet-i Milliye’nin ardından Yörük Ali Efe’nin rolü yadsınamaz. Kuva-yı Milliye’nin Batı Anadolu Kuva-yı Milliye’sinin komutanlarından Yörük Ali Efe’nin Güneybatı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak Menteşe bölgesine gelişi ile Milas Bodrum çevresinde eşkıyalık olayları dizginlendiği gibi Kuva-yı Milliye’nin de düzeni sağlanmıştır. Yunan ilerleyişine karşı direnen Aydın Kuva-yı Milliyesinin iane ve iaşe eksikliği Muğla- Milas- Bodrum’dan gelen yardımlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele sürecinde Bodrum yerel kongrelere desteğinin yanında TBMM seçimleri ne de katkı koymuştur.

L-Kaynakça

Arşivler

Atase

ATASE Arş. Kl.401,D.2, Fh.118

ATASE YAEA Sıra:50, Kutu; 7, Gömlek 1295 Tarih 17.11.1335

ATASE YAEA Sıra:127, Kutu;5, Gömlek:971 Tarih; 02.04.1336

ATASE YAEA Sıra:205, Kutu; 4, Gömlek: 748, Tarih; 17.04.1336

ATASE YAEA Sıra; 222, Kutu:3, Gömlek 499, Tarih; 22.04.1336

ATASE YAEA Sıra; 243, Kutu:3, Gömlek; 515 Tarih: 26.04.1336

ATASE YAEA Sıra:250, Kutu: 3, Gömlek, 523, Tarih: 27.04.1336

44 Mevlüt Çelebi, “Milli Mücadele’de Bodrum’da İtalyanlar”, *Osmanlılardan Günümüze Heryönüyle Bodrum Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Haz; Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum 2008, s.151.

45 ATASE YAEA Sıra:250, Kutu: 3, Gömlek, 523, Tarih: 27.04.1336

46 ATASE YAEA Sıra; 243, Kutu:3, Gömlek; 515 Tarih: 26.04.1336

ATASE YAEA Sıra; 251, Kutu:3, Gömlek; 524, Tarih: 27.04.1336

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA-DH/İ-UM, 5-2/2-45/7

BOA –DH/İ-UM, 5-2/2-45/9

BOA-DH/İ-UM, 5-2/2-45/2

BOA, DH.EUM-AYŞ, Dos.40, No.8, Lef.3

BOA- DH.EUM-AYŞ, Dos.40, No.8, Lef.2

BOA- DH.EUM-AYŞ, Dos.38, No.28, Lef.1

Gazete ve Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

İkdam

İleri

Memleket

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Sabah

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi

Kitap ve Makaleler

Aker, M. Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cıdali*, C.3, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.

Akça, Bayram, “Millî Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe’nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri”, *Muğla*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Muğla Güz 2000.

Akça, Bayram, “Yörük Ali Efe’nin Muğla’daki Faaliyetleri”, *Millî Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran), Aydın Belediyesi Yayını, Aydın 2007.

Aydinel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Ankara 1993.

Çelebi, Mevlüt, “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:26, Ankara 1993.

Çelebi, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2002.

- Çelebi, Mevlüt, “Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:21, Güz 2008. Muğla 2008.
- Çelebi, Mevlüt, “Milli Mücadele’de Bodrum’da İtalyanlar”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Haz; Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum 2008.
- Dr. Esat, *Türkiye’nin Sıhî İctima’i Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı 1922*, Öğüt Matbaası, Ankara, 1922.
- Galanti, Avram, *Bodrum Tarihi*, Işık Yayınevi, İstanbul 1945.
- Gümüşçü, Osman- Uğur, Abdullah- Önger, Seda, “Türkiye’nin Sıhî- İctimai Coğrafyası, Muğla (Menteşe) Sancağı (1922)’ye Göre Bodrum”, *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum*, Edit:Ahmet Özgiray- Akif Erdoğan, Bodrum 2008.
- Kodal, Tahir, “Atatürk Döneminde Bodrum’un Nüfus Yapısı 1923-1938”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17, (Mayıs 2008). Isparta 2008.
- Özkurt, Fatih, Yörük Ali Efe’nin Muğla’daki Faaliyetleri”, *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit:Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul 2013.
- Pancar, Emine, *Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.
- Temel, Mehmet, “Kuva-yı Milliye Döneminde Milas- Bodrum’da Eşkıyalık ve Çetecilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, Bahar 2010, Konya 2010.
- Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973.
- Yapucu, Pullukçuoğlu, Olcay- Özgün, Cihan, “Muğla Sıhhiye Müdürü Dr. Esad’ın Türkiye’nin Sıhî İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı Eserinde Bodrum”, *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum*, Edit:Ahmet Özgiray- Akif Erdoğan, Bodrum 2008.

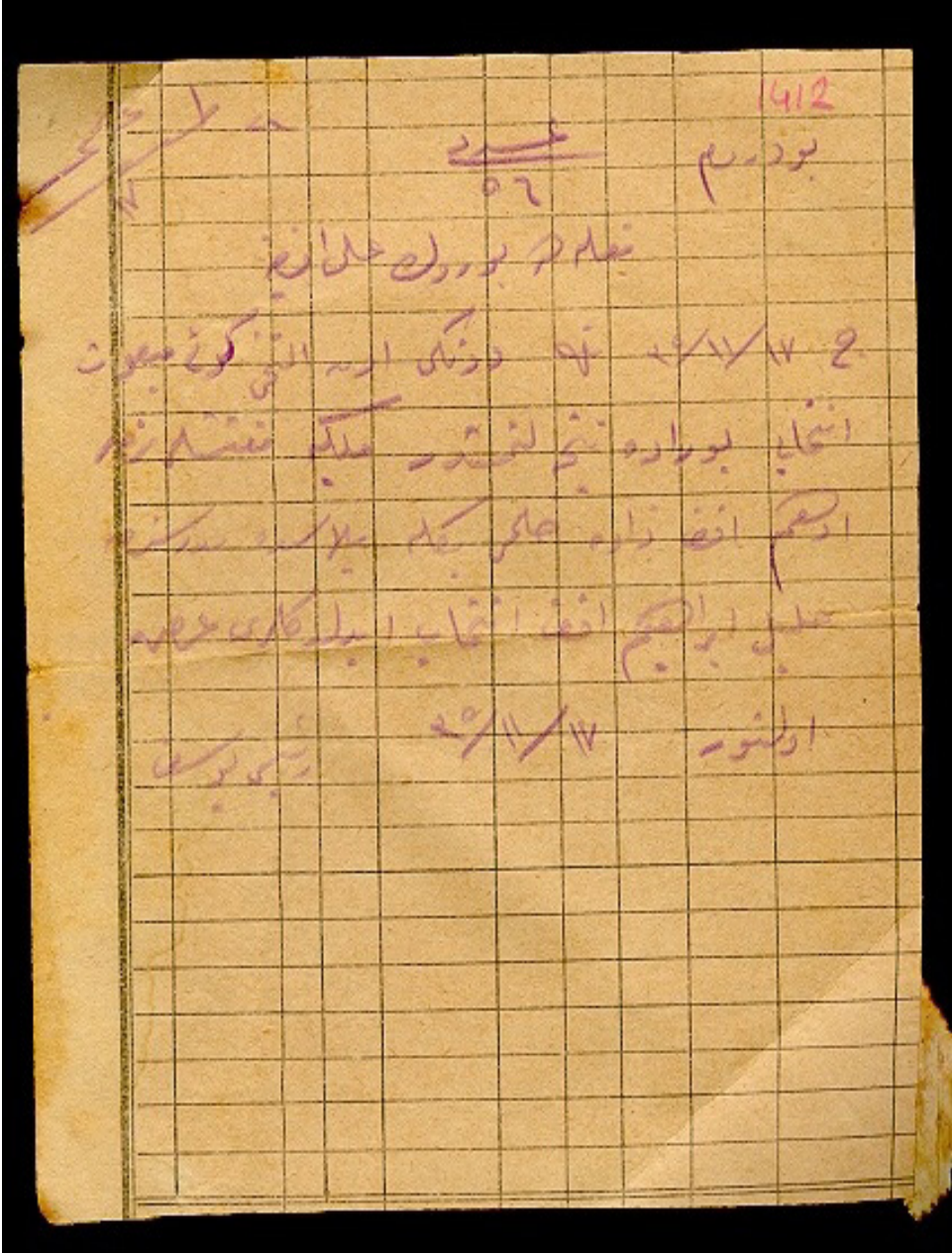
EKLER

Ek 1: Yörük Ali Efe Müfrezesi 19 Haziran 1919 (Günver Güneş Arşivi)

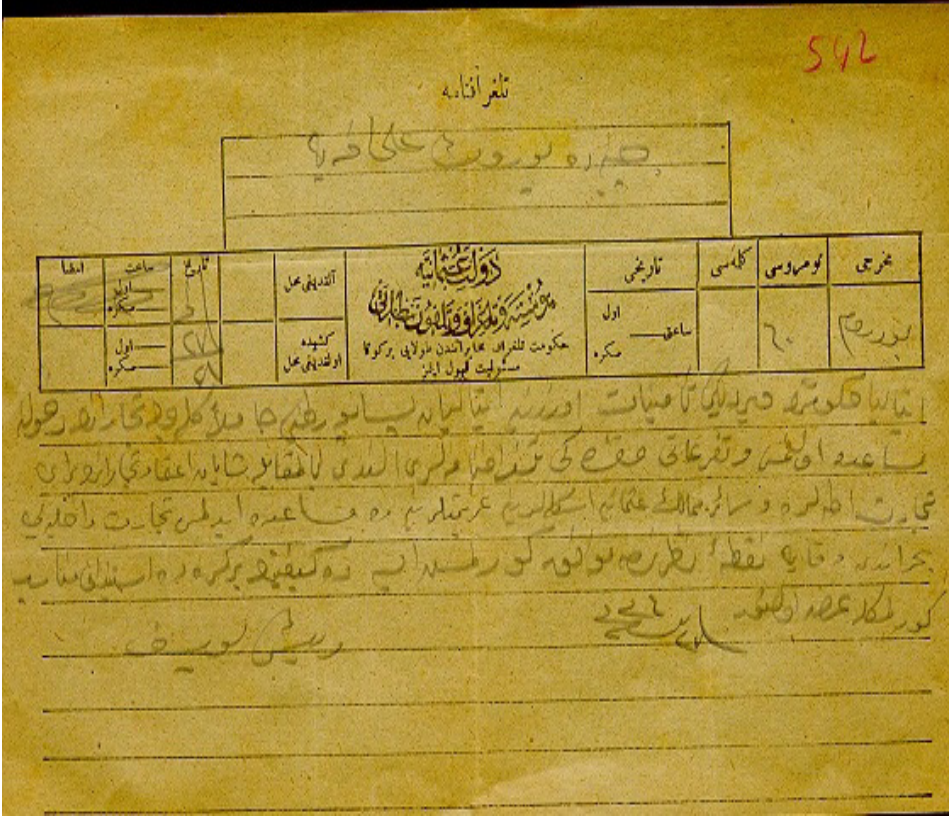
Ek 2: Yörük Ali Efe Muğla hükümet Konağı Önünde (Günver Güneş Arşivi)

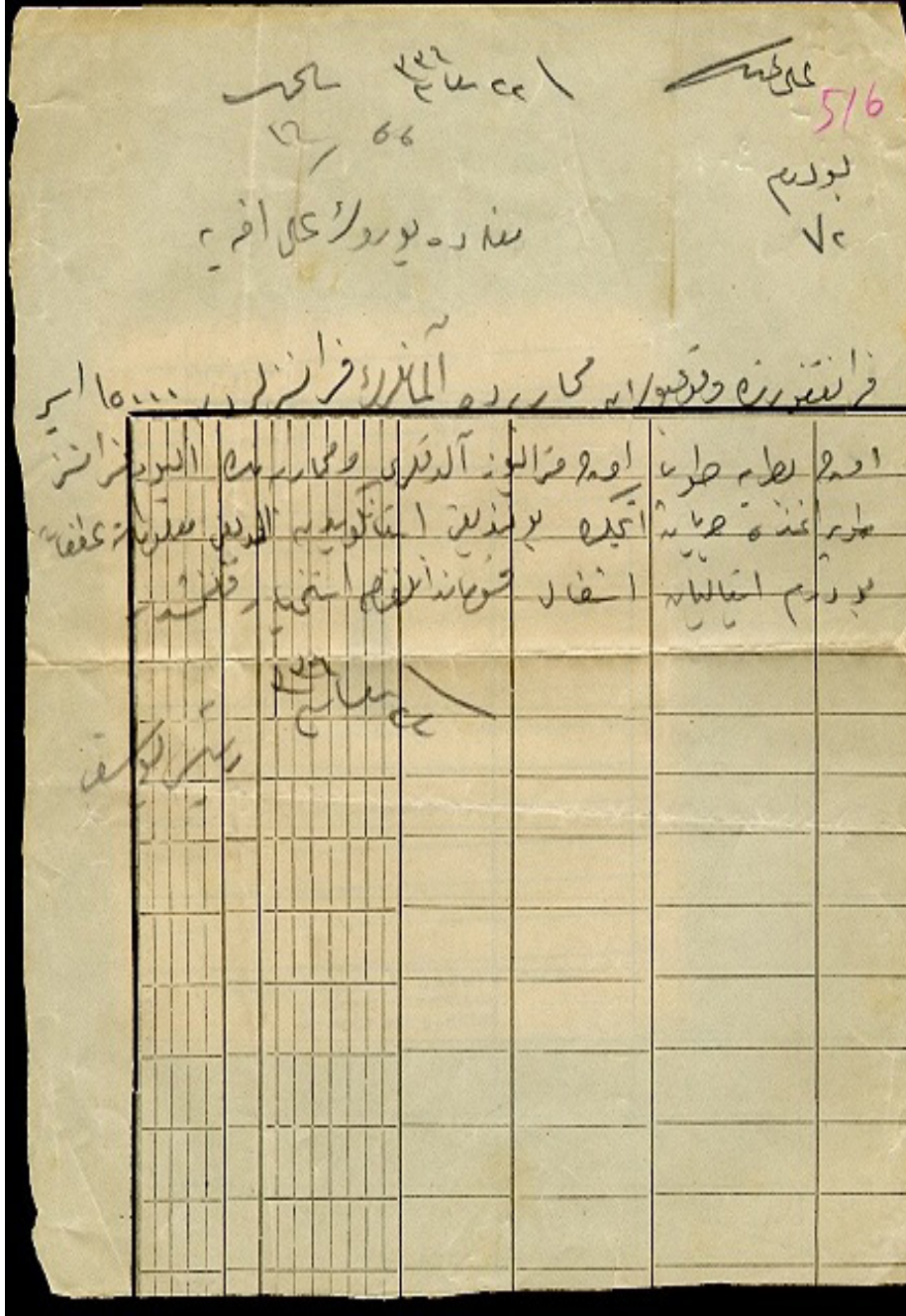
Ek 3: Bodrumlu Hilmi Bey'in Mebus seçildiğine dair (ATASE YAEA Sıra:50, Kutu; 7, Gömlek 1295 Tarih 17.11.1335)

اسمہ خارجی مسلح اوزار درہائی زنجیر یا سلاخ ہمدردی
بدقسمت ایہ بلبل ایچا بنو کت و جفنی یا سنے
کتی ارادہ ہمدرد
۵ - ہمدردت معوضہ ہمدردی ہمدردی ہمدردی
درہائی اوزار ۱۷ / ۲ / ۲۰۲۰
۱۵۴
۲۱۶
۵۱۷۴۸-۱
کتی ہمدردی
یوسف

Ek 5: Bodrum'da Kuva-yı Milliye'ye teslim edilecek silah ve cephaneye dair. (ATASE YAEA Sıra:205, Kutu; 4, Gömlek: 748, Tarih; 17.04.1336)

Ek 8: İtalyan Hükümetinin verdiği teminat üzerine İtalyan Pasaportunu taşıyan tüccarların Bodrum ve kıyı sahiline girmesine müsaade edilmesi hakkındaki telgrafın alındığı, buna karşılık itimada şayan şahısların ticaret için adalara vesair Osmanlı memleketindeki iskelelere gitmelerine de müsaade edilmesinin uygun görüldüğü (ATASE YAEA Sıra; 251, Kutu:3, Gömlek; 524, Tarih: 27.4.1336)

Ek 9: Bodrum 'daki İtalyan İşgal Kumandanlığından alınan Fransızlarla –Almanlar arasında yaşanan çatışmaya dair istihbarat bilgisinin Yörük Ali Efe'ye ulaştırıldığı (ATASE YAEA Sıra; 222, Kutu:3, Gömlek 499, Tarih; 22.4.1336)

TÜRK ULUSAL BASININA GÖRE 1938'DE HATAY VE ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN HATAY'DAKİ YANSIMASI

ACCORDING TO THE TURKISH NATIONAL PRESS, HATAY IN 1938 AND THE REFLEKTION OF ATATURK'S DEATH FOR HATAY

Mithat AYDIN* - Cengiz AKSEKİ**

Öz

1938'de Türk dış politikası Hatay sorununa odaklanmıştır. Bu suretle Atatürk, ömrünün son yılını Hatay konusunun çözümüne adanmıştır. Her aşaması, Atatürk tarafından hassas bir şekilde yönlendirilen bu süreç, Hatay'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Büyük acılar yaşayan Hatay'ın bağımsızlığını kazanmasındaki rolü nedeniyle bölgede Atatürk'e karşı derin bir sevgi ve saygı hissedilmiştir. Bu bağlamda Atatürk devrimleri Hatay'da da uygulanmaya çalışılmıştır. Onun ölümü, emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren bütün toplumlar gibi, Hatay'da da samimi bir üzüntü yaratmıştır. Bu çalışmada Türk ulusal basınında çıkan haberlerden hareketle 1938 yılı gelişmeleri ve Atatürk'ün vefatının Hatay'daki yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk ulusal basını, Atatürk, Hatay, Atatürk'ün ölümü*

Abstract

In 1938, Turkish Foreign Policy focused on Hatay and Atatürk, devoted his life to the solution of Hatay issue. This process, whose stages were directed precisely by Atatürk ended up with the independence of Hatay. For the reason of independence of Hatay, which overwent with griefs, in that region, there has been felt a deep respect and love for Atatürk. The revolutions of Atatürk have been tried to be applied in Hatay too and his death caused a great pain in Hatay like every community that struggled for independence against imperialism. In this study, developments of 1938 based on the news of Turkish National Press and the reflection of Atatürk's death in Hatay have been tried to be evaluated.

Keywords: *Turkish National Press, Atatürk, Hatay, Death of Atatürk*

A-1938'de Hatay: Büyük Millî Davamız

1936'da Boğazlar meselenin halledilmesinden sonra Türkiye açısından en önemli dış politika konusu Hatay olmuştur. Şüphesiz ki Türkiye'nin Hatay konusundaki tutkulu politikasının muharrik gücü Cumhurbaşkanı Atatürk idi.¹ Atatürk, son yıllardaki TBMM açış konuşmalarında Hatay konusunu "*milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir*

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Kınıklı Yerleşkesi, maydin@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2066-845X)

**Okt., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Kınıklı Yerleşkesi, cakseki@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-2851-804X)

1 Antakya çevresini Hatay olarak isimlendiren Atatürk'tür. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara 1992, s.95. Yine Hatay bayrağını belirleyen Atatürk'tür. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara 1991, s.5. Atatürk, Cumhuriyet hükümetlerinin Hatay konusunda daha aktif bir politika izlemesini sağlamak için gazetede takma isimle yazılar bile yazıyordu. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.367-368. Hasan Rıza Soyak'a göre, Atatürk 1937 başlarında kendisine Hatay sorununun çözümünü için bütün resmî yetkilerini bırakarak Hatay'a gidip savaşabileceğini söylemiştir. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s.606-607.

*mesele*², “Büyük... millî davamız Hatay”³ ve “millî dava”⁴ olarak tanımlamıştır. Ömrünün son yılını tamamen Hatay sorununun çözümüne adanmış Atatürk, sağlığını da bu yolda feda etmiştir.

1938’de ulusal Türk basınında bir taraftan Avrupa’da yeni bir Dünya savaşının yaklaşmakta olduğunu, diğer taraftan Türkiye’nin Hatay konusundaki hassasiyetlerini izlemek mümkündür. 1936 Eylülünde Fransa ile Suriye arasında, Suriye’deki manda yönetiminin sona ermesine ilişkin yapılan dostluk antlaşmasında “Sancak’ın statüsünün” açıklanmaması nedeniyle, Türk basınında, “Anadolu kadar eski bir Türk yurdu” sayılan Sancak Türklerinin Suriye’ye bırakılmayacağı ifade edilmeye başlanmıştır⁵. Bu noktada Hatay’ın Osmanlı idari taksimatında İskenderun Sancağı içinde yer aldığı için Sancak adıyla anıldığını belirtelim. Türklere karşı baskıların artması üzerine Atatürk bölgedeki teşkilatlanmaya müdahale etmiş, Türkiye siyasetinde Sancak’ın ilhak edilmesi eğilimi gelişmeye başlamıştır⁶. 1937’de Milletler Cemiyeti’nin de içinde olduğu çözüm arayışı Türkiye tarafından tatmin edici bulunmadığı için, Türk kamuoyu mitinglerle⁷ seferber edilerek, olası bir askerî müdahale için hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. 29 Mayıs 1937’de Türkiye ve Fransa arasında Sancak’ın toprak bütünlüğünü ve Suriye sınırlarını güvenceye alan bir anlaşma imzalanmış ve Sancak, Suriye sınırları içinde “ayrı bir varlık”⁸ statüsüne kavuşmuştur. Ancak, Milletler Cemiyeti Sancak’ta seçimlerin hem etnik, hem de dinî temsil esasına dayalı yapılmasını benimsemiş, bu nedenle seçimler yaklaştıkça ciddi gerilimler ortaya çıkmıştır.⁹

Sancak’ta Türkiye lehine bir sonuç çıkmasını sağlamak isteyen Türk hükümeti seçmenlerin, istediği toplumun (Türk, Arap, Alevî, Kürt, Ermeni, Rum Ortodoks) bir parçası olarak seçimlere katılmasını savunmuştur.¹⁰ Türkiye’nin ısrarları sonucunda Milletler Cemiyeti Konseyi konuyu görüşmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet gazetesi bu gelişmeyi, “Hatay işinde İtilaf, Konsey Sancak İntihabat Nizamnamesinin Tadil Olunmasını Tasvib Ettir”¹¹ şeklinde duyursa da karışıklıklar ve çatışma haberleri Türk ulusal basınında yer almaya devam etmiştir.

1938 Mayısındaki Türk ulusal basını Hatay’la ilgili sıklıkla tedhiş haberlerine yer vermiştir. “Hatay’da tedhiş, işgal kuvvetlerine mensup askerler bir Türk kızını yaraladılar.”,¹² “Antakya askerî işgal altında, Türklere karşı zulüm son haddini buldu, Taşnak Ermenileri dört Türkü öldürerek Asî nehrine attılar. Araçlar Antakya’da silahlı bir nümayiş yaptılar. Türk

2 1936 yılı TBMM açış konuşması. ASD, “Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açarken”, AKDITYK AAM Yayını, TTK Basımevi 1997, C.I., s.410.

3 1937 yılı TBMM açış konuşması. ASD, “Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken”, AKDITYK AAM Yayını, TTK Basımevi 1997, C.I., s.421.

4 Atatürk’ün İstanbul’da bulunduğu ve hastalığı nedeniyle katılmadığı TBMM toplantısı, açılış konuşmasını Başvekil Celal Bayar okumuştur. *Ulus*, 2 Kasım 1938, ASD, “Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken”, AKDITYK AAM Yayını, TTK Basımevi 1997, C.I., s.431.

5 Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXI, 2005, Sayı 61., ss.1-46.

6 Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, Sayı: 34, 1996., s.3-65.

7 Yusuf Sarıay, *a.g.m.*, s.20.

8 Hasan Köni, Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. I, Sayı:4, 1989., ss.535-539

9 Ahmet Asker, “Misak-ı Millî’ den Anavatan’a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, *Yeni Türkiye Misak-ı Millî Özel Sayısı*, sayı: 93, 2017., ss.1105-1116

10 Ahmet Asker, *a.g.m.*, s.1112

11 *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1938.

12 *Tan*, 12 Mayıs 1938.

köylüleri panik halinde şehirlere sığınyyorlar."¹³ şeklinde verilen haberler esasen Hatay'ın içinden geçtiği siyasal şartlarla ilgilidir. Nitekim çoğunlukla çatışmaların seçim listelerinin oluşmasıyla, dolayısıyla Hatay'ın geleceğinin belirlenmesiyle ilgili olduğu haberlere doğrudan yansımasıdır: Tan gazetesinde 19 Mayıs 1938'de "*Hatay'da Türklere işkence*" başlığıyla verilen haberde Türklerin listesine oy vermek için Reyhaniye tescil bürosuna gelenlerin taarruza uğradığı ifade edilmiştir. Cumhuriyet'te ise "*Hatay'da zulüm ve işkence, Türk listesine yazılmak isteyenlerin sokak ortasında yaralandığı; bir Türk'ün, askerlerin gözü önünde bıçaklandığı*"¹⁴ yönündeki haberleri sütunlarına taşımıştır. Gazetelere göre bu baskının sebebi Hatay'da Türkleri azınlık haline getirmektir¹⁵. Bu endişeyi pekiştiren olayların başında bazıları silahlı¹⁶ Suriye Ermenilerinin masrafları da karşılanarak Hatay'a getirildiği ve bunların hem nüfus dairesine hem de seçim bürosuna kayıt ettirildiği yolunda gelen haberlerdir¹⁷. Milletler Cemiyeti, 19 Mayıs 1938'de seçmenlerin istediği etnik veya dinî gruba kayıt olarak seçimlere katılmasına ilişkin Türkiye'nin talebini kabul etmiştir¹⁸.

Aynı günlerde Türk ulusal basınında, tedhişten bıkan Hataylıların Atatürk'e başvurdukları¹⁹ ve onun müdahalesini istedikleri²⁰ haberleri yer almıştır. Habere göre "20-25 kadar Eti Türk reisi", Atatürk'e, Milletler Cemiyetine ve Adli Komisere birer telgraf çekerek Hatay'da seçim serbestisi kalmadığını, muhaliflerin hükümetle birlikte kendilerine karşı baskı ve tedhiş uyguladıklarını bildirmişlerdir.²¹ Bu süreçte bütün Hataylılar yanında Atatürk'ün "Eti Türkleri" olarak isimlendirdiği²², bölgedeki Arap Alevî toplumunun Atatürk'e çektiği telgraf da gazetelerde yer almış ve bu telgrafta Sancak Alevîlerine uygulanan baskı ve tedhişin protesto edildiği ve tamamen ihlal edilmiş bulunan seçim serbestisinin sağlanmasının istirham edildiğine yer verilmiştir.²³ Görüldüğü gibi seçim güvenliğinin kalmaması üzerine etnik ve dinî farklılıklar ne olursa olsun, bölge halkı istikrarı ve istikbali Atatürk Türkiye'sinde görmeye başlamışlardır. Türkiye'nin bölge halkının umudu olması tesadüf değildir. Çünkü Türk hükümeti bölgede yaşanan terörden ve seçim güvenliğinin kalmamasından dolayı hem Fransa'ya hem Milletler Cemiyeti'ne birer nota vermiştir²⁴.

Bu günlerde Türkiye'nin Hatay politikasının mimarı Cumhurbaşkanı Atatürk'ün hastalığına ilişkin Beyrut ve Hatay'da yalan haberler²⁵ yayılmaya çalışıldığı haberi gazetelerde yer almıştır. Tan gazetesine göre bu bir seçim manevrasıdır. Bu yolla Türklüğe karşı duyulan bağlılık ve sevgi gevşetilmeye çalışılmaktadır; bunun sorumlusu

13 Tan, 31 Mayıs 1938.

14 Cumhuriyet, 29 Mayıs 1938.

15 Cumhuriyet, 23 Mayıs 1938, "Fransızların şekâveti, Hatay Türklerini ekalliyette bırakmağa uğraşıyorlar"

16 Tan, 21 Mayıs 1938. Yine Tan gazetesini yazarı Ahmet Emin Yalman "Hatay'da Ermeniler" başlıklı yazısında bir Fransız gazetesinin "*Türkler Hatay'ı almayı kolay sanıyorlar. Hâlbuki oraya gittikleri zaman karşılarında otuz bin silahlı Ermeni çıkacaktır*" diye yazdığından söz ederek, Türkiye'nin endişelerini ifade etmiştir. Tan, 27 Mayıs 1938.

17 Tan, 20 Mayıs 1938.

18 Tayfur Sökmen, a.g.e., s.12.

19 Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938 1.sayfada "*Hatayın Feryadı, Eti Türkleri dün Büyük Şefimize müracaat ettiler. İntihab serbestisinden mahrum kalan Hataylılar tedhişin önüne geçilmesini istiyorlar.*"

20 Tan, 12 Mayıs 1938.

21 Tan, 12 Mayıs 1938.

22 Tayfur Sökmen, a.g.e., s.98. Aynı olayı 10 Ekim 1936'da Cumhuriyet'te İsmail Müştak Mayakon, "Tarihten Bir Yaprak, Bir Türk Camiasının Adı" başlığıyla yayınladığı makalede anlatmıştır.

23 Tan, 15 Mayıs 1938.

24 Tan, 20 Mayıs 1938.

25 Olcay Özkaya Duman tarafından yapılan bir çalışmada söz konusu haberlerin Hatay'da seçimlerin gündeme geldiği 1938'de, Fransa ve Suriye tarafından desteklenen El-Uruba gazetesi tarafından çıkarıldığı ve kamuoyunda bir güvensizlik yaratmaya yönelik olduğu ifade edilmiştir. Olcay Özkaya Duman, *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1938)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Isparta 2013, s.140

da Fransızlardır. Keza daha önce de bir Fransız radyosu Atatürk'ün sağlığı hakkında yalan haberler yayınlamıştır²⁶. Bu türden haberlere basın ulusal bir tepki vermiştir. Çünkü bu haberlerin Hatay meselesiyle ilgili olduğu konusunda ortak bir kanaat gelişmiştir. Cumhuriyet gazetesinde Atatürk'ün sağlığı konusundaki haberler “menfur” ve “uydurma” olarak nitelenmiş, Hataylıların Atatürk'e sarsılmaz bağlılıklarını bir kere daha bildirdikleri ifade edilmiştir.²⁷

Atatürk'ün Mersin seyahati bütün bu olayların sıcaklığı içerisinde yapılmıştır. Gerçekte hasta olan ve doktorların yatarak istirahat etmesini önerdikleri Atatürk, Ankara'da 19 Mayıs törenlerine katılmış, ertesi günü özel treniyle Mersin'e hareket etmiştir. Mersin'de Atatürk'ün huzurunda Suriye ve Fransa'ya karşı gövde gösterisi²⁸ denilebilecek bir askerî geçit merasimi yapılmıştır.

1938 Haziranı Hatay için bir taraftan değişimin başladığı, diğer taraftan Türkiye'nin kararlılığının arttığı bir aydır. İlk günlerde Hatay'dan gelen çatışma haberleri gazetelerde yer almaya devam etmekte²⁹ ise de kısa süre sonra barışın uzak olmadığı³⁰ umudunu veren haberler okunabilmektedir. Atatürk ise hastalığı ilerlemiş olmasına rağmen devlet işleriyle yoğun olarak ilgilenmekten vazgeçmemiştir. 21 Haziranda Tan'da Başvekil Bayar, vekiller ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Savarona'da Atatürk'ün huzurunda 4,5 saat süren bir toplantı yaptığı, Hatay meselesinin konuşulduğu ve mühim kararlar alındığı haberine yer verilmiştir³¹. Bu çabalar çok geçmeden Fransa üzerinde beklenen etkiyi yaratmıştır. 17 Haziranda Türkiye ile Fransa heyetleri arasında askerî görüşmeler başlamış, ayrıca Türkiye'nin isteği ve Fransa'nın kabul etmesi üzerine Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu 29 Haziranda Hatay'ı terk etmiş, böylece sorun yalnızca Türkiye ile Fransa arasında çözülebilecek bir konu haline gelmiştir³².

B-Hatay'da Atatürk Sevgisi: Şarkın Atası Atatürk, Hatay'ı da kurtardın. Varol!

Temmuz başında Türkiye ile Fransa heyetleri arasındaki görüşmelerden iyi haberler gelmeye başlamıştır.³³ Hatta 3 Temmuz günü gazeteler, biraz da aceleci davranarak “Askerlerimiz bugün Hatay'a giriyor” sürmanşetiyle yayınlanmış³⁴ ve ayrıca Hatay'da hudut boyunca karşılama hazırlıkları yapıldığını ve yol boyunca her yerde “Yaşasın

26 Tan, 19 Mayıs 1938.

27 Cumhuriyet, 24 Mayıs 1938. Ayrıca Tan gazetesini haberine göre: Atatürk'ün sağlığı hakkında çıkarılan dedikodulardan müteessir olan Hatay halkı “Halk Partisi Başkanı Abdülğani ağanın” başkanlığında Mersin'e gelerek Atatürk'le görüşmüşlerdir. Tan 24 Mayıs 1938.

28 21 Mayıs 1938 tarihli Cumhuriyet gazetesi, birinci sayfada Mersin'deki askerî kıtaların Atatürk'ün önünde bir geçit resmî yaptıkları haberini verirken; sayfanın sağında “Ordumuzun Yeni Teslihat Programı” başlığı altında, ordunun savunma ihtiyaçları için 125,500,000 Lira ödenek ayrıldığı ve bunun gerekçeleri açıklanıyor ki bu haberin, Atatürk'ün seyahatinin bir parçası olduğu düşünülmelidir.

29 Tan, 2 Haziran 1938. 1938 Haziranı başlarında Hatay'daki çatışmalara ilişkin çıkan haberlerden biri Tan gazetesinde şöyle yer almıştı: “Hatay'da dün de çarpışmalar oldu. 2 Türk ve 2 Arap öldü.”

30 Cumhuriyet, 11 Haziran 1938. Hatay'daki kargaşa ve Türklerin maruz kaldığı kötü muameleler Cumhuriyet gazetesinin 11 Haziran 1938 tarihli nüshasına şu şekilde yansımıştır: “Hatay'da milisler dağıtılıyor, silahlar toplanıyor, iki Arap gazetesi kapatıldı. Türkiye, Suriye ve Fransa arasında bir dostluk muahedesi akdedilecek. Hatay'daki Eti Türkleri tarafından Milletler Cemiyeti nezdinde müteaddid defalar yapılan şikâyetler üzerine şimdiye kadar olan kayıpların hükümsüz sayılarak tam bir serbestî içinde yeniden kayda başlanacağı söylenmektedir. Bilhassa köylerde cinayetler işleyerek serbestçe gezinen şerirler hesap sorulma zamanının geldiğini anlayarak firar etmişlerdir.”

31 Tan, 21 Haziran 1938.

32 Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, Sayı:35, 1996, ss.407-454

33 Kurun, 2 Temmuz 1938. Gazeteye göre Hatay'da Türk ve Fransız kuvvetleri aynı miktarda olacak.

34 Kurun, 3 Temmuz 1938, Tan 3 Temmuz 1938.

Atatürk", "Yaşasın Türk ordusu" yazılı taklar kurulduğunu ifade etmişlerdir. Basın, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot arasında Dostluk Antlaşmasının imzalandığı³⁵ 4 Temmuz günü Atatürk'ün ve Türkiye'nin başarısını kırmızı harflerle "Atatürk'ün Zaferi"³⁶ sürmanşetiyle duyurmuştur. Ertesi günü ise gazeteler birinci sayfalarını tamamen bu ulusal başarı ve sevinçe ayırmışlardır: "Hatay'a Girdik"³⁷. Asım Us, o günkü başyazısında "Hatay Türklerini kurtarmak Büyük önder Atatürk'ün millete karşı verdiği bir söz idi... Nihayet gerçekleşti." demekte ve Hatay'ın silahlı, silahsız her türlü baskıdan kurtulduğunu³⁸ ifade etmektedir. Türk askerî birlikleri Hatay'da sevinçle karşılanmış, İskenderun'da muazzam geçit resmi yapılmış, sancakları, askerleri öpen, atların önüne yatan Hataylılar Mehmetçiklere şerbet ve ayran ikram etmişlerdir. Hatay Türk bayrağının gölgesinde hürriyete ve istiklale kavuşmuştur.³⁹ "Ordumuz Bugün Antakya'da... Hataylılar kurtuluşlarının ikinci gününü de hatır ve hayale gelmeyecek derecede coşkun şenlikler ve tezahürat içinde kutlulamağa devam ediyorlar. Şimalden ta Suriye hududuna kadar uzayan koca mıntıkada adeta gökleri dolduran tek bir avaze hâkimdir: Yaşa Atatürk. Büyük Şefin Hatay'dan çekilen telgraflara verdiği cevap çoğaltılarak her yere dağıtılmış, caddelerde, toplanma meydanlarında okunmuş, Türkler 'ulu Türk başbuğunun' bu tarihi hitabını sevinç gözyaşlarıyla dinlemişlerdir."⁴⁰. Anavatanı da Hatay'ı da kurtarana⁴¹ şükran çok sade ama içtendir: "Atatürk, Hatayı da kurtardın. Varol!"⁴². Atatürk de Hatay'dan aldığı tazim ve teşekkür telgraflarına aynı içtenlik ve sadelikle cevap vermiştir: "Sizin için orada saadet ve refah dilerim"⁴³.

Gazeteler sonraki günlerde Hatay sevincine yer vermeye devam etmişlerdir. Cumhuriyet gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1923'te Adana'da matem kıyafetiyle karşılanmasını ve burada söylediği "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalmaz" demesine gönderme yaparak "Hatay'ın matemli kızı! Kara elbisesini yırtarak dün ay yıldızına kavuştu!"⁴⁴ ifadesini kullanmıştır. Şenlikler, geceleri fener alayı yapıldığı ve Türk askerlerinin sevinçle karşılandığı haberleri⁴⁵ ve fotoğraflar gazetelerde yer almaya devam etmiştir.

Türk askerî birliklerinin girişinden sonra Hatay'da seçmenlerin tescili ve seçim işlerinde bir istikrar sağlanmış ve Ağustos başında seçimler tamamlanmıştır. 40 kişilik mecliste Türkler 22 mebusluk kazanmışlardır⁴⁶. 2 Eylülde Hatay Millet Meclisi açılmış, devlete Hatay isminin verilmesini kabul etmiştir. En yaşlı üye Mehmed Adalı, meclisi açış nutkunda "Büyük Türk milleti ve Ulu Şefimiz Atatürk'ün ilham ve irâdelerile kurtarılan istiklâlimizi tebrik ederken Büyük Türk milletine ve Ulu Şefimize sonsuz bağlılığımızı tekrar

35 Bu konudaki "Resmî Tebliğ" 5 Temmuz günü Kurun'da yer almaktadır. Resmî tebliğde, Dışişleri Vekili Aras'la Fransız büyükelçisi M. Henri Ponsot arasında mutabakat sağlanan belgelerin imzalandığı ve imzalanan bütün belgelerin derhal yayınlanmasına karar verildiği bildirilmektedir.

36 Kurun, 4 Temmuz 1938. 4 ve 5 Temmuz tarihli Kurun 1. Sayfada iki askerî birlik fotoğrafı ortasına küçük bir Atatürk fotoğrafı konularak yayınlanmıştır.

37 Tan, 5 Temmuz 1938.

38 Asım Us, "Artık sevinebiliriz", Kurun, 5 Temmuz 1938.

39 Cumhuriyet, 6 Temmuz 1938.

40 Cumhuriyet, 7 Temmuz 1938.

41 Bu benzetme daha sonra da çok kullanılmıştır. "Başvekil, Hatay'ın da halâskârı olan Ulu Şef'e hükümetin minnet ve şükranlarını arz etti." Cumhuriyet, 4 Eylül 1938.

42 Kurun, 6 Temmuz 1938. Caddelerinde "Yaşa Varol Atatürk" tabelaları bulunan Hatay resimlerine gazetelerde rastlamak mümkündür. Kurun, 4 Temmuz 1938.

43 Tan, 6 Temmuz 1938.

44 Cumhuriyet, 8 Temmuz 1938.

45 Tan, 10 Temmuz 1938.

46 Abdurrahman Melek, a.g.e., s. 61.

etmeği şerefli ve milî bir vazife" bildiğini⁴⁷ söylemiştir. Hatay Millet Meclisi başkanlığına seçilen Abdülgani Türkmen ise yaptığı konuşmada, on dokuz yıl özgürlük ve bağımsızlık beklediklerini, Türk milletinin kendilerine destek olmada hiçbir fedakârlıktan çekinmediğini belirtmiştir. Ayrıca "istiklâlimizi, kurtaran, kuran ve koruyan" Atatürk'e bağlılık sunmayı şerefli bir ödev saydığını söylemiştir⁴⁸. Bu konuşmadan sonra mebuslar yemin etmişler ve daha sonra Devlet Başkanlığına oybirliğiyle Hatay Halk Partisi'nin adayı⁴⁹ Tayfur Sökmen'i seçmişlerdir⁵⁰.

Abdurrahman Melek başvekilliğinde kurulan hükümet programının "ruhu ve esası Kemalizm rejimi" ve onun gerekleri⁵¹ idi. Keza Hatay Halk Partisi de parti beyannamesinde "Cumhuriyetçilik, halkçılık, lâiklik, inkılâpçılık" prensiplerinin devlet yönetiminde izleneceğini⁵² açıklamış, "milliyetçilik" prensibini de "kültürel milliyetçilik" olarak tanımlamıştır. Beyannamede "devletçilik" prensibine yer verilmemiştir.

Meclisin açılmasında Türk mebuslar kadar, Alevî, Ermeni, Rum cemaatleri namına söz söyleyen mebuslar da Atatürk'ten sitayişle bahsetmiş ve onu "Şarkın Atası" diye nitelemişlerdir⁵³. Meclisin açılış oturumunda "Alevî cemaati namına" konuşan Zeynelâbidin Maruf "Kuvvetini tarihin azametinden ve Türk milletinin bitmez tükenmez kudret kaynaklarından alan Sancak sekencesi, az zamanda çok terakki ederek yurdumuzu cennete çevirecektir. Türk'ün en eski kollarından gelen ve kendi aslını çok iyi bilerek hiçbir vakit unutulmamış olan milletimiz, Türklerin ve bütün şarkın Atası olan Ulu Önderin bize gösterdiği şuurulu yolda yürüyerek kendisine gösterilen teveccühe lâyık olduğunu ispat edecektir. Bizi istikbâle kavuşturduklarından dolayı Atatürk hazretlerine ve büyük Türk milletine sonsuz minnet ve şükran hislerimi bu kürsüden arz ederken istiklâlimiz için çalışan Fransız hükümetine, Cumhurreisine milletim namına teşekkür etmeği borç telâkki ederim"⁵⁴ demiştir.

Cumhuriyet gazetesinde, "Hatay Kamutayında Çok Güzel Nutuklar" başlığıyla yayınlanan baş makalede ırk ve din farkı olmaksızın bu başarıdan dolayı bütün Hataylılar tebrik edilmiş ve artık eski ayrılıkların unutulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Yunus Nadi imzalı bu başyazıya göre Ermeni cemaati mebuslarından Kazancıyan Efendi de mecliste yaptığı konuşmada Türk ve Ermenilerin, hatta bütün unsurların birlikte çalışmasının faydalarından⁵⁵ söz etmiştir. Cumhuriyet, Kazancıyan'ın bir gün önce yayınlanan konuşmasında da "Biz de Türklerle bir olarak arz üzerinde ilk medeniyet tohumları saçan beşeriyetin terakki ve temdidine yegâne bir âmil olan büyük milletin zümresindeniz. Asr-ı hazırın en ulu bir şahsiyeti olan Atatürk Türk ve Ermeni ırklarının bir soydan ve kardeş bir ırk olduğunu ilân etmedi mi? Büyük Önderin vazettiği prensibi tatbik etmeliyiz, kim bu prensipten inharaf ederse, Ata'ya ihanet etmiş olacaktır. Binaenaleyh Sancak dâhilinde

47 Akşam, 3 Eylül 1938. Gazete o gün "Yaşasın Müstakil Hatay" sürmanşetini atmıştır.

48 4 Eylül tarihli Cumhuriyet Hatay Meclisi'nin açılışını daha ayrıntılı vermiştir. Buna göre Abdülgani Türkmen'in konuşmasında her Atatürk ismi geçtiğinde "alkış ve yaşa seslerinin arkası gelmiyor ve hatip dakikalarca nutkunu kesmek mecburiyetinde" kalıyordu.

49 Cumhuriyet, 4 Eylül 1938. Gazetede Sökmen'in birkaç cümlelik biyografisi de verilmiştir

50 Cumhuriyet, 3 Eylül 1938.

51 Cumhuriyet, 8 Eylül 1938, Melek, a.g.e., s.86

52 Melek, a.g.e., s.64

53 Kurun, 4 Eylül 1938. Akşam, 4 Eylül 1938, Ayrıca Cumhuriyet gazetesi: "Hatay'da İstiklal Bayramı, Mebuslar şarkın Atası Büyük Şefe bütün Hataylıların sonsuz minnet ve bağlılıklarını teyid ettiler." Cumhuriyet, 4 Eylül 1938 Bununla birlikte Kurun'da Hatay sevinçli günlerini yaşarken köyleri basan Arap çetelerinin üç Türk'ü öldürdüğü haberi manşet yapılmıştır.

54 Cumhuriyet, 4 Eylül 1938.

55 Cumhuriyet, 5 Eylül 1938.

*anâsır-ı muhtelif efrâdile şimdiye kadar nasıl kardeş gibi geçiniyor, geçindi ise, bundan böyle de bu münâsebetimizi daha büyük bir ehemmiyetle son derece terakki ettirmek en büyük arzumuzdur*⁵⁶ cümlelerine yer vermiştir. Yine kısa bir süre sonra Cumhuriyetin on beşinci yılı kutlamaları için Türkiye'ye gelen heyette yer alan Haçador Karabacakyan⁵⁷ ve İsa Kazancıyan yaptıkları açıklamada *"Hatay'da Türklerle Ermeniler arasında sadece din farkı vardır. Yani hepimiz Türk'üz. Biz artık yabancılara alet olamayız. Bilâkis öyle bir hattı hareket takib edeceğiz ki, bütün dünya bizim Atatürk'ün üvey değil, öz evlâdları olduğumuzu ve Onun güneşinden aydınlanacağımızı anlayacaktır"* dedikleri basına yansımıştır. Bu sözlerin mebuslardan hangisine ait olduğu belirtilmemiş olmakla birlikte, Türk olduklarını ve Atatürk'e bağlılık vurgusunun öne çıktığı görülmektedir⁵⁸.

Yine Yunus Nadi'ye göre Hatay Millet Meclisi'nin Rum-Ortodoks mebuslarından Basil Huri de bir konuşma yapmıştır: *"Arkadaşlar, vatanımızın saadet ve felâket anlarında daima birlik olarak yaşayacak ve öleceğiz. Şarkın Atası Ulu Önderimiz, Hatay bilâtefriki cins ve mezheb Hataylılarıdır, ve kanun nazarında tam müsavat halinde yaşayacaklardır, buyurdular. Bizim için tarihî hakikatlerin hepsinden daha üstün olan bu sözün kıymetine bugün bütün varlığımızla iman ediyoruz."* Görüldüğü gibi Atatürk'ten *"Şarkın Atası Ulu Önderimiz"* diye söz eden Basil Huri, onun hiç kimse için ayrımcılık istemediğine vurgu yapmıştır. Keza Basil Huri yine Hatay Meclisi'nde mebuslar arasından seçilecek bir heyetin Türkiye'ye giderek *"Büyük Şef'e"* Hataylıların minnet ve selamlarını bildirmesini teklif etmiş ve bu teklif alkışlarla karşılanmıştır⁵⁹. Nitekim Cumhuriyetin 15. yılı kutlama törenleri için Ankara'ya gelen heyet içinde Basil Nuri de yer almıştır. Rum-Ortodoks listesinden⁶⁰ Hatay Meclisi'nde yer alan Basil Nuri Ankara'da gazetecilere anavatanı ilk defa gören bir Türk olduğunu ve Atatürk'ün medeniyeti ve memleketi yeni baştan kurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, her Hataylı için *"Büyük şefimizin temin etmiş olduğu istiklâl ve hürriyete hak kazanmış ileri bir memleket yaratmak, en büyük gaye olmuştur"* sözleriyle Atatürk'ün, Hataylıların da lideri olduğunu belirtmiştir. Büyük acılar yaşayan Hatay'da etnik ve dinî farklılıklar ne olursa olsun, Atatürk'e saygı ifade eden sözler bir protokol konuşması olmaktan uzaktır, samimidir. Çünkü bağımsızlık⁶¹, istikrar, barış, demokrasi, eşitlik ve hürriyetten mahrum bu topraklarda Atatürk ismi hasreti çekilen her şeyi ifade etmektedir. Hatay Millet Meclisi'nde Türk olmayan mebusların konuşmalarına bakıldığında Hatay'da sağlanan barışın kıymetinin anlaşıldığı görülmektedir.

Bu dönemde Hatay basını da Atatürk sevgisine geniş bir yer vermiştir. 1938'de Türkçe yayınlanan ve Beyrut, Halep, Kerkük yanında Anadolu'da da dağıtılan Hatay Gazetesi⁶² daha ölümünden önce Atatürk sevgisine sayfalarında yer vermiştir. Gazetede Hatay devletinin bağımsızlığını *"Yüce önder Atatürk'e"* borçlu olduğu sıklıkla vurgulanmış ve gayrimüslimlerin de Atatürk'e sevgi, saygı ve minnettarlık duydukları ifade edilmiştir. 1

56 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1938.

57 Haçador Karabacakyan, Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı aldığı 1939'da Millet Meclisi'nde yine Atatürk ve Türkiye'ye bağlılık konuşması yapmıştır. Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, AKDTYK AAM Yayını, Ankara 2009, s.494. Yazar bu konuşmanın zabıtlardan değil Yenigün gazetesinden alındığını ifade etmektedir.

58 *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1938.

59 *Kurun*, 11 Eylül 1938. Ancak bu habere göre Tayfur Sökmen bunun Cumhuriyet bayramı münasebetiyle yapılmasının uygun olacağını bildirmiş ve bu sevinçle kabul edilmiştir. Aynı gün Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri *"Atatürk'e Hataylıların minnet ve şükranları arz edilecek, Hatay tazim heyeti Cumhuriyet bayramında Ankara'ya gelecek"* şeklinde bir haber yapmışlardır. Akşam, 11 Eylül 1938; Cumhuriyet, 11 Eylül 1938.

60 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1938. Gazetede Vasil Buri olarak yazılmıştır.

61 Akşam Gazetesinde Asım Us, İskenderun körfezi hinterlandında iki gündür bağımsız bir Türk devletinin kurulduğunu ve bunun Atatürk Türkiye'sinin en samimi ülküsü olduğunu ifade etmiştir. *Akşam*, 4 Eylül 1938.

62 Esin Dayı, "Hatay Gazetesi'ne Göre, Atatürk ve Atatürk'ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Tesirleri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, ss.809-823.

Kasım 1938 Hatay gazetesinde öğretmen Arif Yüksel'in kaleme aldığı bir yazıda "Atatürk Türkiye'yi yeniden yaratandır. Atatürk Hatay'ı istiklâline kavuşturandır. Atatürk uyanan Asya'nın ilk rehberidir..." denilmekte, Türklerin Atatürk sayesinde asırlardır yapılamayan işleri on beş yılda başardıkları ifade edilmektedir⁶³. Bu yazıda geçen, Atatürk'ün modern bir Türkiye kurması, uyanan Asya'nın rehberi olması ve on beş yılda asırlardır yapılamayan işleri yapması Türk ulusal basınında⁶⁴ özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra sıklıkla vurgulanmıştır.

Tayfur Sökmen, Devlet Başkanlığına seçilmiş olması münasebetiyle Atatürk'e çektiği telgrafta "Türkiye'nin Ulu Önderi tarafından gösterilen yüksek alâka ve yardım sayesinde istiklâline kavuşmuş olan Hatay'ın Ulu Şef Atatürk'e ve Büyük Millet Meclisi'ne karşı beslediği minnet ve şükran ve bağlılık hislerini bu vesile ile de arz etmekle son derece bahtiyarım. Vazifemin ifası sırasında yüksek alâka ve irşatlarınızın esirgenmemesi dileğiyle candan bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı sunarım" ifadelerine yer vermiştir. Atatürk ise cevabında "sizi tebrik ederken inkişafını daima alâka ve muhabbetle takip edeceğim Hatay'daki faaliyetinizde muvaffakiyetinizi temenni eyler ve Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim"⁶⁵ diyerek Hatay'a ilgisinin devam edeceğini göstermiştir.

7 Eylülde Atatürk'ün belirlediği Hatay bayrağı top ve mızık sesleri arasında Meclis binasına çekilmiştir. Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen Atatürk'e bir telgraf çekerken, Başvekil Abdurrahman Melek Mecliste yaptığı konuşmada "canla başla bağlı olduğumuz ulu şefimiz Atatürk'ün nur ve iman saçan ilham eserleri, Türk'ün ruhunda mevcut olan azim ve fedakârlık, bize bütün bu güçlükleri yenmek kudretini bahşedecektir" demiştir⁶⁶. Bu konuşmada geçen "Atatürk'ün nur ve iman saçan ilham eserleri" sözcüklerinin tesadüfen söylenmediği kısa süre sonra anlaşılmıştır. Çünkü 9 Eylül tarihli gazeteler Hatay'da Türk devriminin örnek alındığını ve Atatürk'ün yolundan gidildiğini gösteren haberlere yer vermişlerdir. Kurun bu haberi "Hatay Meclisinin Mühim Kararları"⁶⁷ başlığıyla duyurmuştur. Daha birkaç gün önce fener alaylarında, sevinç gösterilerinde Fransa'nın Millî Marşı "Marseyyaz"⁶⁸ ile birlikte okunan İstiklâl Marşı artık Hatay millî marşı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca fesin kaldırılarak, şapkanın millî başlık sayılması⁶⁹, aşarın kaldırılması, Hatay için pul bastırılması kabul edilmiştir⁷⁰. Hatay Millet Meclisi, Türk devrimini izlediğini gösteren bu kararlarla kısa süre sonra katılacağı anavatanla kolayca bütünleşmenin yolunu açmıştır.

Bu geçiş döneminde Hatay'ın Suriye'den kopuşuna karşı, Türkiye Cumhuriyeti ona gereken maddi desteği de vermekten geri kalmamıştır. Hatay'ın kuruluşunda yaşanan sorunlar⁷¹ daima Türkiye'nin desteği ile çözülmüştür. 20 Ekim 1938'te Suriye'nin, sınırı

63 Esin Dayı, *a.g.m.*, s.812.

64 Cengiz Akseki, "Atatürk'ün Ölümünün Türk Ulusal Basınına Yansıması (1938-1939)", *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.II, Sayı:12, 2006

65 *Kurun*, 5 Eylül 1938. Cumhuriyet aynı haberi "Atatürk'ün Hatay Devlet reisine yüksek iltifatı" başlığıyla vermiştir. Cumhuriyet, 5 Eylül 1938.

66 *Kurun*, 8 Eylül 1938.

67 *Kurun*, 9 Eylül 1938.

68 *Kurun*, 5 Eylül 1938'de törenlerde İstiklâl Marşı'yla birlikte Marseyyaz'ın (La Marseillaise) okunduğunu yazmıştır.

69 Şapka konusunun Hatay'daki ilginç durumu için Melek, *a.g.e.*, s.20 vd.

70 *Akşam*, 9 Eylül 1938; *Kurun*, 9 Eylül 1938; *Cumhuriyet* 9 Eylül 1938.

71 Melek, *a.g.e.*, s.65. Abdurrahman Melek "takyidat" olarak andığı bu sorunları gümrüklerin Suriye ile birlikte yönetilmesi, posta ve telgraftın Suriye postası olması ve Suriye parası kullanılması, Suriye ile sınır olmaması ve Hatay Devleti'nin dış temsilinin Suriye Cumhurbaşkanına ait olması şeklinde sıralamaktadır.

kapatarak⁷² Hatay'a un ve hububat ihracını yasaklaması üzerine, Türkiye bu ihtiyacı hemen karşılamaya başlamıştır⁷³. Sonraki günlerde Ziraat Bankası tarafından Hatay'ın buğday ihtiyacının karşılanmaya devam ettiği,⁷⁴ Türkiye'nin gümrüklerde Hatay menşeli ürünlere %99 indirim yaptığı⁷⁵ ve Hataylıların pasaport sorununu çözmek için Türk yetkililerle görüşecekleri⁷⁶ haberleri basında yer almıştır.

C-Atatürk'ün Son Günlerinde Hatay

Türkiye'de 17 Ekim 1938'de Akşam⁷⁷ ve ertesi günü ulusal basının diğer gazeteleri⁷⁸ Atatürk'ün sağlığına ilişkin ilk resmî raporu yayınlamışlardır. Hatay gazeteleri ise bir gün sonra Ankara radyosu ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin yayınladığı rapora yer vermişlerdir⁷⁹. 23 Ekimde Türkiye'de gazeteler⁸⁰ Atatürk'ün sağlığının tamamen iyi olduğu için artık rapor yayınlanmayacağı haberine yer verirken, bu haber de Hatay Gazetesinde ertesi gün⁸¹ yayınlanmıştır.

Hatay Millet Meclisi'nin açıldığı ilk günlerde ortaya atılan Atatürk'e Hataylıların minnet ve şükranlarını bildirmesi için bir heyet gönderilmesi fikri, cumhuriyetin 15. yılı kutlamaları münasebetiyle gerçekleştirilmiş, Hatay Millet Meclisi reisi Abdülgani Türkmen'in başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelmiştir⁸². Bu heyet Hatay'ın bütün etnik ve dinî yapısını temsil etmiştir⁸³. Türkiye, Atatürk'ün hastalığı nedeniyle katılamadığı Cumhuriyetin 15. yılı kutlamalarını biraz buruk kutlamıştır. Hatay'da da Türk ve Hatay bayraklarının yan yana asıldığı törenlerle Cumhuriyet Bayramı coşkun⁸⁴ ve "heyecanlı tezahürlerle"⁸⁵ kutlanmış, ancak geleneksel cumhuriyet balosu Ankara'da olduğu gibi Hatay'da da ertelenmiştir⁸⁶. Hatay, anavatanın sevincine de, burukluğuna da ortak olmuştur.

Cumhuriyet Bayramı nedeniyle iki Türk devleti arasında resmî yazışmalar yapılmıştır. Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen ve Ankara'daki törenlere Hatay adına katılan heyetin başkanı ve Hatay Millet Meclisi başkanı Abdülgani Türkmen de İstanbul'da bulunan Atatürk'e birer telgraf çekmiştir⁸⁷. Atatürk'e çekilen telgrafların ortak yönü Hatay'ın koruyucu ve kurtarıcısı olduğunun belirtilmesidir.

72 Yusuf Sarııay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, Sayı:35, 1996., ss.407-454

73 *Son Telgraf*, 29 Ekim 1938.

74 *Yeni Sabah*, 13 Kasım 1938; *Son Telgraf*, 13 Kasım 1938. *Akşam* gazetesi "Hatay halkını ekmeksiz mi bırakacaklar?" başlıklı haberde Hatay'a un ve hububat yasağını Suriye'deki Fransız yüksek komiserinin emrine bağlamaktadır. *Akşam*, 2 Kasım 1938.

75 *Yeni Sabah*, 19 Kasım 1938.

76 *Ulus*, 29 Kasım 1938.

77 *Akşam*, 17 Ekim 1938.

78 *Ulus*, 18 Ekim 1938; *Cumhuriyet* 18 Ekim 1938; *Kurun*, 18 Ekim 1938; *Son Posta* 18 Ekim 1938; *Son Telgraf*, 18 Ekim 1938, *Tan* 18 Ekim 1938, *Yeni Sabah* 18 Ekim 1938.

79 Esin Dayı, *a.g.m.*, s.811.

80 *Son Telgraf*, 23 Ekim 1938; *Kurun*, 23 Ekim 1938; *Yeni Sabah*, 23 Ekim 1938; *Ulus*, 23 Ekim 1938; *Son Posta*, 23 Ekim 1938; *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1938.

81 Esin Dayı, *a.g.m.*, s.811.

82 *Yeni Sabah*, 30 Ekim 1938.

83 *Ulus*, 30 Ekim 1930; *Kurun*, 30 Ekim 1930. Mebuslar Abdurrahman Mursal, Şeyh Ahmet Tümkaya, Basil Huri, Dr. Bedi Bilgin, Haçadoryan (Kurun'a göre Haçadur), Hasan Davut, İsa Kazancıyan, Hacı Rezzuk, Sami Azmi. Ayrıca Hataylı gazeteciler Şükrü Balcı, Edvar Nun (Kurun'a göre bu kişi Elliva gazetesi sahibidir), Jorj Medure'den (Kurun'a göre 'Corc Medeni' ve Suriye gazeteleri muhabiri) oluşmaktadır.

84 *Kurun*, 1 Kasım 1938.

85 *Ulus*, 1 Kasım 1938.

86 Esin Dayı, *a.g.m.*, s.811.

87 *Ulus*, 3 Kasım 1938, *Kurun*, 3 Kasım 1938, *Ulus*, 4 Kasım 1938.

Atatürk bu sırada İstanbul'dadır ve hastadır; bu nedenle kamutayı açış nutku Celal Bayar tarafından okunmuştur. Bu nutukta Hatay konusuna şu şekilde yer verilmiştir: *"Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî dâvayı bir Türk - Fransız dostane anlaşmasıyla halletmek yolundaki mesaî muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat ikmâl olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklâlîne kavuştu. (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dâhilî emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümit ediyoruz. Geçen sene 'yarınki Türk - Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır' demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk - Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostâne bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk - Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim."*⁸⁸ Atatürk, önceki açış nutuklarında olduğu gibi TBMM'yi son açış nutkunda da Hatay meselesine dış politikanın en önemli konusu olarak yer vermiştir. Bu millî davayı başarmış olmanın mutluluğu, sözlerinde hissedilmektedir.

Atatürk'ün son günlerinde ulusal basında dış politikanın önemli başlıklarından biri hâlâ Hatay'dır. Açıkça söylenmese de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının nihai hedef olduğu bellidir. Bu nedenle ulusal basın Hatay'daki her sorunla yakından ilgilenmektedir. Atatürk'ün vefatından üç gün önce Kurun gazetesinde Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun kaleme aldığı ve Hatay halkının çilesine değinen *"Hatay'ın Kültür Çehresi"*⁸⁹ başlıklı makale bu anlamda dikkat çekicidir. Makaleye göre yirmi yıldır, Fransız işgalinden itibaren, Türkler her türlü kültürel haklarından mahrum bırakılmışlardır. Okullarda Türkçe eğitimi meflûç bir hale getirilmiş, tarih derslerinde ise anavatan tarihi yerine karışık ve hatta bazen de zararlı şeyler öğretilmiştir. Oysaki Hatay'ın temiz ve coşkulu gençliğine *"istikbâl için en büyük bir kuvvet kaynağı ve dayanağı olacak çocuklarına anavatan sevgisini ve Türk tarihinin büyüklüğünü, Atatürk'ün bir milleti nasıl kurtardığını aşilamak lâzımdır. Yeni Türk harflerini bütün halka öğretmek için bir zamanlar Türkiye'de yapıldığı gibi millet mektepleri açmak suretiyle geniş halk tabakasına öğretmek vakit geçirilmeden yapılması gerekli işlerdendir."* Hatay'da köyler çok geri bir durumda olup, Hatay Kültür Bakanlığı köy okullarına özel bir önem vermelidir. Dağlıoğlu ayrıca Hatay'da Türkiye'de olduğu gibi (Tevhid-i Tedrisat) esasını kabul etmeyi de Türk kültürünü kökleştirmek için zarurî görmektedir. Bu çerçevede Dağlıoğlu'nun Hatay'ın kültürel sorunları hakkındaki tespitlerini, aynı zamanda Türkiye'nin Hatay'ın geleceği için beklentisi olarak da görmek mümkündür.

D-Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansımaları

Atatürk'ün hastalığı, ilk ciddi belirtilerin ortaya çıktığı 1937 sonlarından itibaren Türk devlet adamları tarafından hem kamuoyu ve basından hem de dış dünyadan gizlenmiş veya hafif gösterilmeye⁹⁰ çalışılmıştır. Öyle ki Ahmet Emin Yalman 7 Ağustos 1938'de Tan'da *"Türk Kalb ve Ruhlarını Birleştiren Sevgi Bağları"* başlıklı bir makale yazmış ve Atatürk'ün son Hatay buhranı sırasında yapmaması gereken bir şeyi yaparak seyahate

88 *Ulus*, 2 Kasım 1938.

89 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hatay'ın Kültür Çehresi", *Kurun*, 7 Kasım 1938.

90 31 Mart 1938 tarihli Cumhuriyet'te Riyaseticumhur Genel Sekreterliği'nin yayınladığı resmî tebliğe yer verilmiştir. Tebliğde, kuvvetli bir grip geçiren Atatürk'ün tamamen iyileştiği, Prof. Fiesenje'nin Atatürk'ün sağlığında *"ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tesbit ederek"* ülkesine döndüğü ifade edilmiştir. Yine, *"Bütün memleket, Şefin iadei afiyetinden doğan sürür içinde..."* Cumhuriyet, 3 Nisan 1938.

çıktığını yazmıştır⁹¹. Bu makale nedeniyle Tan gazetesi üç ay süreyle kapatılmıştır. Atatürk'ün hastalığının dış dünyadan gizlenmesi,⁹² Hatay konusunun gündemde olması ve Türkiye'nin bir yönetim zafiyeti içine düşebileceği izlenimi verilmek istenmemesindedir.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefat haberi⁹³ kısa sürede Avrupa⁹⁴, Asya⁹⁵ ve Ortadoğu'ya⁹⁶ yayılmıştır. Türkiye'deki gazeteler de 12 Kasımdan itibaren günlerce Dünya basınında yer alan Atatürk'ün ölümünün yankılarına yer vermişlerdir⁹⁷. Doğuda ve Batıda çıkan bütün gazetelerde, söz birliği etmişçesine Atatürk'ün yeni Türkiye'yi kuran bir dahi olduğu, Balkan barışının kurucusu⁹⁸ ve mücadelesinin Asya ulusları için de bir örnek olduğu ifade edilmiştir. Türk ulusal basınında Dünya basınından alıntılar yanında, Atatürk'ün ölümünün yeni bağımsızlığını kazanmış olan Hatay'daki etkilerine de geniş yer verilmiştir.

İlk dikkat çeken, Türkiye'de yayınlanan gazetelerde Atatürk'ün ölümünün Hatay'ın her tarafında ifadesi imkânsız derecede üzüntü uyandırdığına⁹⁹ ilişkin haberlerdir. Cumhuriyet gazetesine göre: "Ölüm haberinin yıldırım hızıyla Hatay'ın her tarafına yayılmasından itibaren çarşılar kapanmış, bayraklar matem alâmeti olmak üzere, yarıya indirilmiştir. Kadın, erkek, çoluk çocuk binlerce insan Büyük Kurtarıcının hazin ölümü karşısında teessür yaşları dökmektedir. Hatay'da cins ve mezheb farkı olmaksızın bütün halk tasviri imkânsız bir teessür içindedir. Ana vatani kurtaran ve onu yeni baştan kurduktan sonra öz Türk yurdu Hatay'ı da istiklâl kavuşturan Atatürk'ün hatırası her Türk gibi her Hataylının da ebediyen kalbinde saklanmıştır."¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Hatay'daki ilk tepki İstanbul'dan hiç farklı¹⁰¹ olmamıştır. Gazetelere göre, Hatay'ın bütün camilerinde olduğu gibi kiliselerinde de Atatürk için dua edilmiştir¹⁰². Atatürk'ün vefatından on gün sonra bile hâlâ yerli ve yabancı bütün dairelerde bayraklar yarıya çekilmiş; sinema, tiyatro gibi eğlence yerleri kapalı kalmıştır. Halk, Hatay ve Ankara radyolarından Atatürk'ün hayatına ve büyüklüğüne

91 Tan, 7 Ağustos 1938.

92 Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.II, Sayı:12, 2006.

93 Atatürk'ün vefatı radyodan hem Türkiye'ye hem de 11 dilde yapılan yayınla dünyaya duyurulmuştur. *Ulus*, 17 Kasım 1938.

94 11 Kasım 1938 tarihli *Akşam* ve *Tan* gazeteleri, Fransa İçişleri Bakanı Albert Sarraut'un Paris Soir'de gazetesine yazdığı "Atatürk'ün ölümü Fransa için de çok acıklıdır." ifadesini kullandığı makalesine yer vermektedir. Zamanlama açısından *Paris Soir* gazetesinin akşamları yayınlandığı veya 10 Kasım günü 2. Baskı yaptığı düşünülebilir. Avrupa gazeteleri için: Nurcan Toksoy, "Avrupa Gazetelerinde Atatürk'ün Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 37-38, 2006; Melek Çolak, "Atatürk'ün Vefatı ve Macaristan'daki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, AKDXYK Yayını, C.XIX, Sayı.53, Kasım 2003; Melih Tınal, "Atatürk'ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE Yayını, C.XV, Sayı.31, 2003.

95 Atatürk'ün vefatı üzerine yayınlanan resmî tebliğden sonra aynı gün, her kıtadan pek çok ülkeden taziye telgraflarının çekildiği görülmektedir. Bilal Şimşir, *10 Kasım Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s.132 vd.

Ayrıca, Mevlüt Çelebi, "Atatürk'ün Ölümünün Türk Dünyasındaki Yankıları", *Atatürk Haftası Armağanı*, Sayı:32 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Denetleme Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, ss.19-30.

96 Nurcan Toksoy, "Atatürk'ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye'deki Akisleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Sayı: 2, 2010.

97 Keza Dışişleri Bakanlığı Türk elçiliklerine 11 Kasım günü buldukları ülkelerde yayınlanan önemli, önemsiz bütün gazete ve dergilerde yayınlanan yazıları on beş gün içerisinde toplayıp, tasnif ve tercüme ederek bakanlığa göndermeleri talimatını vermiştir. Şimşir, *a.g.e.*, s.169.

98 *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1938.

99 *Ulus*, 14 Kasım 1938; *Tan*, 14 Kasım 1938; *Akşam*, 14 Kasım 1938.

100 *Son Telgraf*, 14 Kasım 1938; *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1938; *Ulus*, 14 Kasım 1938.

101 *Ulus*, 11 Kasım 1938; *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938.

102 *Son Telgraf*, 14 Kasım 1938; *Cumhuriyet* 14 Kasım 1938; *Ulus*, 14 Kasım 1938. 12 Kasım tarihli Hatay gazetesinde ise hoca, papaz ve hahamin birlikte yas tuttuğu belirtilerek her din ve mezhebin bu acıya katıldığı belirtilmiştir. Esin Dayı, *a.g.m.*, s.814.

ilişkin yapılan yayınları ilgiyle ve gözyaşlarıyla¹⁰³ takip etmeye devam etmiştir. Diğer taraftan Antakya halkı TBMM'nin 11 Kasım 1938'deki toplantısına ait görüşmeleri radyo başında izlemiş, Hatay Devlet Reisi ve Hatay Meclisi tarafından yeni seçilen İsmet İnönü'ye tebrik telgrafları çekilmiştir¹⁰⁴.

Atatürk'ün nâşî 19 Kasım 1938'de Ankara'ya nakledilmiş ve 21 Kasım 1938'de otuz iki devlet ve Milletler Cemiyeti temsilcilerinin¹⁰⁵ de katıldığı bir törenle Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrine nakledilmiştir. Hatay Başvekili Abdurrahman Melek, Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ile birlikte törene katılmak istediklerini ancak Ankara'nın Hatay Millet Meclisi'nden bir heyet gönderilmesini uygun gördüğünü¹⁰⁶ yazmasına ve Hatay gazetesinin Ankara'ya gidecek heyetkilerin isimlerini yayınlamasına¹⁰⁷ rağmen, gazetelerde Ankara'daki törene katılan heyetler¹⁰⁸ içinde Hatay heyetine rastlanılmamıştır. Bu durumda Hatay heyetinin törene katılmadığını¹⁰⁹ değil, olsa olsa gazetelerde yer alan "yabancı heyet"lerden sayılmadığını ve tıpkı Türkiye'nin diğer illerinden gelen üçer kişilik heyetlerden biri olarak kabul edildiğini düşünmek mümkündür. Muhtemeldir ki Türk devlet adamları, törene katılan yabancı devletler nazarında gereksiz bir Türkiye-Hatay ayrılığı algısı yaratmak istememiş olmalıdır.

Atatürk öldüğünde Hatay'da yayınlanan ve ulusal bir duruşu olan gazeteler arasında, Hatay Gazetesi, Yeniğün¹¹⁰ ve bu gazetenin Arapça nüshası olarak yayınlanan El-Yevm'ül Cedid, Hacivat-Karagöz ve Atayolu¹¹¹ dikkat çekmektedir. Türk ulusal basını bu gazetelerden Hatay ve Haliç'te yapılan yayınların varlığından söz etmiş fakat çoğunlukla Yeniğün'de yayınlanan makalelere yer vermişlerdir.

18 Kasım 1938 tarihli Cumhuriyet'in 4. Sayfasında "Şark komşularımızın acımıza karşı gösterdikleri teessürler" başlığıyla Atatürk'ün ölümünün Hatay, Suriye ve Lübnan'daki etkileri haber yapılmıştır. Habere göre "Hatay gazeteleri bütün sütunlarını büyük acıya tahsis etmektedir". Cumhuriyet gazetesi, Yeni Gün gazetesinin yazarlarından Bekir Sıtkı Kunt'un¹¹² "Teessürümüz ve Tesellimiz" başlıklı yazısı yanında yine aynı gazeteden Besim Tecer'in¹¹³ satırlarını başlıksız olarak yayınlamıştır. Ulus gazetesi ise Hatay'da millî hareketin ilk günlerinden itibaren çıkmakta bulunan "Yeni Gün" gazetesinde yayınlanmış bulunan Selim Çelenk'in yazısına "Atatürk'ün istiklale kavuşturduğu mesut diyardan gelen bir ses olarak aynen alıyoruz"¹¹⁴ takdimiyle yer vermiştir. Yeni Gün gazetesi yazarları, Türk ulusal basınındaki yazarlar gibi Atatürk'ten "Büyük ve ebedî Şef, Ulu Şef, Ebedî önder, Türk'ün Büyük Atası, Kurtarıcısı ve En büyük Türk" olarak söz etmişlerdir. Bu yazarlar makalelerinde, Atatürk'ün ölümüyle Türklerin öksüz (veya yetim) kaldığı, insanlığın en büyük evlâdını¹¹⁵

103 Son Telgraf, 21 Kasım 1938.

104 Tan, 14 Kasım 1938; Akşam, 14 Kasım 1938; Ulus, 14 Kasım 1938.

105 Ulus, 22 Kasım 1938. Ayrıca Suriye manda yönetimi ve Dünyu Umumiye temsilcileri de törende bulunmuşlardır.

106 Melek, a.g.e., s.80.

107 Esin Dayı, a.g.m., s.818. Gazeteye göre heyette, Vedi Karabay, Hamdi Selçuk, Bahri Bahadır, Seydi Oğuz, Cevat Abalı, Muri Aydın, Kamil Ziyerik, Zeynelabidin Cilli, Agab Davidyan Hikmet Celaldan bulunmaktadır.

108 Hatay'ın, Dışişleri Bakanlığında önceden hazırlanan ve 20 Kasım 1938'de güncellenen bir listede 3 kişiyle törene katılacağı belirtilmiş ise de sonraki sayfalarda yer almadığı görülmektedir. Şimşir, a.g.e., s.411 ve 425

109 İstanbul'daki törenlere Hatay Erginlik Cemiyeti'nin katıldığı haberi: Cumhuriyet, 22 Kasım 1938.

110 Türkiye'deki gazetelerde Yeni Gün olarak yazılmıştır.

111 Olcay Özkaya Duman, a.g.e., s.46 vd.

112 Bekir Sıtkı Kund, Hatay Millet Meclisi üyesi olup, 14 Kasım 1938 tarihli tutanakta Divan kâtabi olarak görev yapmaktadır. TBMM Arşivi, Hatay Devleti Belgeleri, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938

113 Cumhuriyet, 18 Kasım 1938.

114 Ulus, 18 Kasım 1938.

115 10 Kasım 1938 Son Posta'nın sürmanşeti: "Türk Milleti Ulu Şefini İnsanlık Büyük Evlâdını Kaybetti",

kaybettiği ve Türk ulusunun onun aydınlattığı yoldan gitmeye devam edeceği ifadelerine yer vermişlerdir. Selim Çelenk'in yazısında yer alan "17 milyon Türk bir günde öksüz kaldı... 17 milyon Türk bundan sonra kimin için ağlıyacak... En mesut insanlar, senin yaşadığın zaman ölenlerdir..." cümleleri Falih Rifki Atay'ın 11 Kasım 1938'de başlıksız yayınlanan¹¹⁶ makalesinden alınmış görünmektedir. Yine "Senin için doğduk, senin için yaşadık, senin için öleceğiz" cümleleri de Hasan Ali Yücel'in önce 11 Kasım 1938'de Ulus'ta¹¹⁷ ve daha sonra diğer gazetelerde yayınlanmış duygu yüklü şiirsel yazısından alınmıştır. Güçlü bir anlatımı olan Bekir Sıtkı Kunt ise "Beşerî acı ve teessürlerle ona matem tutmak yeter mi, bütün tabiat dile gelse, deryalar çuşu huruş eylese, yıldırımlar birbirini kovalasa yeridir"¹¹⁸ diyerek adeta bir sagu dizesiyle Hatay'ın acısını ifade etmiştir. Yazar ayrıca Türklerin kendilerine bir teselli bulduklarına ilişkin inancını da açıklarken Atatürk devrimlerinin etkisine vurgu yapmıştır: "En büyük tesellimiz şudur: Atatürk aramızdan ayrıldı. Fakat, ölmez eseri çelik kalelerden daha sağlam olarak dimdik ayakta duruyor. Atatürk izmihlal içinde yeryer istilâya uğramış, harab, geri bir vatan parçası yerine, şerefli milletine hür, müstakil, modern ve müreffeh bir vatan bırakarak öldü, asıl mühimi kafalarımızda ve kalblerimizde inkılâbın sönmez ateşini yaktı ve bu ateşin mes'ud ışığını gördükten sonra öldü." Besim Tecer de yine Yeni Gün'de yayınlanan bir yazısında, "Türk'ün Büyük Atası, Kurtarıcısı aramızdan çekildi. O, ışıldayan nur söndü. Elimizde onun çırağından yaktığımız meş'aleler kaldı. Artık rehberimiz de o meş'alelerdir"¹¹⁹ diyerek Atatürk fikirlerinin ölümünden sonra da örnek alınmaya devam edileceğini ifade etmiştir.

Ulus gazetesine göre, İskenderun'da çıkan Hatay gazetesi de çok sayıda yazıyla Atatürk'ün dehâsından söz etmekte, hayatını anlatmakta, Türkiye'nin uğradığı acının ıstırabını ortaya koymaktadır. Yine İskenderun'da çıkan Haliç gazetesi, Büyük ölünün hâtırasını taziz eden yazılar neşretmektedir. Hatay gazetesinde Atatürk'ün ölümü ile ilgili çıkan yazılar hakkında yapılmış bir çalışmaya bakarak, bu gazetenin haberlerinin ve makalelerinin çok önemli ölçüde İstanbul ve Ankara basınına takip ederek¹²⁰ hazırlandığını söylemek mümkündür.

Türk ulusal basınında Atatürk'ün ölümü nedeniyle Hatay'da yapılan törenler ve tören konuşmalarına da yer verilmiştir. Ulusal basında yer alan gazeteler, Hatay Millet Meclisi'nde yapılan törene ilişkin haberi 18 Kasım 1938'de¹²¹ yayınlamıştır. Oysaki Hatay Millet Meclisi önce 10 Kasım 1938'de toplanmış, ancak Atatürk'ün ölümü nedeniyle oturum 14 Kasım Pazartesiye ertelenmiştir.¹²² 14 Kasım 1938'de Abdülğani Türkmen başkanlığında toplanan Hatay Millet Meclisi'nde toplantı yeter sayısının olduğu görülmüş ve ilk sözü Devlet Reisi Tayfur Sökmen almıştır.

Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Mondros Mütarekesi'nin acı ve karanlık günlerinde Türk milletinin anavatanda maruz kaldığı istila ve felakete dikkat çekerek Atatürk'ün kurtarıcı ve devlet kurucu yönüne işaret ederek sözlerine başlamıştır. Bu çerçevede

116 Falih Rifki, *Ulus* 11 Kasım 1938; *Akşam*, 11 Kasım 1938.

117 Hasan Ali Yücel, "Güneş Battı", *Ulus*, 11 Kasım 1938.

118 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938.

119 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938.

120 Hemen dikkat çeken tekrarlar şunlardır: Hasan Ali Yücel'in Ulus'ta 14 Kasım 1938'te "Unutulmaz Levhalar" başlıklı yazısı; *Cumhuriyet*'in 11 Kasım 1938'de yayınladığı "Atatürk'ün Son Günleri" başlıklı yazı; *Akşam* 14 Kasım 1938'de yayınlanan Bulgar Slova gazetesinin baş yazarı T. Kojaharof'un yazısı, (18 Kasım 1938 Ulus'ta ve 21 Kasım'da Kurun'da yayınlanana Piyer Dominik'in "Cenazenin basında bekleyen Türkiye Kuvvetli ve dirilmiş canlı bir Türkiyedir" başlıklı yazısı, Hatay gazetesinin 15 ve 16 Kasım'da yayınladığı, "Atatürk'ün Dilinden Kendi Hayatı" da muhtemelen 11 Kasım 1938 Kurun'da yayınlanmış olan yazıdır.

121 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938; *Son Telgraf*, 18 Kasım 1938; *Akşam*, 18 Kasım 1938; *Tan*, 18 Kasım 1938.

122 TBMM Arşivi, *Hatay Devleti Belgeleri*, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938.

Atatürk'ün en büyük idealinin Türk istiklal ve cumhuriyetinin mimarı olan Türk milletini muasır medeni milletler seviyesine yükseltmek ve dünyada saygı duyulur bir hale getirmek olduğunu ifade etmiştir. İşte Tayfur Sökmen, 10 Kasım Perşembe günü radyo ve ajansların pek acı ve pek hazin bir haber olarak öğrendiği ölümü büyük halâskârın dünyaya vedası olarak tanımlamıştır. Tayfur Sökmen “*bu acı ölümle Türk vatani babasını, ulu şefini, insanlık büyük evladını kayıp etmiştir*” diye devam ettiği konuşmasında “*Türk milletinin ve medeniyet aleminin*” duyduğu elem ve teessürün sınırsız olduğunu belirtmiştir. Sökmen, konuşmasında bu teessürün ancak Atatürk'ün büyük eserlerine sahip çıkılması ve koyduğu prensiplere bağlı olunması şartıyla giderilebileceğini söylemiştir. Hatay Devlet Reisi, “*Anavatanın bulunmaz bir parçası büyük halâskârın son eseri olan Hatay'da*” Atatürk'ün eserlerinin ve prensiplerinin daima takip edileceğini ve Hatay'ın hayat ve istiklalini bu prensiplerin gerçekleşmesinde bulacağını sözlerine eklemiştir. Tayfur Sökmen, Atatürk'ün ölümsüz olduğunu ve onun ruhundan feyz aldığını, bağımsız Hatay Devleti'nin Atatürk'ün büyük dehasıyla nasıl kurulduğunu belirtmiş ve Atatürk'ün mütarekeye karşı millî kurtuluş hareketini başlattığında Hatay'da da mücadelenin başlamış bulunduğunu ifade etmiştir. Sökmen'in konuşmasına göre, Hataylılar 1920'de Atatürk'e bir telgraf çekerek Misak-ı Millî'ye dâhil olduklarını bildirmişlerdir. Sökmen, Atatürk'ün 1923'te Adana seyahati sırasında söylediği “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman eline kalmaz*” sözünün Hatay'ın bağımsızlığının en büyük teminatı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, 1936'daki TBMM konuşmasında Hatay'ın “*millî bir dava*” olduğunu söyleyen Atatürk'ün yenilmez azmiyle 1938'de Hatay'ın bağımsız olduğu belirtilmiştir. Konuşma Türk milletine ve Doğu dünyasına taziye sunulmasıyla sona ermiştir.

Türk ulusal basınına göre, Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'den sonra Antakya mebusu ve başkan vekili Vedi Karabay da bir konuşma yapmıştır¹²³. Gazetelerde rastlanmayan Vedi Karabay'ın konuşma metni Hatay Millet Meclisi tutanağında yer almaktadır. Başkan Vekili Karabay, yirminci medeniyet yüzyılının başını döndürecek mucizeler yapan, mucizeleriyle, eserleriyle ebedileşen Atatürk'ün ölmeyeceğini ifade etmiştir. Vedi Karabay, tarihe intikal eden Atatürk için her Türk'ün kalbinde tunçtan türbeler yapıldığını, insanlık yaşadıkça onun da yaşayacağını söylemiş ve Tayfur Sökmen gibi Karabay da Atatürk'ten sonra İnönü'nün seçilmesini isabetlilik ve kadirşinaslık saymıştır. Daha sonra “*Hatay istiklal ve hürriyetinin en büyük remzi ve Ata'nın en lâyemûtî (ölmez) eserlerinden*” saydığı meclisi Atatürk'ün hatrasına hürmeten ayakta beş dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir¹²⁴.

Ulusal basında daha sonra söz alan milletvekillerin de Atatürk'ün kaybindan dolayı milletin duyduğu üzüntüleri ifade ettiği belirtiliyorsa da yalnızca İskenderun mebusu Hamdi Selçuk'un nutkuna yer vermişlerdir¹²⁵. Oysa Hatay Millet Meclisi'nde o gün Hamdi Selçuk'tan başka, Cevad Abalı, Nuri Aydın, Agob Davidyan da birer konuşma yapmışlardır¹²⁶. Kemalist Hatay Gazetesi'ni çıkaran¹²⁷ Hamdi Selçuk oldukça etkileyici bir konuşma yapmıştır:

“Aziz arkadaşlar: En büyük insanı, en büyük Türk'ü, en büyük mürşidi, en büyük kurtarıcıyı, en aziz ve en müşfik babamızı kayıp etdik... Dört günden beri üç yüz bin Hataylı bu aziz babaya ve en büyük kurtarıcıya gözleri kanayarak ve kalbi parçalanarak ağlıyor. Hudusuz bir acımız ve sönmez bir ızdırabımız var. İçimiz Anayurddakilerden daha fazla yanıyor. Ve onun başımızdan çok erken ve birdenbire ayrılmasının boşluğunu daha çok

123 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938; *Son Telgraf*, 18 Kasım 1938; *Akşam*, 18 Kasım 1938; *Tan*, 18 Kasım 1938.

124 TBMM Arşivi, *Hatay Devleti Belgeleri*, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938..

125 *Tan*, 18 Kasım 1938; *Kurun*, 18 Kasım 1938; *Ulus*, 18 Kasım 1938.

126 TBMM Arşivi, *Hatay Devleti Belgeleri*, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938

127 Olcay Özkaya Duman, *a.g.e.*, s.89.

duyu(yo)ruz. Onun en son eserinin sa'adetlerini henüz tatmaya başlamıştık. Bu saadete ebedi bir zehir ve hicran karıştı." Hamdi Selçuk, daha sonra hastalığının en ıstıraplı zamanında bile Hatay'ın kurtuluşu için çalışan Atatürk'ün, "velud dehasının ışığıyla" aydınlıklar yarattığını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında: "Öksüzdük. O bize baba oldu. Bizi... esaretten hürriyete o kavuşturdu. 'Hatay'ı kurtarmadan ölürsem gözüm açık gider' demişti. Hangi ahvâl ve şerait içinde olursa olsun dediğini mutlaka yapan bu en büyük kurtarıcı, kurtardığı Hatay'ın aylarca devam eden kurtuluş bayramını gördü¹²⁸... O; Hatay diye bir vatan ve Hataylı diye yeniden bir millet yarattı"¹²⁹ diyen Hamdi Selçuk, Atatürk'ün yarattığı Hatay'ın en parlak tarafının, "Kendilerini din ve mezheb farklarından dolayı yekdiğerinden ayrı gören bu yurdun sakinlerini" kaynaştırması olduğunu belirtmiştir. Hataylıların Dünyada görülmedik bir şekilde dört ay içinde "duyguda bir, emelde bir, gayede bir, sevinçde ve kederde bir; ahenkli bir millet manzarası..." arz etmesinin sebebi ise Atatürk'ün üflediği "aziz kudsi ruh"¹³⁰ tur. Hamdi Selçuk da Türkiye'deki gazetelerde pek çok meslektaşının yaptığı gibi bir fevka'l-beşer lider olarak Atatürk tasviri¹³⁰ yapmıştır. Hatip konuşmasını Hatay halkının peygamberlerine atıfta bulunarak sürdürmüştür: "O, şimdiye kadar gelmiş olan büyük insanların en büyük hasletlerini nefsinde cem' etmişti. İsa gibi insan, Muhammed gibi dilberdi. En büyük insanıyetci ve en büyük sulhcü idi."¹³¹ Hamdi Selçuk konuşmasını, yakın zamana kadar kanlı çatışmalar yaşanan Hatay'a kardeşlik getiren Atatürk'e bağlılıkla bitirmiştir.¹³²

Hatay Millet Meclisi tutanağına göre daha sonra Kırıkhan mebusu¹³³ Cevad Abalı bir konuşma yapmıştır. Abalı, "cihan Türklerinin ve dünyanın ma'sum ve mazlum milletlerinin de rehberi" olan Atatürk'ün ayrıca dünya barışının temelini atarak kainatın sempatisini kazandığını belirtmiştir. Atatürk'ün Dünyayı hayretler içinde bırakarak enkaz içinde yeni bir Türkiye kurduğunu ifade etmiştir. Bu yaratıcılık ona göre Atatürk'ün "ulvî şahsında tecelli eden orijinal vasıflarla, kararlarındaki emniyet ve sür'atden" ileri gelmektedir. Abalı'ya göre "Kılıç, fikir ve idare adamı" olmasaydı modern Türkiye ve onun uluslararası kıymeti olmaz; "belki Hatay da bugünkü refah ve sa'âdetine kavuşamazdı". Görüldüğü gibi Abalı Atatürk'ü bütün mazlum ve masum milletlerin rehberi olarak yad ederken Onu Hatay'ın varlığı ve istikbalinin de yegane kaynağı olarak düşünmüştür. Nitekim Abalı Kırıkhan'da Atatürk'ün bir heykelinin yapılmasını teklif ederek Hataylılar için düşüncesindeki Atatürk'ü ölümsüzleştirmek istemiştir.

Cevad Abalı'dan sonra mebuslardan Antakya mebusu¹³⁴ Nuri Aydın söz almıştır. Nuri Aydın, "Büyük ölünün" dünyadan ayrılışını takip eden dört günden beri Onun meziyetlerini yalnız Türklerin değil bütün medeniyet 'âleminin dile getirdiğini belirtmiştir. Aydın, söylenen bütün sözlerin yeni Türkiye'nin kuruluşuna ve müstesna bir kişilik olan

128 Tan, 18 Kasım 1938; Kurun, 18 Kasım 1938; Ulus, 18 Kasım 1938. Bu satırlardan sonraki cümleler gazetelerde yer almamaktadır.

129 Türkiye'deki gazetelerde de Atatürk'ün bir millet yarattığı vurgusu oldukça sık kullanılmıştır. René Pinon, "Türklerin babası Atatürk", Cumhuriyet, 7 Aralık 1938; Kurun, 13 Kasım 1938; Cumhuriyet, 13 Kasım 1938, Medeni Hukuk doğenti Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu) "Atatürk yeni bir millet yarattı" demek hiçbir zaman mübalağalı olmaz diyecektir.

130 Örneğin, "O yaratıcının emirleri şimşek gibi çakıyordu ve biz onları yıldırım hızıyla yapıyorduk. Ondaki ne ilâhi kudret ve ne anlaşılmaz cazibe idi? Bir bakışta dize getiriyor ve bir okşayıştta alınımızı göklere değdiriyordu." Hasan Reşit Tankut, "Atatürk Ölür mü?" Son Telgraf, 14 Kasım 1938. Ya da "O, bir cihandır, dolaşmakla bitmez. O, bir esrarlı dairedir, içinden çıkılmaz. O, bir ilâhî muammadır, anlaşılmaz!" Cumhuriyet, 30 Kasım 1938. Sözler Kurtuluş Savaşı başında Ankara valiliği yapan Yahya Galip'e aittir.

131 TBMM Arşivi, Hatay Devleti Belgeleri, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938..

132 TBMM Arşivi, Hatay Devleti Belgeleri, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938.

133 Mehmet Tekin, Hatay Devleti Reisi Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, Antakya 2002, s.86.

134 Mehmet Tekin, a.g.e., s.86.

Atatürk'ün yapmış olduğu işlerin büyüklüğüne ilişkin olduğuna işaret etmiştir. Atatürk'ün subay olmasından itibaren Türk milletinin acılarına çareler düşündüğünü, "istibdâdla" mücadele ettiğini belirten Nuri Aydın, onun askerî başarılarına ayrı bir önem atfetmiştir. Ayrıca "*hayatını Türklüğün yükselmesine vakfetmiş olan*" Atatürk'ün her türlü güçlüğü yenerek muazzam bir Türk devleti kurduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Balkan Antantı ve Sadabat Paktına dikkat çeken Aydın, diğer konuşmacılar gibi Atatürk'ün barış yanlı politikalarına vurgu yapmıştır.

Meclisin Müslüman olmayan vekilleri de Atatürk'ün ölümü hususunda duyulan acı ve üzüntüyü paylaşarak duygu birlikteliği içinde olmuşlardır. Bu meyanda söz alan Ermeni mebuslardan Agop Davidyan'ın konuşmasında Hatay Millet Meclisi'nin diğer mebuslarının vurguladığı noktalar tekrar edilmiştir. Atatürk'ü "Şarkın Büyük Atası" olarak gören Davidyan şunları söylemiştir: "*Aziz arkadaşalar; Atatürk'ün ölümü hepimizde çok acı çok derin bir yara açtı. İnsanlığı seven sulhu seven ve hakikaten Şarkın bir Ata'sı olan büyük şefin ufûlünden (güneş gibi batışından) duyduğum tesiri huzurunuzda ifade ederken bütün Hataylıların onun gösterdiği nurlu yolda devam edip gideceğimizi burada tekrarlamayı vazife bilirim*"¹³⁵.

Hatay'da Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan çeşitli törenlerde hem ona hem de fikirlerine saygı ve bağlılık gösteren ifadeler dikkati çekecek bir şekilde kullanılmıştır. Atatürk'ün vefat haberinin alındığı ilk günlerde Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıya devlet reisi Tayfur Sökmen de katılmıştır. Toplantıda hazır bulunanlardan Ali Zahur ile Nesip Arsöz söz almışlar ve "*Eti Türkleriyle Uğuz Türklerinin eski devrin kötü siyaseti yüzünden kardeşliklerini ihmal ettiklerini yeni idare ile ve Büyük Atamız'ın yüksek irade ve irşatlarıyla her türlü ihtilâfın bertaraf edildiğini söylemişlerdir.*" Bundan sonra, devlet reisi Tayfur Sökmen "*en tehlikeli günlerde Adana'da yurdu korumak için ilk defa olarak Eti ve Uğuz Türkü Hataylıların elele verdiklerini...*" belirtmiştir. Sökmen sözlerine devamla "*Atatürk'ün kurduğu ve hediye ettiği Hatay devletinde hurafelerin yeri yoktur. Hatay'da Hıristiyanlık, Araplık, Alevilik, Ermenilik diye bir şey yoktur, Hataylı vardır... Biz maziden kalma bir şey bilmiyoruz. Birbirimize sarılarak dil, din mezhep farkı gözetmeden Büyük Atamız'ın işaret buyurdıkları yolu takip edecek ve yurdumuzun saadetine çalışacağız*"¹³⁶ diyecektir. Bu konuşmalarda görüldüğü gibi Hataylıların "Eti Türkleri" olduğu şeklindeki görüş burada benimsenmiştir. Ayrıca Tayfur Sökmen'in "*Hatay devletinde hurafelerin yeri yoktur*" sözü de "*Hayatta en hakiki mürşid ilimdir*" veczesinin ve anlayışının farklı bir söyleniş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk'ün ölümü sonrasında Antakya'da Atatürk büstü önünde yapılan tören de Türkiye'deki gazetelere yansımıştır. Habere göre Cumhuriyet meydanında öğrenciler ve halktan on binlerce kişi toplanmıştır. Atatürk'ün çok büyük bir kaide üzerine konulan büstünün etrafı çiçeklerle kaplanmış ve çevresine altı meşale¹³⁷ konulmuştur. Saat 14.00'te Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Türkiye'nin Hatay'daki fevkalade murahhası Cevat Açıkalın, Albay Şükrü Kanatlı, Başkonsolos Fethi Denli, Hatay Meclis Reisi Abdülgani Türkmen, Başvekil Abdürrahman Melek ve vekiller, mebuslar ve parti erkânı tören yerine gelmiştir. Sökmen gözyaşları arasında kendi elleriyle abideye çelenk koymuştur. Sonra ismi anılan protokolün diğer mensupları, okullar ve halk tarafından yüzlerce çelenk konularak abide bir gülistan haline gelmiştir. Bandonun İstiklal Marşı ve Şopen'in Matern Marşı'nın çalınmasından sonra alanı hiçkırıklar ve gözyaşı seli kaplamıştır. Meydanda hiçkırıklar

135 TBMM Arşivi, *Hatay Devleti Belgeleri*, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938.

136 *Ulus*, 16 Kasım 1938.

137 Türkiye'deki bütün törenlerde de Atatürk'ün na'sı başında altı oku temsilen altı meşale yakılmıştır.

arasında “*ah Atatürk*”ten başka hiçbir ses işitilmemiştir. Törende Vedî Bilgin, Besim Tecer ve Zekeriya Gökaytaç birer konuşma yapmışlardır. Hatipler, “*Atatürk’ün dehâsından, büyük eserlerinden ve Hatay’ı istiklâl saadetini kavuşturmasından*” söz edip, Hatay halkının duyduğu minnet, şükran ve derin acıya tercüman olmuşlardır. Nutuklardan sonra on binlerce kişi hep bir ağızdan “*Atamızın izinde yürümeye and içiyoruz!*” diye bağırmıştır. Daha sonra üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmuş ve abidenin çevresindeki altı meşalenin yakılmasından sonra bir geçit resmi yapılmıştır. Tören sona ermesine rağmen halk anıt önünden ayrılmak istememiştir¹³⁸.

Ulus gazetesi, Antakya’daki törenin hangi tarihte yapıldığını açıklamamıştır. Ancak uygulama şekli bakımından Türkiye’deki aynı olmasına bakarak 21 Kasım 1938’de yapıldığını düşünmek mümkündür. Antakya’daki tören, başlangıç saati, konuşmacı sayısı ve diğer bütün yönlerden Türkiye’de Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Refik Saydam tarafından yayınlanan ve 16 Kasım 1938’de gazetelerde yer alan¹³⁹ tamime uygun olarak yapılmıştır.

E-Sonuç

Hatay, Mondros Mütarekesi’nden sonra Türkiye’den ayrı kalmanın yarattığı sorunlar ve belirsizliklerle çalkalanmıştır. Fransız manda yönetimi döneminde bölgenin etnik ve dinî farklılıkları, demografik yapısının değiştirilmeye çalışılması, yeni çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatay, Lozan Barış Antlaşması’yla anavatanın dışında kalmakla birlikte, Suriye’de Fransız manda yönetiminin sona ermesinden sonra, diplomatik yolla Hatay sorununa müdahil olmaya başlamıştır. Bu ise Türkiye’nin 1921 Ankara İtilafnamesi’ne doğru mekanizmalar koydurduğunu göstermiştir.

Atatürk Hatay’ı hiçbir zaman unutmamış olmakla birlikte, revizyonist devletlerin saldırgan ve yayılcı politikalar izlemesinin Avrupa’da yarattığı endişeleri de kullanarak, yeni, uygulanabilir, gerçekçi çözüm yolları üretmiştir. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi’yle Lozan Barış Antlaşması’ndaki Boğazlar statüsünün değiştirilmesi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu yoldaki ilk başarısı olup, Hatay sorunuyla daha fazla ilgilenmesini de kolaylaştırmıştır. Bu süreçte diplomatik yollarla çözüm aranmakla birlikte, gerekirse askerî müdahalenin de yapılabileceği mesajının Fransa ve Suriye’ye verilmesi sağlanmıştır. Atatürk’ün yatakta istirahat etmesi gerektiğine ilişkin doktorların önerilerine rağmen hayatının son yılında yaptığı Mersin seyahati ve askerî geçit resmi bu amaca yöneliktir. Sağlığını hiçe sayarak Hatay için mücadeleye devam etmesi¹⁴⁰ kimsenin dikkatinden kaçmamıştır.

Türk ulusal basınında 1938’de en önemli dış politika konusu Hatay olmuştur. Gazetelere yansıyan haberlerden, Atatürk’ün ve Türkiye’nin bir taraftan Hatay halkının Türkiye’ye yakın durmasını sağlayacak politikalar geliştirdiği, diğer taraftan muhatapları Fransa ve Suriye’nin muhtemel itirazlarına hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Hatay’daki her gelişmenin Ankara’dan çok yakından izlendiği ve ince bir diplomasiyle yönlendirildiği görülmektedir. Türkiye’nin dış politikası, Hatay’ın 1938 sonlarına doğru Suriye’den ayrı bir devlet haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Hatay bağımsız bir devlet olduktan sonra yönünü

138 *Ulus*, 28 Kasım 1938.

139 Tamime göre kısaca, 21 Kasım’da Atatürk’ün na’sının Etnografya Müzesine nakledileceği gün bütün Türkiye’de saat 14’te protokol ve halk Cumhuriyet meydanlarında toplanacak, İstiklal Marşı ve Şopen’in Matern Marşı çalınacak, üç konuşma yapılacak, üç dakikalık saygı duruşu sonrası altı meşale yakılarak geçit resmiyle tören sona erecektir. *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938.

140 *Ulus*, 16 Kasım 1938, *Cumhuriyet* 16 Kasım 1938. Atatürk kendisine istirahat önerenlere “*Ben hiç uyumayayım. Yeter ki büyük millet rahat uyuyabilsin*” cevabını vermiştir.

tümüyle Türkiye'ye dönmüş, Atatürk devrimlerini ve Türkiye Cumhuriyeti yasalarını olduğu gibi kabul etmeye devam etmiştir. Türkiye, bağımsızlık, ulusal egemenlik, cumhuriyet, demokrasi isteği, laiklik, kadınlara toplumsal ve siyasî haklar sağlama, çağdaşlık, ulusal kültürü geliştirme ve bilimsel eğitim gibi alanlarda yapılan devrimlerle Asya ve Afrika modernistleri kadar, Hatay için de örnek olmaya başlamıştır.

Atatürk'ün ölümünün Hatay'da da Türkiye'deki kadar derin bir teessür uyandırdığı, Türk ulusal basınına yansıyan haberlerden izlenebilmektedir. Hatay halkı dinî ve etnik farklılıkları ne olursa olsun, Cumhuriyetin on beşinci yılı kutlamalarına katıldıkları gibi, Atatürk'ün ölümünde de birlikte yas tutmuşlardır. Hatay'da yapılan törenler, Atatürk'ü anma nutuklarındaki ifadeler hem üzüntü, hem de Atatürk devrimlerine bağlılık içermektedir. Atatürk'ün Ankara'da Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrine konulduğu 21 Kasım 1938'de Hatay'da yapılan tören ise Türkiye'nin her hangi bir ilindekinden farksızdır. Hatay yönetimi bir Türkiye vilayeti gibi Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Vekaleti'nin tamimine uyarak bir tören düzenlemişlerdir. Çünkü Ortadoğu coğrafyasında Hatay yönetiminin de nihai amacı Türkiye'ye katılmak olmuştur. Nitekim Hatay Meclisi ve Hataylıların Atatürk'ün ölümü karşısındaki hissiyatı, Hatay'ın Anavatan'a katılması ile sonuçlanacak amaç ve duygu birlikteliğinin bir ifadesi olarak görmek mümkündür. Diğer taraftan Ortadoğu'nun hâlâ çatışmaların bitmediği bir coğrafya olduğu düşünülürse, Atatürk'ün bu sorunu II. Dünya savaşı öncesinde çözmüş olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

F.Kaynakça

1. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Ulus

Yeni Sabah

2. Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, AKDTYK AAM Yayını, C.I. , TTK Basımevi 1997

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992

Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, AKDTYK TTK Yayınları, Ankara 1991

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973

Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, AKDTYK TTK Yayınları, Ankara 1992

Şimşir, Bilal, *10 Kasım Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014

Tekin, Mehmet, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, Antakya 2002

Tekin, Mehmet, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, AKDTYK AAM Yayını, Ankara 2009

3.Makaleler

- Asker, Ahmet, “Misak-ı Millî’ den Anavatan’a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, *Yeni Türkiye Misak-ı Millî Özel sayısı*, sayı: 93, 2017.
- Akseki, Cengiz, “Atatürk’ün Ölümünün Türk Ulusal Basınına Yansıması (1938-1939)”, *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.II, Sayı:12, 2006.
- Aydın, Mithat, “Atatürk’ün Son Hastalığı”, *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.II, Sayı:12, 2006.
- Çelebi, Mevlüt, “Atatürk’ün Ölümünün Türk Dünyasındaki Yankıları”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Sayı:32 Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Denetleme Başkanlığı Yayını, 2005.
- Çolak, Melek, “Atatürk’ün Vefatı ve Macaristan’daki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, AKDITYK Yayını, C.XIX, Sayı.53, Kasım 2003.
- Dağıstan, Adil-Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXI, 2005, Sayı 61.
- Dayı, Esin, “Hatay Gazetesi’ne Göre, Atatürk ve Atatürk’ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Tesirleri”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Köni, Hasan, Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. I, Sayı:4, 1989.
- Sarınay , Yusuf, Atatürk’ün Hatay Politikası-I- (1936-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, Sayı: 34, 1996.
-, “Atatürk’ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*”, C. XII, Sayı:35, 1996.
- Tinal, Melih, “Atatürk’ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE Yayını, C.XV, Sayı.31, 2003.
- Toksoy, Nurcan, “Avrupa Gazetelerinde Atatürk’ün Ölümüyle ilgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 37-38, 2006.
- Toksoy, Nurcan, “Atatürk’ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye’deki Akisleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Sayı: 2, 2010.

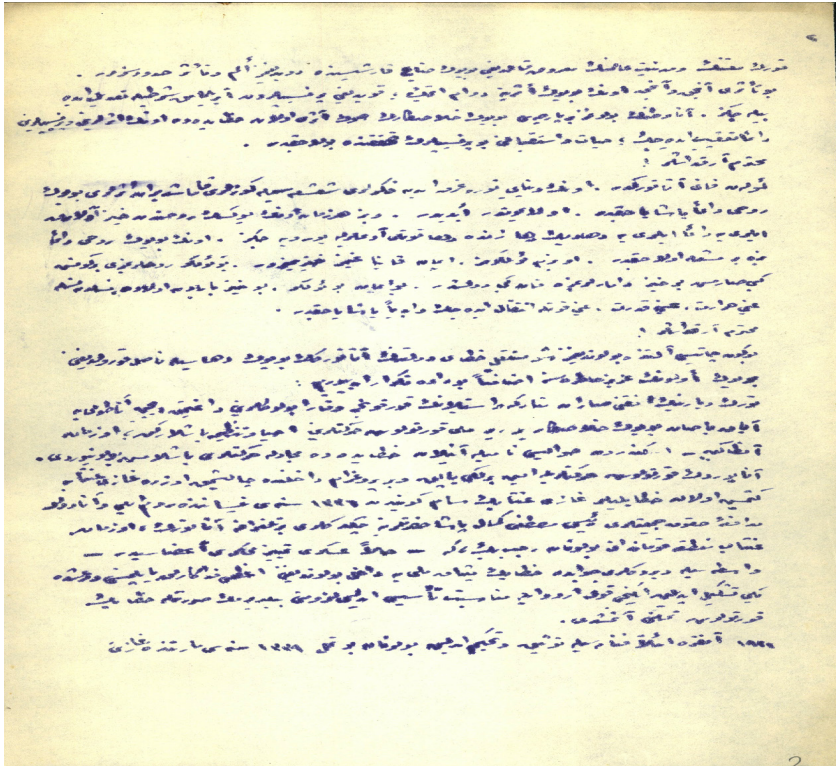
4.Tez

- Olçay Özkaya Duman, *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1938)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Isparta 2013

5. Arşiv

- TBMM Arşivi, *Hatay Devleti Belgeleri*, Dosya 8., Zabıtname, 10.11.1938/14.11.1938

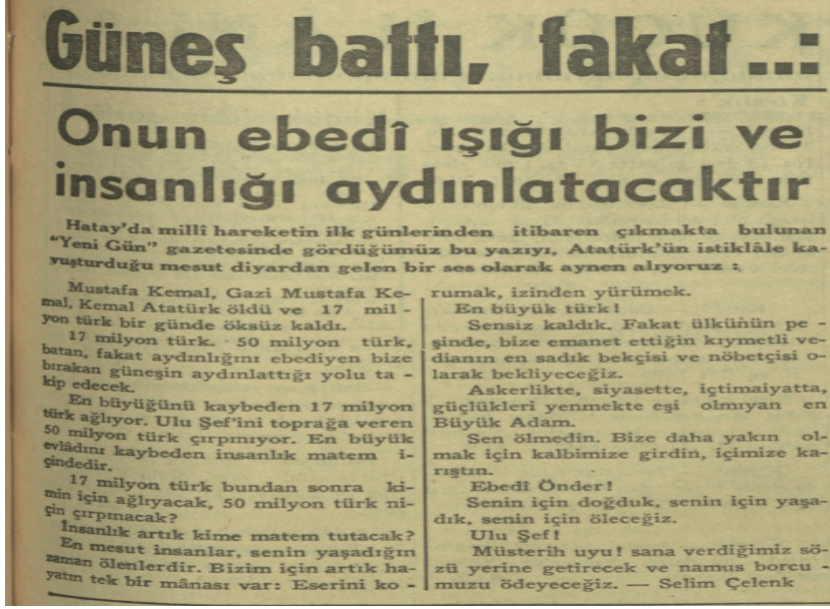
G.Ekler

EK 1: Hatay Millet Meclisi'nin 14 Kasım 1938 Tarihli Zabıtname Sayfası (Toplam 10 Sayfadır)

EK 2: Cumhuriyet 1 Şubat 1938.

EK 3: Ulus, 18 Kasım 1938

EK 4: Cumhuriyet, 26 Mart 1938

EK 5: Cumhuriyet 12 Mayıs 1938

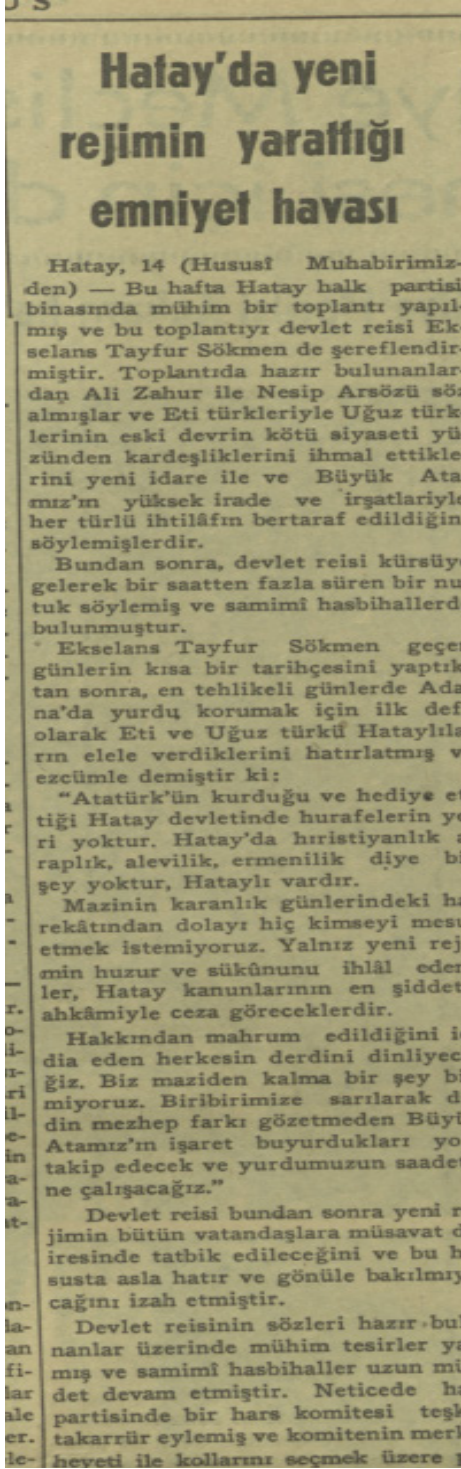
EK 6: Cumhuriyet 8 Temmuz 1938

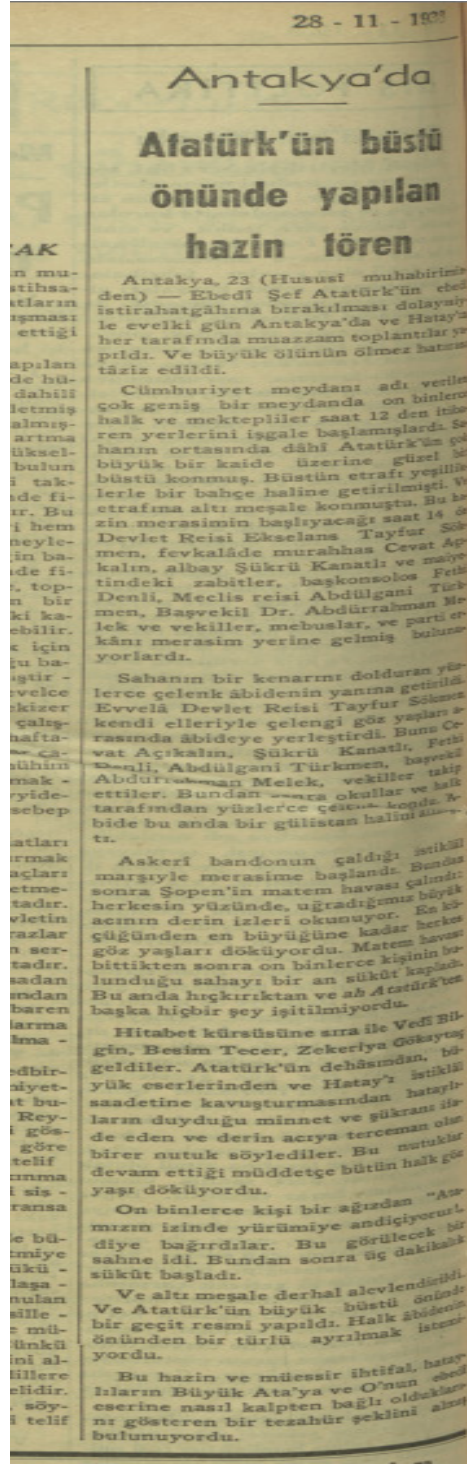
EK 7: Kurun, 9 Eylül 1938

EK 8: Tan, 14 Kasım 1938

EK 9: Ulus 16 Kasım 1938

EK 10: Ulus 28 Kasım 1938

GAZİANTEP’TE VARLIK VERGİSİ UYGULAMASI

THE WEALTH TAX PRACTICE IN THE GAZİANTEP

Mehmet Serkan ŞAHİN*

Öz

Varlık Vergisi Kanunu İkinci Dünya Savaşı'nın tüm ağırlığı ile hissedildiği ve savaş ekonomisi koşullarında alınan önlemlerin yetersiz kaldığı 1942 yılında parlamento tarafından kabul edildi. 1942-1944 yılları arasında on altı ay boyunca uygulanan bu vergi kanunu olağanüstü koşullar sonucunda hükümetin başvurmak zorunda kaldığı bir çözüm arayışı idi. Benzerlerinin savaş yıllarında ABD, Almanya ve İngiltere başta olmak üzere diğer ülkelerde de uygulandığı bu vergiden hükümetin sağladığı gelir 314,9 milyon lira oldu. Gaziantep'te kurulan Varlık Vergisi Komisyonu vilayet genelinde mükelleflere 792.540 lira vergi tahakkuk ettirdi. Kent merkezinde ise 261 mükellef toplam 469.738 lira vergi ödedi. Gaziantep'te vergisini ödemediği için çalışma kamplarına sevk edilen mükellef olmadı. Bu çalışmada dönemin Gaziantep yerel basınından yararlanılarak Varlık Vergisi Kanunu'nun Gaziantep'te uygulanması ve sonuçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Varlık Vergisi, Gaziantep, Müslümanlar, Azınlıklar

Abstract

The Wealth Tax Law was adopted by the parliament in 1942, when the Second World War was felt at full weight and the measures taken under war economic conditions were inadequate. This tax law, which was applied for sixteen months between 1942 and 1944, was a search for a solution the government had to resort to as an extraordinary circumstance. This tax was applied in other countries including USA, Germany, UK in the war years. Income provided by the Turkish government in this tax during the war was 314.9 million TL. The Wealth Tax Commission established in Gaziantep accrued 792.540 TL tax on the taxpayers in the province. In the city center, 261 taxpayers paid a total of 469,738 TL. Taxpayers were not sent to study camps because they did not pay tax in Gaziantep. In this study, the application of the Law of Wealth Taxation in Gaziantep and the results will be examined by utilizing the Gaziantep local press.

Keywords: Second World War, The Wealth Tax, Gaziantep, Muslims, Minorities

A. Giriş

Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alırken, savaşa girmeyerek tarafsız kalan Türkiye olası bir saldırıya karşı hazır olabilmek için radikal önlemler almaya başladı. Ülkede sıkıyönetim ilan edildi ve Milli Korunma Kanunu kabul edilerek savaş ekonomisine geçildi. Bu süreçte savaşa hazır bir ordu oluşturma çalışmalarına ağırlık verilerek kısa süre içerisinde yaklaşık 1,5 milyon asker silahaltına alındı¹ ve ordunun ihtiyaçlarının süratle karşılanması için bütün ekonomik kaynaklar bu alana sevk edildi. Yetişkin nüfusun askere alınması üretimde büyük düşmelere yol açtı ve savaş yıllarında buğday üretiminde % 50'ye yaklaşan bir gerileme meydana geldi. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınai yatırım programları, savunma harcamalarına ağırlık verilmesi nedeniyle durduruldu.² Ayrıca Avrupa ve Akdeniz'de süren savaş ithalatı engelledi ve özellikle şehirlerde tüketim malları karaborsaya düştü. Devlet artan masrafları para bastırarak karşılamaya çalıştı ve bunun sonucunda hızlı fiyat artışları ile birlikte karaborsa ve vurgunculuk (ihtikâr)

* Dr., Dicle Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Diyarbakır, serkansahin44@gmail.com (orcid.org/0000-0003-3417-8635)

1 İlhan Tekeli / Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 24; Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu", *Toplumsal Tarih*, S. 121 (Ocak 2004), s. 75.

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 81.

olağanüstü boyutlara ulaştı.³

Bu dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir’de ticaret burjuvazisi azınlıklardan oluşmakta ve özellikle İstanbul’daki azınlık tüccar ve iş adamlarının gösterişli yaşam tarzları dikkatleri çekmekteydi.⁴ Halkın ihtiyaçlarının karneye bağlandığı ve geçim sıkıntısının son safhaya ulaştığı bir dönemde bu durum basın tarafından şiddetle eleştiriliyordu. 1942 yılında İstanbul gazetelerinde gayrimüslimler aleyhine yazılar çıkmaya başlarken, karaborsacı ve vurguncu olarak nitelendirilen gayrimüslimlerin savaş ortamından yararlanarak meydana getirdikleri olağanüstü kazançların vergilendirilmesi isteniyordu. Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman yazılarında çok kazanan azınlıkların az vergi ödediğinden şikâyet ederken, Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel “Harb Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz” başlıklı yazısında “...devletin ana prensiplerinden biri, harb zenginlerinin üremesine meydan vermemek olduğuna göre, bugün göze batan servet birikimlerinin de önüne geçmek lazımdır” diyordu.⁵

Refik Saydam’ın ölümü üzerine Başbakanlığa atanan Şükrü Saracoğlu’nun kurduğu yeni hükümetin Milli Korunma Kanunu’nu gevşetmesi fiyatların denetimden çıkmasına ve hızlı bir enflasyonla birlikte kıtlığın doğmasına neden oldu. Bu yeni durumun etkisiyle karaborsa hızla büyüdü ve savaş zenginleri çoğaldı.⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1942 günü TBMM’nin yeni yasama yılını açış konuşmasında bu süreci şöyle değerlendiriyordu:

“...Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftçi ağası, elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz, vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı devletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin hayatına kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlete ve millete sövmek, milletin nefesine ve hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız. Hırslı politikacıların millet iradesi üstünde dahili ve harici bir siyaset yürütmelerine asla müsaade etmemeliyiz”⁷

Cumhurbaşkanı’nın bu sözleri yaklaşmakta olan Varlık Vergisi’nin habercisi niteliğindedir.⁸ Öyle ki İnönü’nün Özel Kalem Müdürü Haldun Derin o yıllarda ABD’de uygulanan “Victory Tax” adlı vergiyi hatırlatarak İkinci Dünya Savaşı’nın birçok ülkede bu tür vergilerin uygulanmasını zorunlu hale getirdiğini ifade etmektedir.⁹

Başbakan Şükrü Saracoğlu Varlık Vergisi Kanunu’nun parlamentoda görüşülmesinden önce gazete başyazarları ile Ankara’da bir toplantı yaptı ve konu hakkında bilgi verdikten sonra gazetecilerden kanunun niteliğini halka anlatmalarını ve kanunun halkın ve ülkenin

3 Ayhan Aktar, “Varlık Vergisi’nin Hikâyesi”, *Toplumsal Tarih*, S. 121 (Ocak 2004), s. 82.

4 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 154-161.

5 Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 477-478. Zekeriya Sertel bu yazısından yıllar sonra kaleme aldığı hatıratında Varlık Vergisi’nin sermayenin el değiştirmesini sağladığını ancak halkın derdine çare olamadığını belirtmektedir. Bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 216.

6 Tefvik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 319.

7 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 6, C. 28, s. 4.

8 Aydemir, İnönü’nün Varlık Vergisi’nin uygulanmasını ve problemlerini, yakından ve dikkatle takip ettiğini belirtmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. 2 (1938-1950), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 234.

9 Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, Haz: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 167.

yararına olduğunu kamuoyuna bildirmelerini istedi.¹⁰

B. Varlık Vergisi

1. Kanun'un TBMM'de Kabul Edilmesi

Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından 9 Kasım 1942 tarihinde Meclis Başkanlığı'na sunulan Varlık Vergisi Hakkında Kanun tasarısının gerekçesinde servet ve fevkalade kazançlar üzerinden alınacak olan söz konusu vergi için *"...kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalâde vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir"* deniliyordu.

11 Kasım 1942 günü TBMM'de ülkenin iktisadi durumu hakkında konuşan Başbakan Saracoğlu fiyatların olağanüstü artış gösterdiğini ve vatandaşın hükümetten çözüm beklediğini belirtti ve hazırlanan kanun tasarısı gereğince tüccarlardan, emlak sahiplerinden ve büyük çiftçilerden bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi alınacağını ifade etti. Başbakan sözlerini tamamlarken kanunun hedefini *"bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun silinmesi, vergileri önlemek için bizzarure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirmesi gibi tâli faydaların tahassül etmesi de imkân haricinde addedilemez..."* sözleri ile açıkladı.¹¹

TBMM Genel Kurulu tasarı üzerinde hükümetin öncelikli görüşme talebini kabul ederek Varlık Vergisi Hakkında Kanun tasarısını gündemine aldı. Tasarı üzerine söz alan İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir kanunu desteklediğini ancak verginin adının *"Aşırı Kazanç Vergisi"* olmasını talep ederken, Antalya milletvekili Rasih Kaplan *"...Milli mücadelede Anadolu'da tüccarların verdiği, servet sahiplerinin verdiği büyük, şerefli bir imtihan vardı. Bugün de onu göreceğiz ki memleketin bu şerefli tarihini servet sahipleri hiçbir vakit kaybetmeyeceklerdir. Bu yurtla ilgili olan, bu yurdu seven bu yurdun evlâtları o tarihte bilirsiniz, nasıl bütün servet sahiplerinin mallarının yüzde kırk ikisine vaziyet kararı vermiştik o karan nasıl seve seve tatbik etmişlerse yine Türk tüccarları bu yurdun tehlikede görüldüğü günlerde her vakit için bu tarihi şerefli mevkilerini göstermek*

10 Başbakan Saracoğlu basın toplantısında kanunun gerekçesini gazetecilere şöyle anlattı: *"Tarihin önemli bir devresinde yaşıyoruz. Harp, bütün dünyanın ekonomik muvazenesini bozmuştur. İthalat ve ihracatımız durmuştur. Ne mallarımızı dışarıya sevk edebiliyor, ne de gerekli maddeleri ithal edebiliyoruz. İngiltere ile yaptığımız ticaret, piyasamızı doyuracak durumda değildir. Harp bugün sınırlarımızın dışındadır. Fakat biz her ihtimale karşı hazırlanmak zorundayız. Askeri masraflarımız büyüktür. Bütçemiz açıktır. Bunu devlet gelirleriyle, mevcut vergilerle kapatmak mümkün değildir. Memleketimizde dış memleketlere iş yapmak imkânını bulan bazı sermayedarlar, komisyoncular, karaborsacılar, büyük servetler yapmışlardır. Halk sefalet içinde, harp güçlükleri içinde kıvrırırken, bunlar kendilerine büyük kârlar sağlamışlardır. Şimdi Varlık Vergisi ile hem hükümetin zorluklarını karşılamak, hem de dar gelirli sınıfın geçim sıkıntısını çözmek için, hükümet böyle bir verginin konmasına lüzum görmüştür..."* Bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 233-234.

11 Başbakan Saracoğlu bazı partililer ile yaptığı toplantıda Varlık Vergisi Kanunu ile güdülen ulusal amacı şöyle anlatıyordu: *"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz"* Bkz. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 263. Gazeteci Nadir Nadi de o günlerde kulaktan kulağa fıslıdanan hatta yüksek sesle anlatılan özel amacın piyasayı azınlıkların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak olduğunu vurgulamaktadır. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965, s. 178.

durumundadırlar” diyerek Tekâlif-i Milliye Emirlerini hatırlattı. Kaplan, sözlerini tamamlarken hükümetten kanunun dürüst bir şekilde uygulanmasını istedi ve suiistimali görüleceklerin cezalandırılması gerektiğini vurguladı.

Tasarının maddeleri kabul edilerek tümü üzerinde açık oylama yapıldı. 350 milletvekilinin katıldığı oylama sonucunda Varlık Vergisi Kanunu tasarısı oybirliği ile kabul edilerek yasalaştı.¹²

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu’na göre vergi mükelleflerini belirleyecek komisyonlar şu şekilde oluşturulacaktı:

“...her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan müteşekkil bir ve icabına göre müteaddit komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraattan anlayanlar arasından iki aza seçilir. En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükelleftirler... Komisyonların, büyük çiftçileri tespit için yapacağı toplantılarda Ticaret odası yerine ziraat odalarının kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce hariçten ve ziraattan anlayanlar arasından seçilecek iki aza komisyona iştirak eder”

Komisyonların belirlediği vergi miktarları kati olup bunlara karşı idari ve adli davalar açılmazken, tespit edilen vergilerin ödeme süresi 15 gündü. Belirtilen süre içerisinde vergilerini ödemeyenlerin menkul ve gayrimenkul mallarına haciz işlemi uygulanırken, vergi miktarına ilk hafta için % 1, ikinci hafta için % 2 oranında gecikme faizi eklenecekti. Bu işlemleri takip eden bir ay içerisinde vergilerini ödemeyen mükelleflere uygulanacak işlemler ise kanunda şöyle belirtilmekteydi: *“Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askerî mahiyeti haiz olmayan umumî hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar... Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur”*¹³

2. Vergi'nin Yürürlüğe Girişi

Kanunun kabulünün hemen ardından verginin tahakkuk sürecine geçildi. Estimatör ve Mütihazsıs adı verilen maliye görevlilerinin görev aldığı tahakkuk sürecinde anonim şirketler, büyük çiftçiler ve emlak sahipleri için servet saptamaları yapıldı. Cetveller halinde yapılan bu saptamalarda Müslümanlar M grubu, Gayrimüslimler G grubu ve Dönmeler D grubu olarak gösterildi ve ayrı ayrı vergilendirildi. Vergilendirme sürecinde kimi zaman suiistimaller de yaşandı. Öyle ki İstanbul Defterdarı Başmüfettiş Faik Ökte G grubu mükelleflerin vergilerinin Ankara’dan gelen bir emirle ağırlaştırıldığını belirtmektedir.¹⁴ Ancak Ökte gibi Varlık Vergisi uygulamasında görev alan müfettiş Cahit Kayra vergi tahakkuk süreçlerinde yaşanan olumsuzluklara rağmen tüm Türkiye’de Müslümanlara tahakkuk ettirilen kişi başına verginin (6.102 lira), Gayrimüslimlere ve yabancılara tahakkuk ettirilen kişi başına vergiden (5.326 lira) daha yüksek olduğunu vurguluyor.¹⁵

Estimatör adı verilen ve verginin tahakkuk işlemlerinden sorumlu olan maliye görevlileri, mükelleflerin ekonomik durumlarının belirlenmesi ve buna göre hangi

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, D. 6, C. 28, s. 14-22, 26-36.

¹³ T.C. Resmî Gazete, 12 Teşrinisani 1942, S. 5255, s. 3965-3966.

¹⁴ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 78.

¹⁵ Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 185.

mükellefin ne kadar vergi ödeyeceğinin saptanmasından sorumlu idiler. Ancak bu aşamada estimatörlerin mükelleflerin mali durumları ile ilgili kesin bilgilere ulaşmaları her zaman mümkün olmuyordu. Bu görevlilerin vergilendirme sürecindeki bilgi kaynakları genellikle mülki amirlerden, istihbarat görevlilerinden ve CHP teşkilatlarından sağlanıyordu.¹⁶

Verginin tahakkuk ve tahsilat işlemlerinin devam ettiği 1943 yılının ilk günlerinde Başbakan Saracoğlu "Times" gazetesine verdiği demeçte şunları söyledi:

*"Türk hükümeti tarafından acil, mali ve iktisadi ihtiyaçları karşılamak üzere konulan Varlık Vergisi hakkında birçok şeyler söylenmiştir. Bu kanun yalnız meşru ve yerinde olmakla kalmıyor, başka memleketlerin de bunu harp bitmeden önce tatbik edecekleri muhakkaktır. Türk köylüsü ezici yükleri asırlarca tek başına çekmiştir. Bütün Türk milleti, harp şartlarının doğurduğu istisnai ahvali karşılamak için hükümet tarafından yapılan fedakârlık isteğine mertçe ve arzu ile mukabele etmiştir. Yalnız birtakım kimseler, tüccarlar, hükümetin müracaatlarına kulak tıkamış ve tersine olarak geçen yılın yeni hükümeti teşekkül ettiği zaman kendilerine gösterilen serbestliği ve güveni suiistimal etmiştir. Bunun üzerine bu kanunun tatbiki lüzumu hasıl olmuştur. Bu kanunun bazı hükümlerinin ağır olduğunu teslim etmek gerekir. Bununla beraber iyi niyetlerini ve iyi yurttaş olduklarını ispat edenlere idari kolaylıklar gösterilecek ve maddi yanlışlıklar düzeltilecektir. Fakat bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir"*¹⁷

Tahsilat sürelerinin sona ermesinin ardından üzerine tahakkuk eden vergiyi ödemeyenler önce Erzurum Aşkale'ye daha sonra ise Eskişehir Sivrihisar'a sevk edilerek bedeni mükellefiyet uygulamasına tabi tutuldular.¹⁸

TBMM'de 17 Eylül 1943 tarihinde kabul edilen bir kanun ile "...mükelleflerden vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla gündelik gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarının..." kaldırılması yetkisi Maliye Bakanı'na verildi.¹⁹ Bu kanun ile birlikte Varlık Vergisi uygulamasında yumuşamaya gidilirken, bazı mükelleflerin borçları silindi ve Aralık (1943) ayının ilk haftasında Sivrihisar çalışma kampındaki mükellefler serbest bırakıldı.²⁰

Meclis 15 Mart 1944 tarihinde kabul ettiği bir kanunla Varlık Vergisi'ni kaldırdı ve henüz tahsil edilmemiş borçların tümünü sildi.²¹ Böylece on altı ay devam eden Varlık Vergisi uygulaması sonucunda tahakkuk ettirilen toplam 465,3 milyonluk verginin yaklaşık % 67,7'si tahsil edilerek hazineye 314,9 milyon civarında ek gelir temin edildi.²²

16 İstanbul Defterdarı Faik Ökte estimatörler hakkında şu bilgileri vermektedir: "Estimatörler bürosunun mem-baları pek kısrıdı. Yüzlerce, binlerce mükellef hakkında hiç malumat alınmamıştı. Estimatörler ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. Şube şeflerinden tebliğ memurlarına kadar bütün memurlara başvuru yapıyor, kendini belli etmeden ticarethanenin önünden geçiyor, kazanç muamele beyannameleri tetkik olunuyor, eşten dosttan malumat sızdırılmaya çalışılıyordu. Hakikatte bu dalların hepsi çürüktü. Mesnedimiz hava idi. Estimatörlerin dayandıkları biricik zengin hazine kendi karihaları idi. Bir elde kurşun kalem, bir elde lastik, dudağında yaptığı işe inanmayanlara mahsus istihza ile karışık zehirli bir tebessüm, defterdarlığın loş bir odasına kapanan üç dört genç İstanbul'un kalburüstü mükelleflerine Varlık Vergisi tarh ediyordu!" bkz. Ökte, a.g.e., s. 75.

17 *Ayin Tarihi*, No 110 (İkincikanun 1943), s. 37-38.

18 Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 108-117.

19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 7, C. 5, s. 46-47.

20 Aktar, a.g.m., s. 86-87.

21 Söz konusu kanun oylamasına 311 milletvekili katıldı. 310 milletvekilinin kabul oyu verdiği oylamada Siirt milletvekili Ali Rıza Esen red oyu verdi. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 7, C. 8, s. 44-48.

22 İlhan Tekeli / Selim İlkin, *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 49.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekmeğin karneye bağlandığı²³, temel gıda maddelerinin bulunmadığı, Türkiye sınırına dayanan Alman ordularının ani bir saldırısına karşı silahlı bir direnişin alınması ve sayıları 1,5 milyonu bulan erlerin günlük et tüketiminin 250 gramdan 150 grama düşürüldüğü²⁴ ve halkın Cumhurbaşkanı İnönü'nün otomobilinin önünü keserek "Açız!" diye haykırdığı²⁵ günlerde uygulanan Varlık Vergisi sıcak paraya ihtiyaç duyan hükümete nefes alma imkânı verdi.

Başbakan Saracoğlu bu vergi sayesinde devlet gelirlerini arttırmak ve tedavüldeki parayı azaltmak hedefini büyük oranda gerçekleştirerek savaş yıllarında ekonomiye ciddi yarar sağladı.²⁶ Zira bu vergi sayesinde hükümet 1942 yılını bütçe açığı vermeden geçirdi.²⁷

C. Varlık Vergisi'nin Gaziantep'te Uygulanması

Hükümetçe hazırlanan Varlık Vergisi Kanunu'nun TBMM tarafından kabul edilmesinin başlıca nedeni yüksek enflasyon ile birlikte aşırı fiyat artışları idi. Savaş yıllarında tüm yurttaki fiyatlar olduğu gibi Gaziantep'te de ekmeğin fiyatlarındaki artış durdurulamayan boyutlara ulaştı. Öyle ki fiyatlar günden güne farklılık gösteriyordu. 29 Ekim 1942 tarihinden itibaren kent merkezinde belediyenin belirlediği fırınlarda ekmeğin kilosu ilk gün 50 kuruş, ikinci gün 63 kuruş, üçüncü gün 85 kuruşa kadar çıkarken, yaklaşan kış aylarında şehrin ekmeğiz kalabileceği ihtimali yerel basında yer aldı.²⁸ Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması Gaziantep'te bu dalgalanmaları kısa bir süreliğine durdurdu. Zira verginin çıkarılmasından bir buçuk ay sonra kent merkezinde daha önce 125 kuruşa kadar yükselen buğdayın kilosu 80 kuruşa, 165 kuruş olan pirinç 120 kuruşa, 190 kuruşa satılan zeytinyağı 110 kuruşa düştü. Keza kilosu 500 kuruştan bulunmayan sade yağın fiyatı 300 kuruşun altına indi.²⁹

Gaziantep Belediyesi yaşanan hayat pahalılığını ve gıda maddelerindeki aşırı fiyat artışını durdurmak için 16 Mart 1943 tarihinde et ve sebze fiyatlarına narh koydu. Bu müdahale sonucunda kilosu 75 kuruşa çıkan sarımsak 45 kuruşa, 25 kuruşu bulan soğan 15 kuruşa ve kilosu 45 kuruşa yükselen ispanak 30 kuruşa düştü.³⁰ 1943 yılının Mayıs ayında ekmeğin fiyatlarında üç defa değişiklik oldu. Belediye ilk olarak ekmeğin fiyatlarını yeniden düzenledi ve buğday ekmeğinin kilosu 95 kuruştan 84 kuruşa, arpa ekmeğinin kilosu ise 62,5 kuruştan 55 kuruşa indirildi.³¹ Ancak bir hafta sonra buğday fiyatlarının artışı ile birlikte buğday ekmeğinin kilosu 90 kuruşa, arpa ekmeği ise 62,5 kuruşa çıkarılırken, bu ekmeğe maliyet fiyatlarını düşürmek için patates karıştırıldı. Bu ani artışın hükümetin mahsulatın yarısına el koyacağı şeklindeki dedikodunun etkisiyle meydana geldiği düşünülüyordu.³² Mayıs ayının son günlerine gelindiğinde ise ekmeğin kilosu 104 kuruşa çıkarken, fiyatı 300 kuruş olan sade yağ 350 kuruşa, kilosu 110 kuruşa satılan peynir ise 140

23 İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Ekmeğin karneye bağlanması için bkz. Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 111-135.

24 Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınları, İstanbul, (basım tarihi yok), s. 80.

25 Bu olay İnönü'nün Kayseri gezisi sırasında meydana geldi. Bkz. Barutçu, *a.g.e.*, s. 259.

26 A. Başer Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

27 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 263.

28 *Yeni Gaziantep*, 2 İkinci teşrin 1942, s. 1.

29 *Yeni Gaziantep*, 31 Birinci kanun 1942, s. 2.

30 *Yeni Gaziantep*, 19 Mart 1943, s. 1.

31 *Yeni Gaziantep*, 7 Mayıs 1943, s. 1.

32 *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1943, s. 1, 2.

Gaziantep'de Varlık Vergisi Uygulaması

kuruşa yükseldi.³³ Aynı günlerde enflasyondan etkilenen gıda maddelerinin başında gelen çay ve kahve fiyatları da belediyenin müdahalesi ile düşürüldü.³⁴ Ekmek fiyatlarındaki önlenemeyen yükseliş üzerine 20 Haziran 1943 tarihinde Gaziantep'te karne ile ekmek satışına başlandı.³⁵

Aşağıdaki tablo İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı gıda maddelerinin Gaziantep'teki yıllık ortalama perakende fiyatlarını göstermektedir:³⁶

Gıda Maddesi	1940	1941	1942	1943	1944	1945
<i>Ekmek</i>	8,35	13,30	34,48	59,46	32,02	36,15
<i>Buğday Unu</i>	6,61	14,14	-	-	57,08	63,33
<i>Pirinç</i>	29,30	38,27	93,39	131,46	137,71	121,46
<i>Bulgur</i>	8,64	19,30	83,55	90,07	50,21	51,88
<i>Makarna</i>	29,99	44,35	63,12	-	-	100,00
<i>Patates</i>	6,86	10,86	32,42	40,93	33,50	41,04
<i>Kuru Fasulye</i>	20,24	22,45	34,54	56,97	56,67	52,71
<i>Nohut</i>	8,58	13,89	48,03	62,82	43,75	36,29
<i>Mercimek</i>	10,03	15,29	46,99	72,27	46,04	36,67
<i>Kuru Soğan</i>	4,12	4,18	19,48	23,42	14,08	23,34
<i>Taze Fasulye</i>	6,49	12,80	27,33	29,83	41,67	29,50
<i>Patlıcan</i>	2,98	10,96	16,67	13,87	14,10	23,00
<i>Domates</i>	4,79	11,19	15,95	21,87	20,30	15,00
<i>Lahana</i>	3,12	9,77	31,39	-	12,25	14,00
<i>Yaş Üzüm</i>	6,35	11,73	20,83	17,92	17,62	23,50
<i>Elma</i>	18,43	31,39	38,21	46,67	66,78	68,12
<i>Armut</i>	14,14	23,23	34,99	26,67	40,70	47,50
<i>Zeytin tanesi</i>	30,58	42,79	78,71	98,19	128,05	149,58
<i>Zeytinyağı</i>	45,18	58,61	123,62	146,04	204,04	206,95
<i>Sade Yağ</i>	86,66	115,00	332,62	339,71	380,00	450,00
<i>Yerli Peynir</i>	48,27	56,97	119,24	145,12	130,00	230,21
<i>Beyaz Peynir</i>	56,38	72,36	124,67	183,33	-	-
<i>Yoğurt</i>	11,23	14,42	30,84	39,18	43,29	47,70
<i>Süt</i>	10,81	14,21	31,60	42,22	43,75	50,00
<i>Yumurta</i>	0,85	1,61	3,62	4,82	4,85	5,29
<i>Canlı Tavuk</i>	33,45	41,87	75,07	124,58	182,73	184,37
<i>Koyun Eti</i>	48,18	63,75	97,43	167,85	170,42	183,75

33 *Yeni Gaziantep*, 28 Mayıs 1943, s. 1.

34 *Yeni Gaziantep*, 4 Haziran 1943, s. 2.

35 *Yeni Gaziantep*, 15 Haziran 1943, s. 1.

36 Fiyatlar kilo üzerine kuruş olarak gösterilmiştir. Bkz. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Fiat İstatistikleri 1936-1947*, Ankara, 1948, s. 22, 34, 46, 58, 70, 82, 94, 106, 118, 130, 142, 154, 166, 178, 190, 202, 214, 250, 262, 274, 310, 322, 334, 346, 358, 370, 382, 394, 406, 418, 430, 442, 454.

<i>Kemikli Eti</i>	21,96	21,32	42,41	68,66	115,00	100,42
<i>Tuz</i>	6,87	7,90	10,59	13,62	16,21	17,41
<i>Toz Şeker</i>	37,87	47,27	151,58	-	203,50	191,04
<i>Kesme Şeker</i>	41,68	51,70	171,54	346,67	229,00	217,71
<i>Kahve</i>	150,72	224,63	470,93	510,00	600,00	500,00
<i>Çay</i>	529,85	778,67	1416,39	1500,00	1600,00	1600,00

Ortalama perakende fiyatlar yıldan yıla bu şekilde değişkenlik gösterirken, yıl içerisinde aydan aya ciddi fiyat artışları da yaşanıyordu. Bu şartlar altında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu Gaziantep yerel basını tarafından son derece olumlu karşılandı. Yeni Gaziantep gazetesi yazarı T. Tarhan 12 Kasım 1942 tarihli yazısında olağanüstü günlerin olağanüstü tedbirleri olduğunu belirterek söz konusu günlerde anormal bir şekilde zenginleşen insanların geliri üzerinde devletin bir hakkı olduğunu vurguluyordu. Benzer bir kanunun son zamanlarda Romanya’da da uygulandığını söyleyen Tarhan fiyat anarşisinin birçok ocağa incir diktiğini ve bu kanunun adalet sembolü olduğunu ifade ediyordu. Tarhan Başbakanın “*Bizim içtimâ mezhebimiz halkçılık, iktisadi dinimiz devletçiliktir*” sözünü hatırlattıktan sonra “*Yurt müdafaası, istiklâl mevzuu, devlet otoritesi mevzuubahis olduğu zaman gecenin sabahından böyle kanunlar doğar*” diyerek yazısını noktaliyordu.³⁷

Varlık Vergisi Kanunu’nun kabulünün ardından tüm yurttaki olduğu gibi Gaziantep’te de kanunu uygulamak için komisyon oluşturulması çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmalar sonucunda Gaziantep Varlık Vergisi Komisyonu Vali Burhanettin Teker başkanlığında oluşturulurken, komisyon üyeliklerine Belediyeden Bahtiyar Patpat ve İsmail Say ile Ticaret odasından Mahmut Ersoy ve Hacı Ahmet Dai seçildi.³⁸

Gaziantep Varlık Vergisi komisyonu yaptığı çalışmalar sonucunda vergi ödeyecek mükellefleri tespit etti. Söz konusu kişiler ile ödeyecekleri vergi miktarlarını gösteren listeler 29 Aralık 1942 Salı günü maliye tahakkuk şubelerine asılarak ilan edildi. Bu listeleri baz alan yerel basına göre vilayet genelinde mükelleflere 792.540 lira vergi tahakkuk ettirildi. Bu miktarın ilçelere göre dağılımı ise şöyle idi:³⁹

<i>Gaziantep (merkez ilçe)</i>	469.738
<i>Kilis</i>	192.502
<i>Pazarcık</i>	65.000
<i>Nizip</i>	50.650
<i>İslahiye</i>	14.650

Gaziantep Varlık Vergisi Komisyonu kent merkezinde 261 mükellefe toplam 469.738 lira vergi tahakkuk ettirdi. 230’u tüccar, 23’ü çiftçi ve 8’i emlak sahibi olan söz konusu mükelleflerden basına yansıyanların isimleri ve kendilerine tahakkuk ettirilen vergi miktarları şu şekilde idi:⁴⁰

37 *Yeni Gaziantep*, 12 İkinci teşrin 1942, s. 1-2.

38 *Yeni Gaziantep*, 16 İkinci teşrin 1942, s. 2.

39 *Yeni Gaziantep*, 31 Birinci kanun 1942, s. 1.

40 *Yeni Gaziantep*, 31 Birinci kanun 1942, s. 1, 2; *Yeni Gaziantep*, 7 İkinci kanun 1943, s. 1, 2.

Gaziantep'de Varlık Vergisi Uygulaması

İsim	Meslek	Vergi (TL)
Ömer Şefik	Tüccar	60.000
Mahmut Ersoy	Tüccar	60.000
Cemil Alevli *	Tüccar	24.747
M. Ali Alevli	Tüccar	15.000
M. Şefik	Tüccar	20.000
M. Beşir Harirî	Tüccar	20.000
Mehmet Kasap	Tüccar	11.000
Hüseyin Samlı	Tüccar	11.000
Hayyum oğlu Yusuf Ases	Tüccar	10.000
Ökkâş Öztemir	Tüccar	16.000
Sait Samlı	Tüccar	16.000
Lutfi Yüksekbilgin	Tüccar	15.000
Hüseyin İncö	Tüccar	6.000
Hayri Atay **	Çiftçi	5.750
Abdüssamet ve Tevfik Ölçer	Tüccar	6.000
Şükrü Özyüncü	Tüccar	5.000
Fevzi Saraç	Tüccar	10.000
Ahmet Külâh	Tüccar	4.000
Mehmet İzzet Dabbıt	Tüccar	6.000
Hasankeyf Tütünü İhracatçılar Birliği	Ticaret	4.425
Abdülkadir ve Hayri Söylemez	Tüccar	5.000
Kâmil ve Ali Yetkin	Tüccar	4.000
Mahmut ve Ömer Şefik	Emlak Sahibi	4.925
Gaziantep Belediyesi		6.185
Vakıflar İdaresi		4.414
Osman oğlu Hacı Halil	Çiftçi	1.000
Ekrem Cenani	Çiftçi	2.500
Ahmet Maraşı	Çiftçi	1.000
Mahmut Maraşı	Çiftçi	1.000
Mehmet Tahir Maraşı	Çiftçi	1.000
Silo Dede oğlu Karaca ve Necmeddin	Çiftçi	1.000
Ali Apı		3.000
Celâl Tuzcu		3.000
Ahmet Nezir Dabbıt		3.000

*Cemil Alevli'ye tahakkuk ettirilen verginin 20.000 lirası fabrikasını, 4.747 lirası ise emlak varlığını kapsamaktadır.

**Hayri Atay'a tahakkuk ettirilen verginin 1.750 lirası ticari ve emlak varlığını, 4.000 lirası ise toprak varlığını kapsamaktadır.

Arif Özşeker		3.000
Mustafa Homanız		3.000
Abdülvahap Musullu		3.000
Hüseyin Erten		3.000
Reşit Büdeyri		3.000
Dokumacılar Kooperatifi (1 ve 2 nolu)	Ticaret	3.000
Vehbi Kepkep		3.000
Celal Eriş		2.000
Ali Akınal		2.500
Gani Baydar		1.500
Kâmil Samlı		2.200
Büyük Ağa oğlu Abdülkadir		2.300
Sani ve Naci Timur		1.500
Abdülvahap Mekik		1.250
Abdülkadir Kocaoğlan		1.300
Mehmet Arif Akıncıgil		1.900
Abdülkadir Yetkin ve Fevzi		2.000
Mustafa Özhabeş		1.500
Halil Güleç		1.500
Mehmet Ali Ölçer		2.000
Mustafa Koçer		1.500
Ali Alevli		1.500
Osman Nuri Pekmezci		1.750
Mehmet Timur		1.250
Abdürrezak Kepkep		1.500
Mehmet Baki Özyetkin		1.800
Nuri Ceğdeli ve ortakları		2.500
Mehmet Asım Esirger		2.000
Mehmet oğlu Hüseyin		1.500
Ökkâş Eşki		1.200
Abdülkadir Göksel	Doktor	1.500
Naci ve Hacı Ahmet Dai	Tüccar	1.750
Abud oğlu Yakup		2.500
Tahsin Tamer		2.250
Mehmet Turan		1.750
Karga Mahli oğlu Arif		2.500
Abuzer oğlu Mehmet Er ve kardeşleri		2.100

Gaziantep'de Varlık Vergisi Uygulaması

<i>Memik Fıstık</i>		2.000
<i>Mahmut Tolaman</i>		2.000
<i>İbrahim oğlu Hayyum</i>		2.500
<i>Sırrı Özkaya</i>	Kuyumcu	1.000
<i>Ahmet oğlu Abdülcelil ve Abdürrezak</i>		1.000
<i>Sait Kazaz</i>		1.000
<i>Sarı Fahı oğlu Hüseyin</i>		1.000
<i>Hulusi Şerefettinoğlu</i>		1.000
<i>İbrahim oğlu Hıdiv Lord</i>		1.000
<i>Zeynel Özkan</i>	Attar	1.000
<i>Mustafa oğlu İmam Kayalar</i>		1.000
<i>Abdürrahman Karagök</i>		1.000
<i>Hakkı Büyükbeşe</i>		1.000
<i>Arif Haksal</i>		1.000
<i>Ali Özturan</i>		1.000
<i>Tevfik Güzel</i>		1.000
<i>Hacı Mehmet oğlu Mehmet Direkçi</i>		1.000
<i>Nizipli Nafi</i>		1.000
<i>Birecikli Sağır Kâzım Gülyuva</i>		1.000
<i>Mollapetek oğlu İbrahim Halil</i>		1.000
<i>İshak Ases</i>		1.000
<i>Mahli Öztarakçı</i>		1.000
<i>Recep oğlu Mehmet Songur</i>		1.000
<i>Şakir Ergül</i>		1.000
<i>Nuri Nergis</i>		1.000
<i>Ahmet Konuk</i>		1.000
<i>Ali Şahin</i>		1.000
<i>Abdülkadir Güzel</i>		1.000
<i>Hüseyin Özçekirdek</i>		1.000
<i>İbrahim Özkaya</i>		1.000
<i>İbrahim Erpamuk</i>		1.000
<i>Arif Savcı</i>		1.000

Mükellefler arasında Gaziantep siyasetinin tanınmış isimleri bulunmaktaydı. Cemil Alevli CHP Gaziantep vilayet idare heyeti üyesi idi. 1943-1946 yılları arasında CHP Gaziantep vilayet idare heyeti başkanlığı yapacak olan Alevli 1946 seçimlerinde Gaziantep milletvekili seçilecekti. Çiftçilik yapan Ekrem Cenani ise 1921 yılında Gaziantep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılarak siyasete girmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında CHF vilayet idare heyeti üyeliği yapmıştı. 1939-1941 yılları arasında CHP ilçe idare kurulu başkanlığı

yapan Cenani 1946-1950 yılları arasında DP Gaziantep il idare kurulu başkanlığı yapacak ve 1950 seçimlerinde DP adayı olarak Gaziantep milletvekili seçilecekti.

Vergi listelerinin yayınlanması ile birlikte mükelleflere üzerlerine tahakkuk ettirilen vergiyi ödemeleri için 15 gün süre verildi. Belirtilen sürede vergisini ödemeyen mükelleflerin malları haczedilecek ve vergilerine ilk hafta için % 1, ikinci hafta için % 2 oranında gecikme faizi uygulanacaktı. Bu işlemlere rağmen vergisini ödemiş olanlar ise Kop Dağı, Zigana, Erzurum, Palu ve Van'da yol işlerinde çalıştırılarak bedeni mükellefiyet usulü ile borçlarının tahsili yoluna gidilecekti. Gaziantep kent merkezinde vergi ödeme sürelerinin başlamasını takip eden ilk on gün içerisinde ödenen toplam vergi miktarı 70.000 lira civarında olurken, yerel basın bu miktarın "tahsilatta umumi bir gevşeklik" olduğuna işaret ettiğini belirtiyordu. 9 Ocak 1943 gününe gelindiğinde ise merkezde ödenen vergi miktarı 296.906 lirayı buldu ve kent merkezinde varlık vergisi ödeme süresi 11 Ocak 1943 Pazartesi akşamı sona erdi. Verilen süre içerisinde yapılan tahsilat 400.000 liranın üzerinde olurken ödenmeyen vergi miktarı yaklaşık 68.000 lira civarında idi. 14 Ocak 1943 tarihinde yerel basında tahsilat yapmayan mükelleflerin hacze uğramadan vergilerini en kısa süre içerisinde ödeyeceklerinin beklenildiği belirtiliyordu.

28 Ocak 1943 tarihine gelindiğinde kent merkezinde tüm mükellefler vergilerini ödemişti. Böylece Gaziantep kent merkezinde varlık vergisi tahsilatı tamamlanırken, yalnızca bir mükellefin malvarlığına vergisini ödemediğinden dolayı haciz kondu ve emlakı Maliye Bakanlığı adına ipotek edildi. İlçelerde ise tahsilat süreleri değişiklik gösterdiğinden işlemler devam ettirildi.

1942 yılı Hazine Genel Hesabı'nda Gaziantep vilayetine tahakkuk ettirilen Varlık Vergisi 834.379 lira, yapılan tahsilat miktarı ise 779.817 lira olarak gösterilmektedir. Bu rakamlara göre Gaziantep vilayetine tahakkuk ettirilen verginin % 93'ü ödenmiş oluyordu. Kent merkezindeki mükelleflerin tamamından tahsilat yapıldığı için tahsil edilmeyerek 1944 yılında silinen vergi borcu ilçelerdeki mükelleflere aittir.

D. Sonuç

Varlık Vergisi Kanunu'nun özellikle İstanbul'daki uygulaması yurtiçi ve yurtdışında büyük yankılar uyandırdı ve kanunun uygulandığı yıllardan günümüze kadar süren bir tartışma başlattı. Kanunun gayrimüslim vatandaşlar aleyhine uygulandığı eleştirisi genel kabul gördü. Ancak İstanbul'da ticaret ve sanayiye gayrimüslim vatandaşların egemen olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Zira İstanbul gibi Türkiye'nin ticaret ve sanayi açısından en gelişmiş kentinde uygulanacak ve servet üzerinden alınacak bu tarz bir verginin mükellef listesinde o yıllarda İstanbul ticaretine egemen olan gayrimüslim vatandaşların çoğunluğu oluşturmaları olağandışı görülmemelidir. Bununla birlikte uygulamada çeşitli hataların yapıldığı ve birtakım suiistimallerin yaşandığı gerek döneme ilişkin hatıratlarda gerekse konu ile ilgili akademik çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu nedenle temel eleştiri konusu kanunun kendisinden ziyade uygulamadaki yanlışlar üzerinde olmalıdır.

Gaziantep kent merkezindeki vergi mükelleflerinin kimlikleri ve toplumsal statüleri tahakkuk sürecinde idari ve politik konum ile bağlantılı suiistimaller ve yolsuzluklar yapılmadığını gösteriyor. Diğer yandan Gaziantep Varlık Vergisi komisyonunun tespit ettiği vergi miktarlarına itiraz edildiğine dair yerel basına yansıyan bir haber de yoktur.

Varlık Vergisi mükellefleri arasında Gaziantep merkezde tespit edilen beş Yahudi vatandaş bulunmaktadır. Başka bir deyişle merkez vergi mükelleflerinin neredeyse tamamına yakını Müslüman Türklere oluşmaktaydı. Bu tablo Varlık Vergisi'nin yoğun olarak azınlıklardan alındığı genellemesinin doğru olmadığını ve Anadolu'da Müslüman Türk mükelleflerin verginin esas yükünü taşıdığını işaret etmektedir. Gaziantep vilayet genelinde tahakkuk ettirilen Varlık Vergisi'nin % 93'ünün ödenmiş olması bu durumu daha da fazla görünür kılmaktadır.

Gaziantep kent merkezinde tahakkuk ettirilen verginin yaklaşık % 85'i kanunda öngörülen on beş günlük süre içerisinde ödenirken, kalan miktarın son ödeme tarihini takip eden on yedi gün içerisinde tahsil edilmiş olması dikkat edilmesi gereken başka bir noktadır. Öyle ki bu süre içerisinde yalnızca bir mükellefin vergisini ödemediğinden dolayı hacze uğramış olması kanunda öngörülen haciz işleminin radikal bir şekilde uygulanmadığını gösteriyor. Keza süreç sonunda merkezde tüm mükellefler üzerlerine tahakkuk ettirilen Varlık Vergisi'ni öderken, bedeni mükellefiyet için Gaziantep'ten çalışma kamplarına gönderilen mükellef olmamıştır.

E.Kaynakça

1.Arşivler

TBMM Arşivi

2.Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

TBMM Zabıt Ceridesi

T.C. Resmî Gazete

3.Sürelî Yayınlar

Yeni Gaziantep

4.Kitap ve Makaleler

Akar, Rıdvan, Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

Aktar, Ayhan, Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları, 8. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Aktar, Ayhan, "Varlık Vergisi'nin Hikâyesi", Toplumsal Tarih, S. 121 (Ocak 2004), s. 82-87.

Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C. 2 (1938-1950), 5. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

Barutçu, Faik Ahmet, Siyasî Anılar 1939-1954, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Fiat İstatistikleri 1936-1947, Ankara, 1948.

Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005, 10. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

- Çavdar, Tevfik, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Derin, Haldun, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951), Haz: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Haytoğlu, Ercan, "Varlık Vergisi Denizli Uygulaması", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 11 (2005), s. 159-185.
- Kafaoğlu, A. Başer, Varlık Vergisi Gerçeği, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kayra, Cahit, Savaş Türkiye Varlık Vergisi, 5. b., Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Koçak, Cemil, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C. 2, 5. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Metinsoy, Murat, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Nadi, Nadir, Perde Aralığından, 2. b., Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965.
- Ökte, Faik, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.
- Sertel, Sabiha, Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sertel, Zekeriya, Hatırladıklarım, Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tabak, Serap, "Varlık Vergisi ve Afyon'daki Uygulaması", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XVII, S. 2 (2002), s. 59-77.
- Tabak, Serap, "Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulaması", Gazi Akademik Bakış, C. 9, S. 17 (2015), s. 279-294.
- Tekeli, İlhan / İlkin, Selim, Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tekeli, İlhan / İlkin, Selim, İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tezel, Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), 5. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Toprak, Zafer, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu", Toplumsal Tarih, S. 121 (Ocak 2004), s. 70-75.
- Türkiye Cumhuriyeti 1942 Senesi Hazine Hesabı Umumisi, Damga Matbaası, 1944.
- Türsan, Nurettin, Anılar, Arma Yayınları, İstanbul, (basım tarihi yok).

MÜTAREKE DÖNEMİNDE “MİLLİYET” VE “ANÂSİR” KAVRAMI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

THE DISCUSSIONS ABOUT “NATIONALITY” AND “ANÂSİR” IN THE ARMISTACE PERIOD AND SOME EXAMPLES IN THE PRESS

Kenan ÖZKAN*

Öz

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın başından itibaren Fransız İhtilali'nin doğurduğu ulusçuluk akımının etkisinde kalmış bunun sonucunda bağımsız devletlerin kuruluşuna sahne olmuştur. “Ulus Çağının” ruhuna uymayan imparatorluk yapısı bir taraftan büyük sarsıntı geçirirken diğer taraftan da bu sarsıntıyla başa çıkabilecek çözüm yollarını aramış ve bu kapsamda da “millet”, “milliyet”, “milliyetçilik” ve “anâsır” gibi kavramlar etrafında dönen tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi günlerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Savaş sonrasında imparatorluklar dağılmış ve Wilson Prensipleri doğrultusunda ulusların kendi kaderini kendi tayin hakkı anlamına gelen self-determinasyon ilkesi ön plana çıkmıştır. Bu ilke, zaten 19. yüzyıl boyunca kan kaybeden ve 20. yüzyılın başında Balkan Savaşları ile bu kaybı hat safhaya ulaşmış olan Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Arap toprakları üzerinde yaşayan Türk olmayan unsurlarına imparatorluktan ayrılmak için büyük bir fırsat vermiştir. Ayrıca prensiplerin 12. Maddesi Osmanlı hâkimiyeti altında kalan unsurlara kendi kaderlerini tayin hakkını da tanımıştır.¹

Bu çalışmanın amacı Wilson Prensiplerinin hâkim olduğu I. Dünya Savaşı sonrası sistemde Osmanlı İmparatorluğu çökerken onun yerine “ulus-devlet” modeli üzerine yükselecek olan yeni devletin inşası sürecinde, azınlık unsurların durumu hakkında mütareke döneminin tartışma ortamını yansıtmaktır. Bu noktada Mütareke döneminin genel özelliklerine kısaca değinmenin çalışmamız açısından faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: *Millet, Milliyet, İttihâd-ı Anâsır, Osmanlıcılık, Türkçülük.*

Abstract

Since the beginning of the 19th century The Ottoman Empire was influenced nationalism movement that was engendered by the French Revolution, and civil insurrections having nationalist character appeared and as a result of this independent states was established in the Empire. While the imperial structure being not suitable to “The age of Nation” had been having big troubles, On the other hand it tried to solve these troubles, and in this period discussions that was about some concepts such as “nation”, “nationality”, “nationalism” and “anâsır” had been began. These discussions violence increased at Mondros Armistace days meanwhile world map was being shaped depending on the principal of “nationality” again after World War I. First of all after war, imperials was ruined and the principle “self-determination” came to the forefront up to Wilson Principles. This principle gave a big opportunity to “Nations” who were not Turkish and lived on the Anatolia and Arabic territory of the Ottoman Empire, to leave from the Empire during 19th century moreover in the beginning of 20th century with The Balkan Wars this missing had raised to the top point. Besides 12th point gave the right to prefer their fades themselves to “Nations” that was be under the management of the Ottoman Empire.

The aim of this article conveyed the discussion situations about the rights of the minority “Nations” on the new state model “Nation-state” that would be established instead of The Ottoman Empire, while the Ottoman Empire was being collapsed in the period of the dominance of the Wilson Principles after World War I.

Keywords: *Nation, Nationality, Unity of Anâsır, Ottomanism, Turkism*

* Kenan ÖZKAN, Altınbaş Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Tarih Öğretmeni, kenan.ozkan@altinbas.edu.tr ; kenano@anadolu.edu.tr (orcid.org/0000-0001-8939-4365)

¹ Wilson Prensipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Özkan, *Türkiye – ABD İlişkileri, 1918-1923*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 18 vd.

A.Giriş

Çalışmamıza geçmeden önce Mütareke Döneminin genel özelliklerine bakmanın, tartışmaların nasıl bir atmosferde yapıldığını ve hangi zemine oturtulmaya çalışıldığını anlamamız açısından faydalı olacağını düşünüyor ve bu dönemin özelliklerine kısaca değinmek istiyoruz.

Wilson Prensipleri içerisinde yer alan “milliyet” ve “self-determinasyon” kavramları mütareke dönemi boyunca gerek Türk-Müslüman ve gerekse gayrimüslim unsurların “milli programları” haline getirdikleri önemli ilkelere² Bu noktada ülke içinde milli amaçlarına ulaşmak isteyen etnik ya da çeşitli siyasi grupların meydana getirdiği çok sayıda parti veya cemiyetleri görmekteyiz. Özellikle Anadolu’da yaşayan azınlıklar milli amaçlarına ulaşabilmek için hızlı bir cemiyetleşme faaliyeti içerisine girmişlerdir.³

Mütareke döneminin ön plana çıkan bir diğer özelliği, bilhassa basında sıkça tartışılan manda ve himaye düşüncesidir. Bu konuda bir taraftan cemiyetleşme faaliyetleri devam ederken⁴ diğer taraftan da basın da büyük bir hareketliliğin olduğunu görürüz. Amerikan mandası taraftarları ağırlıklı olarak Vakit gazetesinde yazılar kaleme alırken; Peyam-ı Sabah ve Alemdar gibi gazeteler de İngiliz mandasını savunmuşlardır.

Mütareke döneminin konumuz açısından asıl önemli olan özelliklerinden biri, basında ve mecliste (21 Aralık 1918’de kapanmasına kadar geçen süre zarfında) yapılan tartışmalarda da ön plana çıkan İttihat ve Terakki karşıtlığıdır. Bu karşıtlığın nedeni İttihat ve Terakki’nin unsurlara karşı izlediği siyasettir.⁵ Ermenilerin ve Rumların maruz kaldığı politikarlardan Türklerin de zarar gördüğü, yaşananlardan Türk ve Müslümanların sorumlu olmadığı ve tüm bir ulusun cezalandırılmasının büyük bir haksızlık olacağı düşüncesi basında ve mecliste ön plana çıkmıştır.⁶ Bu noktada İttihat ve Terakki adeta “günah keçisi” ilan edilmiş olup biten her şeyin sorumlusu olarak gösterilmiştir. Bir taraftan İttihat ve Terakki günah keçisi ilan edilirken diğer taraftan da İttihatçıların Balkan Savaşları sonrasında takip etmeye başladıkları Türkçülük siyaseti İttihatçılık siyaseti olarak değerlendirilmiş ve bu

2 Ulusçuluk akımının imparatorluğu parçalama süreci hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir Deneme*, Çev. İdil Eser, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

3 Tunaya, bu durumu “partiler ve siyasi teşekküller bolluğu” olarak değerlendirir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 404.

4 Özellikle ön plana çıkan Amerikan ve İngiliz mandası taraftarlığıdır. Amerikan mandasını isteyenler Wilson Prensipleri Cemiyeti etrafında toplanırken, İngiliz mandası taraftarları İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ni teşkil edeceklerdir. Bkz. Fethi Tevettoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998. Wilson Prensipleri Cemiyeti ve faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Özkan, *a.g.e.*, s. 195 vd.

5 Bu çabalar hakkında genel bir bilgi oluşturması için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1873-1938)*, 1. Kitap, *Kanun-i Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, Hilmi Ziya Ülken, *Millîyet ve Tarih Şuuru, Seçme Eserler – II*, Gözden Geçirilmiş 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 8. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara, 2000, Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, David Kushner, *Türk Milliyetçiliği’nin Doğuşu 1876-1908*, 2. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

6 Nesim Şeker, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de “Milliyet” Arayışları ya da “Anâsır Meselesi”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 159. Mütareke döneminde İttihat ve Terakki’ye ve İttihatçılara saldırmak oldukça pirim yapmaktadır. Bu noktada eski defterler açılmış, İttihat Terakki muhalifleri saldırlarını şiddetlendirmiştir. Bu saldırılar için güzel bir örnek Ahmet Refik’in Ermeni tehcirini anlattığı çalışmasıdır. Bkz. Ahmet Refik, *İki Komite, İki Kıtıl, İstanbul, Matbaa-yı Orhaniye, 1919.*

bağlamda Türk milliyetçiliği “ittihâd-ı anâsır” düşüncesi karşısında mahkûm edilmeye çalışılmıştır.

Mütareke dönemin özelliklerinden bir diğeri de yine basında gözlemlenen ve “ittihâd-ı anâsır” meselesiyle doğrudan ilgili olan devletin yeniden yapılanması sürecinde azınlık unsurların yerinin ne olacağı tartışmasıydı. Bu açıdan bakıldığında Türk milliyetçiliği, Ermeni sorunu, Rumların durumu ve Kürt meselesi basında öne çıkan başlıklardır.

B. Ortak Menfaatler ve Laiklik Üzerine Temellendirilmiş Vatandaşlık

Basındaki tartışmalara baktığımızda “anâsır” meselesi söz konusu olunca meselenin genelde iki ana başlık altında toplandığını görürüz. Birincisi imparatorluk toprakları içinde kalan Türk-Müslüman birlikteliğini öne çıkaran Türk birliği düşüncesi, ikincisi ise aynı topraklar üzerinde Müslüman ve Hıristiyan farklı etnik grupların ve mezheplerin birlikteliğini modern ve seküler bir vatandaşlık bağıyla sağlamayı amaçlayan “Yeni Osmanlılık” düşüncesidir.⁷ Bunun yanı sıra “azınlık” ve “milliyet” meselelerinin tartışıldığı mütareke ortamında tartışmanın takip ettiği ana çizgi, bir tarafta Rum ve Ermeni unsurların birlikteliği ile tezahür eden gayrimüslim ittifakı, diğer tarafta Rum-Ermeni unsurlarının ittifakına karşı Türk ve Kürt dayanışması şeklinde tezahür eden Müslüman unsurların birlikteliği olmuştur.

Ahmed Emin (Yalman), başyazarı olduğu Vakıf gazetesindeki makalelerinde özellikle “ortak menfaat” üzerine kurulu bir vatandaşlık kavramından sıklıkla söz etmektedir. “Yeni Vatandaşlık” isimli yazısında savaşın daha da kötüleştirdiği Osmanlı ekonomisini ayağa kaldırmak için 1918 Nisan ayı başında ilan edilen “Dahili İstikraz” yani iç borçlanmanın sadece ekonomik anlamda olumlu gelişmelere gebe olmadığını, istikraz konusunda Türkçe, Ermenice, Rumca gazetelerde yer alan yazıların yeni bir vatandaşlık hissini uyandırdığına temas etmiştir.⁸

“...Asrımıza mahsus olan yeni vatandaşlığın temeli menfaat-i umûmiyedir. Aynı memlekette yaşayan insanlar arasında müşterek menfaatler vardır... Hayattaki bu iştirak bizim için müsavi haklarla beraber müsavi vazifeler hazırlıyor... Vergisini eksik vererek hükümetini zarara sokan bir adam kendi parasını çirkin bir şekilde çalmış demektir... Demek ki, hangi nokta-yı nazardan baksak hepimizin en birinci şahsi menfaatimiz, menfaat-i umûminin muhafazasıdır... Bu sahada müşterek menfaatleri olan adamlar sıfatıyla vatandaşlar arasında din, lisan, ırk ve menşe’ farkları hiç mevzu bahis olamaz. Umûmî işlerin görülmesini aynı menba’lardan bekleyen adamlar müşterek bir vücudun hücreleri vaziyetindedirler. Hatta bir memlekette yaşayan ecnebler bile menfaat-i umûmiye birlikte, biraz olsun uzaktan iştirak ederler...”

Ahmed Emin’e göre her birey, can ve malının emniyeti, refahı ve mutluluğunun sürekli olması için memleketin devamlılığına çalışmalı, bunun için de vazifelerini yerine getirmelidir. Ancak bu sayede “müşterek bir kitlenin efradı sıfatıyla müştereken hareket eden adamlar arasında her türlü münafetler, husûmetler, sui tefehhümler unutulur. Din, hars, lisan farkları herkes için hususî bir mahiyeti haiz bir mesele haline gelir.”

Ahmed Emin, “ittihâd-ı anâsır” kavramını ortak menfaatler temeline oturtmaya çalıştığı vatandaşlık duygusu ile gerçekleştirmeye çalışır. Bununla birlikte memlekette

⁷ Şeker, a.g.m, s. 159.

⁸ Ahmed Emin, “Yeni Vatandaşlık”, *Vakıf*, 19 Nisan 1334, No: 180, s. 1. Ahmed Emin, “Dahili İstikraz”, *Vakıf*, 2 Nisan 1334, No: 163, s. 1.

ortak menfaatler üzerine kurulmuş bir vatandaşlık hissini maalesef oluşmadığını, ahalinin ortak meselelere ortak bir nazarla bakmaya alışmadığını ve bunun bir “terbiye” meselesi olduğunu vurgular. Bu, geçmişe ait bazı şartların doğurduğu ve bugüne aktardığı bir durumdur. Bu noktada hangi anâsıra mensup olursa olsunlar memleketin “*müdrük ve münevver sınıflarına düşen vazife, vatandaşlık terbiyesinin teminini üzerlerine almak ve müştereken çalışmaktır.*” Ahmed Emin bu tavsiyeyi verirken önemli bir noktanın da altını çizer. Unsurlar arasında birlikteliği sağlamanın eski düşmanlıkları bir kenara bırakmakla mümkün olabileceğini söyleyerek özellikle tehcir olayının hesabının sorulması işinin ertelenmesi gerektiğine “Sulhe Doğru” isimli yazısında dikkat çeker.⁹

“... Sulh masası başına gelinecek zaman pek uzak olamaz. O vakte kadar biz kendimize çeki düzen vermek memleketi hariçte itimat uyandıracak bir kılığa koymak ve bilhassa kendi aramızda itimat ve ahenk tesis etmek mecburiyetindeyiz. Sulh bizi gafil avlamamalıdır... Sulh masası başına oturan hükümet arkasında itimat-kâr ve mütehit bir millet bulsun... Bu esnada istikbalin temellerini tahkim ile uğraşmalıyız. Yapılacak şey eski defterleri karıştırmak uzun uzadıya hesap görmek değildir. Buna hiç vaktimiz yoktur. Bütün eski defterleri kapalı olarak emanet şeklinde tarihe tevdi etmeli ve şimdilik bugünkü ve yarınki işler ve meselelerle uğraşmalıyız. Harpten sonra defterlerimizi açar eski yapılan şeyleri tamir etmek ve unutturmak için o vakte kadar sarf edilecek gayretleri de hesaba katmak suretiyle hükümlerimizi veririz...” Görüldüğü gibi Ahmed Emin, unsurlar arası uyumun sadece iç siyasette değil, ülkenin geleceği hakkında karar verileceği bir sırada dış siyasette de son derece önemli bir işleve sahip olduğunun altını çizmektedir.

Ahmed Emin’e göre “ittihâd-ı anâsır” fikrinin gerçek anlamıyla oluşması için yapılması gereken şey “*müştereken çalışarak asra layık vatandaşlık rabitaları tesis etmektir.*”¹⁰ Memleketin iktisadî kalkınması için gayri Müslim vatandaşların genel menfaati düşünerek hareket etmek gerektiğinden bahsetmiş ve bu durum Rumca yayımlanan “Patris” gazetesi tarafından eleştirilmiştir. Patris gazetesi, Ahmed Emin ve Vakıf gazetesini “ifratçılıkla” suçlanmıştır. Ancak “*vatandaşlık vazifelerini tanıyan ve memleketin menfaatlerini düşünen Rumlar ve diğer gayrimüslim vatandaşlar bulunduğu kaniiz. Fakat umûmiyetle gayri Müslim Osmanlıların vatandaşlık terbiyesi görmediklerini, vatandaşlık rabitalarını kuvvetle hissetmediklerini ve memleketin işlerini kendilerine hayr-hahane bir surette mâl etmediklerini inkâr etmek*” Ahmed Emin için “*eski zararlı usul ile iş görmek*” olarak değerlendirdiği unsurlar arasında birlikteliğin olduğuna dair kandırmaca siyasete inanmaktır. Ona göre bu usul artık bir kenara bırakılmalı “*hiçbir tecavüz maksadı aranmaksızın hastalık olduğu gibi görülmeli ve tedavi çareleri müşterek bir hüsn-ü niyetle aranmalıdır.*”

Ahmed Emin, “Vatandaşlık Rabitaları” başlıklı makalesini “Vatandaşlık Gayesi” isimli makalesi ile tamamlar. Bu yazıda çeşitli unsurlarda ortak menfaatler temeline dayandırılmış bir “vatandaşlık” bilinci uyandırmak için ortak ve özel alanların birbirinden ayrılması gerekliliğine işaret etmiştir. Ahmet Emin burada laik ve sosyal devlet özelliklerine vurgu yapar. Ona göre memlekette vatandaşlık fikrinin tesis edilmesi için ilk yapılacak şey müşterek ve gayri müşterek faaliyet alanlarının birbirinden iyice ayrılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında din, hars (kültür kavramı yerine bu kavramı kullanmaktadır), lisan gibi değerlerin her unsur için özel bir öneme sahip olduğunu ve her unsurun kendi dini hayatını, sadece dini bir mahiyete haiz olmak şartıyla, başka unsurların tecavüzüne maruz kalmaksızın dilediği gibi yaşayabilmesini ister. Dinî hayattan kastettiği şey “ibadet, ayin

9 Ahmed Emin, “Sulhe Doğru”, *Vakıf*, 17 Ağustos 1334, No: 297, s. 1

10 Ahmed Emin, “Vatandaşlık Rabitaları”, *Vakıf*, 18 Ağustos 1334, No: 298, s. 1.

gibi şeyler” ve bunun yanında “insanın ruhunu tasfiye etmeyi, kendisini başkalarının hakkına riayete alıştırmayı, namuslu bir adam, iyi bir aile babası haline koymayı ve nizam-ı içtimaiyi” yani toplumsal düzeni sağlayan tesirler anlaşılmalıdır. Ortak alanların başında ise hukuku saymıştır. Sonra da ekonomi ve eğitime vurgu yapılmıştır.¹¹

Burada dikkat edilmesi gereken nokta yeni devletin inşası sürecinde Ahmed Emin’in “alt yapı” ve “üst yapı” ayrımını yapabildiği olmasıdır. Din, dil, ekonomi, hukuk, eğitim gibi alanları, çeşitli unsurlara mensup bireyleri ortak menfaatler paydasında birleştirerek “vatandaşlık” bağlarını kurmak adına kesin çizgilerle birbirinden ayırmayı başarmıştır.

Ahmed Emin, maksadını “*eski bir siyaseti yıkmaya çalışmak veya gizli bir maksatla Rumların veya diğer gayrimüslim vatandaşlarımızın gözlerini boyamak değil, vatandaşlık meselesinin memleketimizde yeni bir tarzda telakki olunmasına yol açmak*” olduğu şeklinde ifade etmiştir. Bunun için en uygun araç “*muhtelif unsurlara mensup mütefekkirlerin yirminci asra mahsus ilim lisanıyla birbirleriyle müdavele-i efkâr etmeleridir.*” Bu “müdavele-i efkâr” yani fikir alışverişleri neticesinde takip edilmesi gereken ortak gayeler tespit edilecektir. Bu gayelerin hayata geçirilmesi bir, iki günlük bir iş değildir. Ahmed Emin’e göre memlekette umûmî bir vatandaşlık fikrinin oluşması için bir neslin değişmesi lazımdır.

Ahmed Emin, dinî hayatın dışında “hars” yani kültür konusunda da unsurların birbirlerine saygı göstermesini ister. Vatandaşlık terbiyesinin iyice yer etmesi için öncelikle her unsurun kendi milletine ait din ve kültürden iyice faydalanması lazımdır. Çünkü din ve kültür birey için manevi dayanaklardır ve Ahmet Emin’e göre “*hiçbir manevi istinatgâhi olmayan bir adamı hiçbir zaman iyi bir vatantaş, iyi bir aile babası ve ahlaklı bir adam haline koyamayız.*”

Yabancı bir dil ve yabancı bir kültürün bir unsura zorla dayatılmasının vatandaşlık hissini oluşturulmasında hiçbir zaman olumlu sonuç vermeyeceğini düşünür. Ona göre bu her zaman için tam tersi bir etki yaratmıştır. Ahmed Emin, dili özel alana dâhil etse de bu konuda bazı hassasiyetleri vardır. “*Ancak şurası talep olunabilir ki, memlekette yaşayanların hepsi birbirini anlayabilmek için aynı lisanı yani Türkçeyi iyice öğrenebilir ve Türkçe memlekette yalnız resmî lisan değil, aynı zamanda ticari lisan mevkiini alsın.*”¹² Ortak hislerin oluşması ve ortak menfaatler etrafında bir araya gelebilmek için ortak bir dilin, resmî dilin gerekliliğine işaret eder. Ahmed Emin unsurlar arasında ahengin temini

11 Ahmed Emin, “Vatandaşlık Gayesi”, *Vakit*, 30 Ağustos 1334, No: 308, s. 1.

12 II. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık siyaseti İttihatçıların artana merkeziyetçi ve Türkçü politikalarına karşılık çoğulculuğu savunmak adına muhalif çevrelerin sahiplendiği bir siyaset haline gelmişti. Bu durum en açık bir şekilde muhalif partilerin programlarında karşımıza çıkar. Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi partilerin programları incelendiğinde özellikle dil konusunda dikkat çekici bazı noktaların bulunduğu görülür. Osmanlı Ahrar Fırkası’nın programının 13. Maddesinde resmi dilin Türkçe olduğu, her türlü yazışma ve görüşmenin Türkçe yapılacağı; Türkçenin resmi dil olduğundan dolayı bütün devlet okullarında eğitim dilinin Türkçe olacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan 19. Maddede etnik unsurların kendi özel okullarını açarak burada kendi dillerinde eğitim yapabilecekleri de belirtilmiştir. “Vatanın anâsır-ı muhtelifesi” arasında duygusal ve düşünsel ilişkilerin geliştirilebilmesi için Türkçenin yaygınlaştırılması isteği yer alır. Bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 248, Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 110. Bununla birlikte Osmanlı Demokrat Fırkası’nın dil konusunda çok daha esnek olduğunu görürüz. Programının 9. Maddesinde resmi ya da gayri resmi okullarda “uhuvvet-i umûmiye-i Osmaniyeyi meydana getirecek” bütün ilkokullarda eğitim dilinin yerel olması ilkesi yer alır. Türkçenin resmi dil olması konusunda herhangi bir ifade yer almamaktadır. Tunaya, *a.g.e.*, s. 260, Somel, *a.g.m.*, s. 110. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na baktığımız zaman programının 20. Maddesinde ilköğretimin yerel dilde icra edilmesi ilkesi yer almaktadır. Tunaya, *a.g.e.*, s. 339, Somel, *a.g.m.*, s. 112

ve sağlam vatandaşlık bağlarının oluşması maksadıyla “Memleketin her unsuru için din ve hars serbestisi katî olmalı, mecburiyet-i tahsil kaidesince her vatandaşın görmesi lazım gelen iptidai tahsilin ana lisanında verilmesini ve Türkçenin yalnız münasebet-i umûmiye için vücuduna lazım olan müşterek bir lisan diye öğrenmesi, fakat her vatandaşın gördüğü tahsilin hükümetçe tayin edilen asgari derecesinin dînunda olmamasını” hükümetin temin etmesi gerektiğini savunur. Ahmed Emin azınlık unsurlara kendi özel okullarında ve ana dillerinde eğitim hakkının tanınmasıyla birlikte, asgari müştereklerde buluşmak ve güçlü bir vatandaşlık hissini oluşturmak amacıyla devletin eğitim sistemi üzerindeki kontrolünü öngörmektedir. Ortak temel değerleri içeren bir eğitim sayesinde çeşitli unsurlar arasında güçlü vatandaşlık rabiteleri tesis edilmiş olacaktır. Gayrimüslim vatandaşların da siyasi açıdan Osmanlı vatandaşlığı vazifelerini tamamıyla kabul etmeleri gerekliliğinin altını çizer. Bununla birlikte “Osmanlılık için bir rabita duymadıkları halde ecnebi bir hükümet hakkında incizâb hissedenlerin (cazibeye kapılanların) tamamıyetimizi terk etmeleri teshil olunmalıdır (kolaylaştırılmalıdır).”¹³

Ahmed Emin özel alanları tespit ettikten sonra ortak alanların tespitine girer ve bunu yaparken “sosyal devlet anlayışını” ön plana çıkarır. Ortak alanların birincisi hukuktur. Buradan hareketle de “hukuk devleti” özelliğine gelir.¹⁴ Ona göre devlet öncelikli vazifesi vatandaşlarının “refahını, sıhhatini, irfanını, servetini düşünen, bu gayeleri esaslı ve daimî bir surette temin için kanunlar ve tedbirler hazırlayan, memlekette aile rabitalarının namus ve ahlakın müteakıl itimat ve emniyetin hallden ve tecavüzden masuniyetine bakan bir kuvvet demektir.” Bu nedenle bu asra uygun bir hayat sürebilmemiz için memlekette kanunların hiçbir zümre farkı tanımaksızın “bircümle münasebetleri müsavi” bir surette düzenlemesi gerekir. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda bu işlerin daha önceden cemaatler aracılığıyla yürütüldüğünü belirttiğinden sonra, şu asra mahsus vazifelerini iyice kavramış olan bir devletin bu hizmetleri bir kısım vatandaşına sunarken diğer bir kısmını bundan mahrum bırakamayacağını dile getirir. Devlet, “... İçtimai ve iktisadi münasebetlere girişen bütün insanları, müşterek bir küll addederek hepsi hakkında aynı kanunları tatbik eder ve aynı iktisadi ve içtimai murakabede bulunur.”

Ortak alanların ikincisi ekonomik faaliyetlerdir. Vatandaş için memlekette servetin, refahın, itibarın yükselmesi demek, kendi malının daha ziyade para etmesi, itibarının daha ziyade artması, refah ve sıhhatinin daha iyi muhafaza edilmesi demektir. Ancak Ahmed Emin, bu açıdan bakıldığında memlekette yaşayan vatandaşlar arasında iktisadi bir dayanışmanın var olmadığını, bunun aksini iddia etmenin kendi kendimizi aldatmak olduğunu söyler. Bu dayanışmayı el birliğiyle kurmak her unsura mensup münevverlerin vazifesidir.

Ahmed Emin vatandaşlık hissini tesis için bir diğer ortak alan olarak eğitimi göstermektedir. Ahmed Emin’e göre terbiye yani eğitim alanında dinî ve harsî etkiler söz konusu olduğu gibi ana dilin eski kuşaktan yeni kuşaklara aktarımı da söz konusudur. Ancak onun burada asıl işaret etmek istediği nokta, temel hak ve özgürlükler konusunda yeni vatandaşlık bilincinin oluşumunda eğitimin üstlendiği roldür. Bu konuda Amerika’daki vatandaşlık anlayışını örnek verir. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen insanların, farklı dilde, farklı kültür ve dine olmalarına rağmen bunları muhafaza etmekle birlikte, ortak

13 Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı”, *Vakit*, 13 Teşrinievvel 1334, No: 349, s. 1

14 Ahmed Emin barış masasına oturmadan önce çözülmesi gereken meselelerin olduğuna ve bunlar arasında da anâsir arasındaki uyumun sağlanması ve vatandaşlık duygularının geliştirilmesi konularının yer aldığına işaret eder. Bunun için yapılacak öncelikli iş bir kanun hükümeti tesis etmektir ve kurulacak “Bu hükümet nazarında bütün ahali lafzen değil hakikaten müsavi hukuka haiz vatandaş mevkiinde olmalıdır.” Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı”, *Vakit*, 13 Teşrinievvel 1334, No: 349, s. 1

eğitim araçları sayesinde çok kısa sürede iyi bir Amerika vatandaşı olduklarına dikkat çeker. “Amerika’da aynı vatanda yaşayanların birbirini anlar ve sever birer vatandaş olmasına müşterek mektebler, müşterek oyun meydanları, müşterek fikri ve içtimâî hayat sebep olmaktadır.”

Vatandaşlık duygularının geliştirilmesi ve bu sayede anâsır arasındaki uyumun sağlanması yapılacak başlıca işlerdir. Bunun yolu ise “kanun hükümetini” teşkil etmekten geçer. Vatandaşlık bağının “müsavî hukuka sahip” bireylerin varlığı ile mümkün olabileceğine inanır.

Ahmed Emin “Vatandaşlık Gayesi” makalesi ile modern vatandaş tipini tanımlarken, daha sonra kaleme aldığı “Demokrasi Nedir?” başlıklı makalesi ile tanımını yaptığı vatandaş tipini, milli hâkimiyet prensibine dayalı demokrasi idaresi içerisinde konumlandırmıştır.¹⁵

Ahmed Emin, bu yazısında İslam dünyasında “demokrasi” kavramının yanlış algılandığını belirtir ve buna neden olarak İslam felsefesini önemli ölçüde etkileyen Aristo’nun düşüncelerini gösterir. Aristo’ya göre insanların yönetime katılması anarşiyi doğurduğu için bu İslam dünyası demokrasi idaresini yanlış değerlendirmiştir. Ancak Ahmed Emin “... Bu asırda yaşayabilmek ve ileri gitmek için demokrasiden başka bir yol olmadığı için demokrasinin böyle yanlış bir surette anlaşılmasının büyük mahzurlar ve zararlar tevhit edebilir” düşüncesindedir. Onun için “temsili mahiyete haiz olan her devlet, demokrasiye müstenit bir devlet demek değildir. Ne yaptıklarını anlamadan bir kâğıt üzerine birkaç isim yazan ve mebus intihabına iştirak eden bir millet mukadderatına sahip addolunamaz... Bir halk dört senede bir defa bir adamı mebus intihap edebilir diye demokrasi hukukuna sahip addedilemez... Demokrasi idaresinden asıl beklenen fayda ahaliyi kendi hususi muhitlerine ait meselele karışmak hak ve imkânını bahşetmesindedir...”

İleri bir demokrasi için yerinden yönetim ilkesinin önemine değinir. Demokrasi idaresi açısından ileri giden memleketlerde, nahiye, belediye ya da il idare meclislerine yerel seçimlerden çok daha fazla önem verildiğini belirtir. Ahmed Emin bu noktada Amerika örneğini verir. “Demokrasi cihetiyle en ileri gitmiş bir memleket addedilen Amerika’da hayat-ı umûminin asıl esası muayyen bir mıntika dâhilinde yaşayan insanların kendi hayatlarını tanzim etmek için topladıkları vergileri kendi muhitlerinin ihtiyacı için kullanmalarıdır...”

Ahmed Emin “Vatandaşlık Gayesi” başlıklı makalesinde bahsettiği ferdi alanla ilgili özelliklere burada da temas etmektedir. İleri bir demokrasinin asgarî gerekliliklerini sıralayan Ahmed Emin, temsil ve mahalli idare kavramlarından sonra vatandaşlar arasında fırsat eşitliği ilkesinin mevcudiyetinden bahseder.¹⁶ Fırsat eşitliği ilkesi için de “mecburiyet-i tahsil” yani zorunlu eğitimi ön koşul olarak göstermiştir. Vatandaşlık kavramının oluşması için mecburî eğitimin önemine işaret eder: “... Hâkimiyet-i millîye dairesinde idare edilen memleketlerde mecburiyet-i tahsil kabul edilmiş ve mekteb, kütüphane ve müze gibi irfana taalluk eden müesseseler hakkında adeta bir nevi iştirak-i emval tesis olunmuştur. Herkesin bir vatandaş sıfatıyla hayat-ı umûmiye iştiraki için muhtaç olduğu asgarî tahsil adeta mecburi surette verildikten sonra demokrasi idaresi her ferde: ‘Yolun açık! İrfanın, iktidarın seni ne kadar uzaklara götürebilirse mücadele et, uğraş, o kadar uzaklara git. Yalnız mücadelede meşru silahlara müracaat et. Başkalarının hakkına ve hürriyetine tecavüz etme’” diyecektir.

15 Ahmed Emin, “Demokrasi Nedir?”, *Vakit*, 28 Teşrinievvel 1334, No: 364, s. 1.

16 Ayrıca bkz. Ahmed Cevat, “Atimiz İçin, Tevsi-i Mezuniyet, Adem-i Merkeziyet”, *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1334, No: 30, s. 3

Demokrasiyi sadece yönetim biçimi olarak değil bir yaşam biçimi olarak da algılamaktadır. Buradan hareketle de fırsat eşitliği sağlanmış, kişi hak ve özgürlükleri kanunlar ile güvence altına alınmış ve bu suretle de ortak menfaatler ve karşılıklı güven üzerine inşa edilmiş bir vatandaşlık kavramına ulaşmayı amaçlamıştır. Bu vatandaşlık kavramı Ahmed Emin'in anâsır siyasetini üzerine temellendirdiği temel kavramdır. "Anâsır Siyaseti" başlıklı yazısında ise bu konuyu işlemektedir. Ahmed Emin, "... Osmanlı vatandaşlık fikrinin aleyhinde değiliz... Bilakis... bütün vatandaşların hayat-ı umûmide sırf vatandaş sıfatıyla müsavi bir vaziyette bulunmasına ve din ve hars gibi meselelerle her unsurun kendi hususî aleminde iştigal etmesine şiddetle taraftarız..." diyecektir. Ona göre yirminci asırda milliyet "...hiçbir zaman kan rabitası manasına gelemez. Bu kelimenin medlûlü siyâsî ve içtimâî bir irtibattır. Bu asırda cebri vasıtalarla başkalarını temsiline kalkışan kendi kuyusunu kazmaktan başka bir şey yapmış olmaz..."

Ahmed Cevat da aynı şekilde "...Avrupa'da ekalliyetlerin (azınlıkların) hukukunu zayıf etmemek, fırkaların ve milliyetlerin sesini susturmamak için en müessir çare olarak temsil-i nisbi bulunmuştur. Bizim temsil-i nisbiye ihtiyacımız son derecededir. Öyle bir temsil-i nisbi ki, her kanaati, her fırka, her millet adedi nisbetinde – millet meclislerinde, idari işlerde münasibte ve her hususta – mümessillere malik olsun. Bunun için daire-i intihabiyeleri daraltmak mı, yoksa aynı vasî daire-i intihabiye içerisinde fırka ve millet namına intihabat icra etmek de lazım gelir? Bunu bir an evvel düşünerek milliyetler ve kanaatler ruesasıyla matbuat erkânıyla birlikte tezkir ve karar altına almak en mübrem bir ihtiyaçtır..." düşüncesini savunmaktadır.¹⁷ "... Biz şu anda öyle bir kabineye muhtacız ki, derhal intihabat kanununu değiştirsin, bir dereceli intihabatı, temsil-i nisbiyi kabul etsin. Milliyetler kabinede, idare-i vilayette nisbî temsilini derhal temin etsin. İstedikleri hürriyet-i hukuk tanınsın. Bu prensiplere mugayir olan bütün kanun-u muvakkatleri, tasdiksiz ve mer'iy-ül-icra layihaları fesh etsin..."¹⁸

Ahmed Emin için çeşitli unsurlar arasındaki vatandaşlık hislerinin oluşması ancak çağdaş ve laik bir devlet düzeninin kurulması ile mümkün olabilir. "Zamana uymak, zamanla birlikte yürümek arzu ve emelinde olduğumuzu sulh akdedilmeden evvel fiilen isbât etmeye mecburuz" der. Çağdaş bir devletin tanımını ise şu şekilde yapar: "Din, ırk, lisan, fikir ve içtihat farkı tanımaksızın bilcümle vatandaşlara müsavi muamele eden, münasebet-i umûmiyenin her vakit için kabil-i itimat kanunlar dairesinde cereyan etmesini temine çalışan, her vatandaşa aynı terakki ve inkişaf fırsat ve imkânını veren, bütün vatandaşların sıhhi, iktisadî ve içtimâî nokta-yı nazardan insanlığa yakışır diye telakki olunan asgari bir seviyenin fevkinde bir mevcudiyete sahip olmasını bir gaye bilen ve bunun dînunda kalanlara el uzatan bir devlettir."¹⁹

Ahmed Emin, çağdaş bir devlet olmanın ön koşulunun laik bir devlet olmaktan geçtiğini ve bunun için atılması gereken ilk adımın ise "Teokratik devlet özelliğine son verilmesi" olduğunu vurgular.

"Kendi kendimizi büyük bir devlet şekline koymak için pek esaslı bir icraat ve hazırlıklar yapmak lazımdır. Bunlardan birincisi ve en mühimi devletimizden teokrasi mahiyetini tamamıyla ref etmektir... Dinî teşkilatın haiz-i istiklal olmaması dinimiz nokta-yı nazarından hiçbir fayda temin etmedikten başka memlekette müessesat ve efkâr-ı diniyenin kuvvetini

17 Ahmed Cevat, "Atimiz İçin, Fırkalar, Milliyetler, Nisbi Milliyetler", *Akşam*, 17 Teşrinievvel 1334, No: 29, s. 3

18 Ahmed Cevat, "Atimiz İçin, Tevsi-i Mezuniyet, Adem-i Merkezîyet", *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1334, No: 30, s. 3

19 Ahmed Emin, "Sulh Hazırlığı – 1", *Vakit*, 21 Teşrinisani 1334, No: 388, s. 1. Ahmed Cevat, "... Bilakis beraberce yaşayacağımız milletlerle bir an evvel anlaşmak hakiki bir milletdaşlık ve vatandaşlık tesisine gayret etmek en büyük menfaatimiz iktizasındadır..." *Akşam*, 17 Teşrinievvel 1334, No: 29, s. 3

muhafaza edememesine en büyük sebeptir...”

Ahmed Emin, “... Demek ki, bilcümle müessesat-ı diniyeyi birleştirerek bunlara devlet teşkilatı haricinde bir mevki verecek olursak dini nokta-yı nazardan zarar yerine istifade edecek ve aynı zamanda bütün cihana bizim devlet teşkilatı itibariyle kendimizi asri bir şekle koymaya hazır olduğumuzu... isbât etmiş olacağız...” sonucuna ulaşmıştır. Eğer teokratik devlet özelliği devam edecek olursa gayrimüslim unsurların devlete “üvey baba” gözüyle bakacağına dikkat çeker. “... Bundan başka gayrimüslim tebaamız da teokrasi ile idare olunan bir devleti hiçbir zaman hiçbir şekilde Osmanlı Devleti addedemezler ve ona olsa olsa bir üvey baba nazarıyla bakarlar...”

“...Yaşamak istiyorsak din ile devleti tefrik muamelesini mutlaka bugün değilse yarın yapacağımıza hâlbuki yarın yerine bugün bu mesele ile uğraşacak ve Kanun-i Esasımızda icap eden tadilatı yapacak olursak cihan-i medeniyete bizim yeni bir zihniyet ile düşündüğümüzü şüphe kabul etmez bir surette isbât etmiş oluruz...”²⁰ Bundan sonra yapılacak düşünmemiz gereken meselenin anâsır arasındaki ilişki olduğuna işaret eder. Bu mesele, “itidalkârâne ve mantıkâne” suretle tetkik edilmelidir. Bugün “Osmanlı unsurlarından bazıları asabına mağlup olarak hissiyatımızı cerihadar edecek taşkınlıklar yapsalar bile biz itidali elden bırakmamalıyız...” eğer taşkınlıklara taşkınlıkla cevap verecek olursak memlekete faydadan çok zarara vermiş olmakla birlikte ortalığı karıştırmaya çalışan propagandacıların ekmeğine yağ sürmüştür.

Ahmed Emin, Osmanlının son dönemdeki anâsır siyasetine temas ettikten sonra yapılması gerekenleri özetlemiştir:

“... Biz dünyanın gidişinden tamamıyla gafil bulunduğumuz için on dokuzuncu asırda Tanzimat hareketine rağmen dini yegâne vatandaşlık rabitası diye telakki ettik ve gayrimüslimlere ancak Avrupalıların tazyiki ile şeklen hukuk-u siyasiye verdik. Mamafih devr-i Hamidi bütün taassubuna rağmen devâir-i devlette gayrimüslimlerin muavenetinden, memur sıfatıyla istifade etmekten geri durmadı.

İttihat ve Terakki sabık siyasetine bir aks’ül amel olarak meydana çıktığı halde dünyanın gidişini anlamak hususunda belki de eski devirden daha ziyade hataya düştü. Yirminci asırda imha ve tehcir gibi cebri vasıtalarla gayri mütecanis bir milleti mütecanis bir hale koymak ve ırk rabitası üzerine müesses yeni bir nevî vatandaşlık tesis etmek gibi teşebbüsler cehalet değil, doğrudan doğruya cinnet kelimesiyle ifade olunacak bir şeydir. Samimi bir fikirle hareket edildiği takdirde memleketimizde devlet ve kanun nokta-yı nazarından hakiki ve canlı bir Osmanlılık rabitası tesis etmek pek güzel mümkündür.

Hâlbuki İttihat ve Terakki’nin anâsır siyaseti memleketimizde ahenk ve vifâk üzerine müstenit münasebet-i umûmiye tesisi ihtimalini son derecede azalttı...”

Ahmed Emin, anâsır siyaseti açısından yapılması gerekenleri ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki “maziye tasfiye” kapsamında Ermeni tehirci işiyle ilgili olarak gerekli muamelelerin yapılmasıdır. Bunun arkasından gelecek olan ikinci adım olarak da “istikbali bina” aşamasını gösterir. Ahmed Emin “istikbali bina” kapsamında şunları söyler:

“... 1- Memalik-i Osmaniye’de yaşayan vatandaşlar arasındaki müsavattı hiçbir şey ihlal etmeyecek ve devlet kuvveti bütün vatandaşların hukuk ve istirahatını düşünür ve bütün unsurların iştirakiyle iş gören bir kuvvet olacaktır.

20 Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı – 2”, Vakıf, 22 Teşrinisani 1334, No: 389, s. 1

2- Din, hars, fikir ve içtihat konusunda istedikleri yola gitmekte bütün vatandaşlar serbesttir. Ancak devletin hak-ı bekası ve hukuk-u umûmiye ile taarruz nokta-ı nazarından kuvve-i icrâiye bu gibi işlerle iştigal edebilir.

3-İdare-i mahallide ahaliye vasi hak ve salahiyet verilecek ve her yerin varidatı masârif-i umûmiye için münasip bir hisse tefrik etmek şartıyla mahallinde sarf olunacaktır.

4-Ekalliyetlerin hak-ı intihabını teyit etmek için Kanun-u Esasi'ye intihâb-ı nisbi esasları vaz edilecektir..."

O halde yakın gelecekteki yeni devlet düzeni her şeyden önce vatandaşlarına eşit haklar tanıyan bir hukuk sistemine sahip, kültür, din ve fikir konularında serbestlik tanıyan, yerel yönetimleri ön plana çıkarmış ve azınlıkların eşit bir şekilde temsili için Anayasa'da gerekli düzenlemeleri yapmış bir yapıya sahip olmalıdır. Ancak her şeyden önce çağdaş devlet olmak için laik devlet özelliğine sahip olmak gerekir. "...Milletlere hürriyet hukuk vermekte lisanlarında, milli terbiyelerinin serbestisini tanımak, mahkemelerde idari işlerde nisbî temsillerini temin etmekte tereddüt etmemeliyiz. Kanun-i Esasimizin, intihabat kanunumuzun buna göre tadilini asla tehir etmemeliyiz. Hasılı bir dereceli intihabat usulünü vaz' ettikten başka temsil-i nisbiyi de kabul etmeliyiz. Milletlerin serbest inkişâfı için muhtaç olduğu ve talep ettiği her hakkı bizzat tanımalıyız. Elverir ki aynı sancak altında aynı tahtın etrafında birleşmiş kalalım, elverir ki müdafaasını cümlemizin müştereken deruhte edeceğimiz müşterek bir vazifemiz olsun."²¹

Ahmed Emin'in Osmanlı Devleti'nin teokratik özelliğinin bir an önce sona erdirilerek asrın gerekliliklerine uygun bir şekilde laik devlet düzenine geçişi tavsiye etmesi ve aksi halde devletin azınlıklar için "üvey baba" pozisyonunda kalacağını söylemesi Ahmed Naim tarafından eleştirilir. Avrupa'ya benzeme hevesiyle başlatılan Tanzimat hareketinin her alanda ikiliğe neden olduğunu, bu durumun devlet hayatını ve sosyal hayatı tamamen güçleştirdiğini vurgulamıştır. Her şeyden evvel Tanzimat'la birlikte başlayan Batılı tarz eğitimin yaygınlaşmasının, medrese eğitiminin ihmal edilmesine neden olduğunu vurgular. "... Hükümet ise ne medreselerin bu noksanını izale etti, ne de mekteblerin gayesini memleket halkının muhtaç olduğu gaye ile tevhit etti. Mekteb programlarına riya-kast ile konmuş ve itinaya hiç layık görülmemiş ulûm-u diniye derslerinden kat'ı nazar edilirse gayesi mestur Latin tedrisât ile nereye gideceğini bilmeyen ne dünya ne de ahrete yaramayan birçok insanlar yetiştirip ortaya döktü..."²² Ahmed Naim'in dikkat çekmek istediği bir diğer nokta da medrese eğitimi ile Batılı tarz eğitimin toplumda ikiliğe neden olmasıdır. Ahmed Naim, bu noktadan hareketle Ahmed Emin'in savunduğu laik devlet modelini Avrupa'ya hoş görünmek çabası ve "Avrupalılaşmak" çerçevesinde değerlendirmiştir.

Ahmed Emin ise Ahmed Naim'e cevap verdiği yazısında Tanzimat'la birlikte atılan adımların yanlış olduğunu ve bunların Avrupa'dan "hırsızlama" bir şekilde alındığı için toplumun ihtiyaçları ve yapısıyla uyumadığı ve "efkâr-ı umûmiyenin bu yeniliklerle hiçbir zaman kaynaşmadığı" gerçeğine katıldığını dile getirir. Bunun sonucunda da hemen her alanda ikilik ve farklılaşmaya neden olduğunu belirtir. Bu nedenle devlet ve milletin geleceğinin belirleneceği "istikbalin inşa edileceği" şu zamanda Tanzimat'ın hatalarını tekrarlamadan, Avrupa'nın gönlünü hoş tutmak endişesinden uzak bir şekilde adımlarımızı atmalıyız düşüncesindedir:

21 Akşam, 17 Teşrinievvel 1334, No: 29, s. 3

22 Ahmed Naim, "Bizde Din İle Devlet", İslam, 28 Teşrinisani 1334, No: 11, s. 1

“...Biz din ve devletin tefriki meselesini Avrupa’ya hoş görünmek için alalacele ittihaz edilecek bir tedbir olarak diye telakki etmiyoruz. Eğer biz yaşamak azminde isek bu tedbire ister istemez müracaat edeceğiz. Fakat yarın ecnebi tazyiki altında asrî bir devlet şekline girerken bunu belki de hiç farkına varmadan yapacağımıza bugün ne yaptığımızı bile bile icra etmek ve tarz-ı hükümet itibariyle asra uymak emelinde bulunduğumuzu bu sayede ortaya koymak elbette daha münasiptir...”²³

Ancak din ve devletin birbirinden ayrılmasını zorunlu kılan asıl etkenin ihtiyaçlarımız olduğunu vurgular. Öncelikle devlet teşkilatını asra uydurmak için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması zorunludur. Bu gerekliliğin bir başka nedeni ise toplumsal yapının ahlakî açıdan bozulmuş olmasıdır. Din ve devlet işlerinin iç içe olması dine gerekli önemin verilmemesine dinî müesseselerin ihmaline neden olmuştur. Bu nedenlerle Ahmed Emin’e göre din ve devleti birbirinden ayırmak lüzumu inkâr edilemez bir gerçektir.

C. “Azınlık”, “Millet” Kavramları ve Milliyetçiliğin Hududu:

Mütareke atmosferinde Wilson Prensiplerinin “milliyet” kavramını da ön plana çıkarmış olmasından istifade ederek millî gayelerine ulaşmak isteyen Rum ve Ermeni unsurların bir arada hareket ettiklerini görmekteyiz. Bu uyum Paris Barış Konferansı sırasında dahi gözlemlenmiştir.²⁴ Rum ve Ermeni unsurlar arasındaki bu uyum karşısında Türk birliği çağrısı bazı yazarlar tarafından ön plana çıkarılır. Yunus Nadi, “... Bugün Osmanlı saltanatında bu saltanatın beka ve itilasını olanca samimiyeti ile isteyen onun etrafında olanca aşkı ile toplanan bir tek unsur kalmıştır ki, o da Türk ve Müslüman unsurdan ibarettir...” diyerek bir gerçeği ortaya koymaktadır.²⁵ Ona göre ister haricî olsun ister dâhilî, millî varlığı tehdit eden tehlikeler karşısında tek yol birleşmektir.²⁶ Yunus Nadi, unsurların haklı haksız pek çok konuda şikâyetlerinin bulunduğu ama şikâyetlerinin çok defa hakaret noktasına vardığına işaret eder. Haklı şikâyetler elbette adaletle uygun bir şekilde değerlendirilip çözümlenmelidir. Azınlıkların haklı oldukları noktalarda adaleti teslim ederken “... kendi varlığımızı da müdafaa etmekten geri kalmayacak olan müttehit bir mevcudiyet gibi tecelli etmezsek zuhur edecek netice kendi aleyhimizde olarak en şiddetli bir adaletsizlik...” olacaktır.²⁷

Olaya Yunus Nadi gibi aynı açıdan bakan bir başka isim Ahmed Emin’dir. Ahmed Emin, Rumların ve Ermenilerin milliyetçi bir düşünce doğrultusunda hareket ederlerken Türk milliyetçiliğinin zararlı bir düşünce olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü dünya haritası milliyet esasına göre şekillendirilmektedir. Bu ortamda “bir millete düşen vazife hakikatler ve ihtiraslar içinde vakit öldürmek değil, bir millet sıfatıyla hakkını ve istikbalini düşünmektir. İşte maalesef tam bu sırada bizde milliyetperverlik hissi zaafa uğramış, akim bir sahaya düşmüş ve adeta modası geçmiş diye telakki edilmeye başlanmıştır.”²⁸

23 Ahmed Emin, “Din ve Devlet”, *Vakit*, 26 Teşrinisani 1334, No: 393, s. 1.

24 Paris Barış Konferansı’nda 26 Şubat 1919’da Ermeni isteklerinin dile getirilmesinden sonra Venizelos, Ermeni istekleri arasında yer alan Adana ve Trabzon gibi Rum şehirlerinin Ermenistan’a verilmesine sıcak bakarak yardımsever ve uyumlu bir devlet adamı görüntüsü çizerek İtilaf Devletleri’nin sempatisini kazanmaya çalışmıştır, bkz. *Alemdar*, 21 Şubat 1335, no: 1372, s. 2. Ayrıca 11 Mart 1335 (11 Mart 1919) tarihinde Dahiliye Nazırı Cemal Bey tarafından Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya çekilen telgrafta Yunanistan Başvekili Venizelos ve Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa’nın anlaşarak Rumların İstanbul’u ve Ermenilerin Trabzon’u ilhak etmek istediklerini ve bu isteklerini hayata geçirebilmek amacıyla Rum ve Ermeni Patrikhaneleri nezdinde teşebbüste bulunarak bu mesele için her gün konferans ve toplantıların düzenlenmesi talebinde bulunduğu bildirilmiştir, bkz. *DH. KMS*, 49-1/104-1

25 Yunus Nadi, “Türk Birliği İçin”, *Yeni Gün*, 10 Şubat 1335, No: 158, s. 1.

26 Yunus Nadi, “Birleşme Meselesi”, *Yeni Gün*, 26 Kanunusani 1335, No: 144, s. 1

27 Yunus Nadi, “Varlığımızın Müdafaaası”, *Yeni Gün*, 27 Kanunusani 1335, No: 145, s. 1

28 Ahmet Emin, “Milliyetperverlik Siyasi Bir Moda Mıdır?”, *Vakit*, 10 Şubat 1335, No: 468, s. 1.

Ahmed Emin, Türkçülüğe karşı böyle bir ön yargının oluşmasında, yukarıda mütareke döneminin özelliklerini sıralarken de değindiğimiz gibi, Türkçülük siyasetinin İttihatçılıkla eş tutulmasının önemli bir rol oynadığı düşüncesindedir.

“... Sebebini biraz araştırarak olursak görürüz ki, İttihat ve Terakki zamanında müfrit bir milliyetperverlik var gibi görünmesi bugünkü mucib-i teessüf cereyanının başlıca saiki olmuştur. Halbuki İttihat Terakki'nin hakiki milliyetperverlikle hiçbir alakası yoktur. İttihat ve Terakki bir takım iptidai ve cahilane hislere ve bir takım fırka menfaatlerine milliyetperverlik namı vererek memleketi millî menfaatin icap ettirdiği yolun tamamıyla aksine sürüklemiştir...”

Ahmed Emin bu ortamda Türk milliyetçiliğine karşı bir hareketin meydana gelmesinin normal olduğunu ancak anormal olan şeyin dünyanın haritası milliyet esasına göre çizilirken ve tüm dünyada milliyetçiliğin yükseldiği bir sırada bizde milliyetçiliğin tehlikeli bir akım olarak değerlendirilmesi olduğuna dikkat çeker.

Ahmed Emin'e göre Türkler için *“Burası dünya üzerinde bizim yegâne yurdumuzdur, tarz-ı idaresi dün fena ise yarın iyi olur... Bizim için burada işkenceli bir hayat geçirmek esir vaziyetinde müreffeh bir hayat geçirmekten iyidir”* diye düşünebilirler. Ancak aynı yaklaşımın gayrimüslim unsurlardan beklenemeyeceğine işaret eder. Rumların ve Ermenilerin memleketin mevcudiyeti konusunda Türk ve Müslüman unsur ile aynı hassasiyete sahip olmadıklarını çünkü milliyet esasının geçerli ve savaş sırasında izlenen yanlış politikaların etkilerinin çok taze olduğu bir sırada bunun tabii addedilmesi gerektiğini savunur. *“Bizim için yapılacak şey bu hakikati olduğu gibi görmektir”* der ve şu noktaya dikkat çeker:

“... Fakat gayrimüslim vatandaşlarımızın ekseriyet-i azimesinin bu saniyede memleketin mevcudiyetine taraftar değil düşman olduğunu ve mevcudiyeti düşünmek vazifesinin ancak Türk ve Müslüman anâsıra kaldığını anlayarak hayallere kapılmaktan kendimizi vikaye etmeliyiz. Bu sırada memleketin selametini temin ve istikbalini ihzar için gayrimüslim unsurlardan istifade edileceği hakkında dar düşünceli bir liberalizm neticesinde beslenen fikirler bir hayalden başka bir şey değildir. Bu hayalden bize fayda değil, her cihetten zarar gelebilir. Avrupa haritası milliyet esasına göre tanzim edilirken Türk milletine düşen vazife kendinden başka hiçbir istinatgâhı olmadığını hatırlamak ve istikbal karşısında son saniyede olsun bir ittihat zemini bulmaktır...”²⁹

Ahmed Emin, bu memleketin mevcudiyeti hususunda Rum ve Ermeni unsurların yardımı beklenemeyeceği gerçeğinin bir an önce kabul edilerek hayaller peşinde koşmaktan vazgeçilmesini tavsiye etmektedir. Ona göre *“...Bugün şüphe kabul etmez bir hakikattir ki, gayri Türk unsurların kısm-ı küllisi memleketin mevcudiyetine aleyhtardır...”*

³⁰ Mütareke ortamında unsurlar arasında uyumdan söz etmek mümkün değildir. “... 29 Aslında Yunus Nadi ve Ahmet Emin başta olmak üzere basındaki bazı yazarların seslendirdiği ve Türk unsurun ön plana çıkarıldığı bu düşünce II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde Hüseyin Cahit'in kaleme aldığı “Millet-i Hâkime” başlıklı makalesi ile ilk kez dile getirilen düşüncenin bir uzantısıdır. Hüseyin Cahit, makalesinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla parlamentolu sisteme geçilirken Türk unsurunun mutlak çoğunluğa sahip bulunamaması dolayısıyla gayrimüslim unsurların mecliste üstünlüğü alabilecek olmaları tehlikesini işlemekteydi. Hüseyin Cahit'e göre “... Bu devletin bekasını Müslim unsuru kadar isteyen ve çalışan yoktur. Bugün şu devleti kendisine yalnız Müslim unsuru mâl ediyor. Benim hükümetim diyor. Anâsır-ı saire az çok hep bir emel arkasındadır...” Bkz. Hüseyin Cahit, “Millet-i Hâkime”, *Tanin*, 7 Teşrinisani 1324, No: 97, s. 1. Millet-i Hâkime düşüncesinin gelişimi için ayrıca bkz. Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Aralık, 2008, s. 65-80.

30 Ahmed Emin, “Anâsır Siyaseti”, *Vakit*, 12 Şubat 1335, No: 470, s. 1

Bugün muhtelif unsurlar arasında mevcut olan veya mevcut olması lazım gelen vifâk ve samimiyetten bahsetmenin sırası değildir. Çünkü hissiyat nokta-yı nazarından bir mukarenet (yaklaşma) zemini bulmak imkân haricindedir...”³¹ Ahmed Emin, unsurlar arasında bir yakınlaşmayı imkânsız olarak değerlendirmekle birlikte “Ekalliyetleri Himaye” başlıklı yazısında unsurların birbirlerine husumetkâr bir vaziyette kalmalarına sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması için yapılması gerekenleri sıralar:

“...1-Rusya’daki Ermenistan hududunda bir tashih-i hudud yaparak oradaki mültecileri iskân etmek ve memleketin sair taraflarında bulunan Ermenilere bundan sonra kendilerine ait bir yurda malik olduklarını isteyenlerin oraya gidebileceklerini, geri kalanların müsavi hukuka haiz Osmanlı vatandaşı vaziyetinde bulunacaklarını ve bir zümre halinde istisnâî bir vaziyet işgal edemeyeceklerini şu şekilde söylemek.

2-Yunan tabiyetine meyil gösteren Rumları, Makedonya’da kesif bir halde sakin bulunan ve hak-ı tasarruftan, bilcümle hukuk-u tabiyeden mahrum olan Türklerle mübadele etmek.

3-Arapların tamamıyla Wilson Prensipleri’nden istifade etmelerini temine çalışmak.

4-Kürtlerin inkişaf-ı harsî, iktisadî ve içtimaîyelerine ait esbabı hazırlamak.

5-Wilson Prensipleri mucibince vahdetini muhafaza eden vatan dâhilindeki bilcümle vatandaşların her türlü asri arzu ve ihtiyaçlarını tatmine kefil terakkiperver bir idare tesis etmek ve bu hususta hayır-hah ve menfaat fikrinden uzak bir devletin müzaheretinden istifade etmek.”³²

Ahmed Emin, Wilson Prensipleri konusunda ise milliyet prensibinin azınlıklar tarafından yanlış değerlendirildiği düşüncesindedir. Özellikle Ahmed İzzet Paşa’nın okuduğu hükümet programının son derece iyi niyetli olduğuna ne şahıs ne de fırka bazında herhangi bir menfaat gözetmeksizin tamamen memleket menfaatlerine çalışacak bir programın hazırlanmış olmasından duyduğu sevinci dile getirir.³³ Ancak bu iyi niyetli girişime rağmen Rum mebusların mecliste Ahmed İzzet Paşa kabinesinin “devletçe kabul edilmiş esasat-ı sulhiyeye muvafık bir şekilde teşkil edilmediği” gerekçesiyle güven oylamasındaki olumsuz tavırlarını eleştirmektedir.³⁴ Ahmed Emin’e göre Rum mebuslarının kastettiği “esasat-ı

31 Ahmed Emin, “Anâsır Münasebeti”, *Vakit*, 10 Eylül 1335, No: 666, s. 1

32 Ahmed Emin, “Ekalliyetleri Himaye”, *Vakit*, 26 Ağustos 1335, No: 654, s. 1.

33 Ahmed İzzet Paşa kabinesini ilan eden Hatt-ı Humayun’da savaşın yol açtığı karışıklık, haksızlık ve yoklukların giderilmesi, anâsır arasında içten dostluğun yeniden tesisi gibi konulara değinilmekteydi. Bkz. “Hatt-ı Humayun”, *Takvim-i Vekayi*, 15 Teşrinisani 1334, no: 3368, s. 1; “İzzet Paşa Kabinesi Teşkil Etti”, *Sabah*, 14 Teşrinisani 1334, no: 10382, s. 1; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 28. 14 Ekim’de kabineyi kuran Ahmed İzzet Paşa’nın, 19 Ekim’de Meclis-i Mebusan’da okuduğu hükümet programında yine aynı iki konuya, Wilson Prensipleri ve anâsır meselesine atıfta bulunuluyordu: “...Heyetimiz bütün efrad-ı milletten aştan (bu kelimeyi kontrol edelim) olduğu müsalemet-i hariciyeyi bir an evvel temin için sarf-ı mesai eylemektedir. Amerika Reiscumhuru tarafından ilan edilmiş olan hak ve adl esaslarına müstenid bir sulhu kemal-i hulus ile kabul edeceğiz. Mösyö Wilson’un, Washington’un mezarında irad ettiği nutukta dermiyan olan araz, hakimiyet-i milliye, ihtilafat-ı iktisadiye mesailinin kendi nüfuz-u haricilerinin veya rüçhan-ı siyasilerini temin etmek isteyen milel ve akvamın menfaatleri esasına nazaran değil, doğrudan doğruya alakadar olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde hall ve tesviyesi durumuna tamamen taraftarız...” İzzet Paşa anâsırın durumuna da değinerek: “...Hükümetin şimdiden bila-tefrik cins ve mezhep bil-cümle anâsırın hukuk-u siyasiye-i memleketten müsaveten istifadelerini, serbesti-i inkişaflarını ve idare-i umur-u memlekette her suretle iştiraklerini temin eyleyecek ve akallerin muhafaza-yı umuru için kavanin-i intihabiyemizde icab eden tadilatı teklif edecektir...Ahal-i harbiye ve ilcaatiyle memleket dahilinde bir mahalden diğer bir mahalle nakil ve tehcir edilmiş olan vatandaşlarımızın peyderpey meva-yı kadimlerine avdet etmelerine karar verdik. Ve bunun icraatına başladık...” Bkz. “Kabinenin Programı”, *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1334, no: 356, s. 1; “Kabinenin Beyannamesi”, *Sabah*, 19 Teşrinievvel 1334, no: 10419, s. 1; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C.1, D.3, İ.5, İnikad: 4, s. 28 vd.

34 Necmettin Sadık da aynı gerekçe ile Rum mebusların meclisteki tavırlarını eleştirmiştir. Bkz. Necmettin Sadık,

sulhiye” azınlık haklarını benimseyen Wilson Prensipleri olmalıdır. Ancak Ahmed Emin’e göre bu konuda Rum mebuslar yanlış hareket etmektedirler. “... *Devletçe kabul edilen esasat-ı sulhiye Wilson nazariyatı mucibince ekalliyetlerin hükümete teşriki olsa gerektir. Rum mebusları bunu doğrudan doğruya kabinede Rum bir nazırın bulunması şeklinde tefsir etmişlerdir. Hâlbuki ekalliyetlerin hükümete teşriki demek kabine azasın muayyen bir nispet dairesinde muhtelif unsurları temsil etmesi değildir. Memleketin umûmî vatandaşlık fikirleri dairesinde idare edilmesini ve hükümet nazarında bütün ahalinin ancak vatandaş diye tanınmasını birçoklarımız arzu ve temenni ediyoruz.*”³⁵

Ahmed Emin’e göre kabineye Rum vatandaşlarımızdan yalnız biri değil, ikisi hatta üçü de girebilir. “*Ancak bunlara Rum nazır değil, Osmanlılık sıfatına haiz bir vatandaş nazarıyla bakmaya ahaliyi alıştırmak lazımdır.*” Bunun için ortak bir çalışmanın yapılması, yalnızca memleket menfaatlerinin gözetilmesi ve “haricî gailelerle meşgul olduğu bir zamanda Rumluk fikrinin vatandaşlık fikrine galebe gelmesini” Ahmed Emin “*biraz çirkin ve soğuk bulduk*” sözleriyle değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra “... *Rum vatandaşlarımızın bir kısmı Wilson nazariyesinin kabulü münasebetiyle mahiyetini kendilerinin de tayin edemediği birtakım hayallere tabi oluyorlar. Herhangi bir yerde şayan-ı muhtelit bir halk için Wilson nazariyesinin talep edebileceği şey Amerika’da mevcut olduğu gibi bir tarzda müsavattır...*”³⁶ Ahmed Emin eşit hukuka sahip vatandaşlık ilkesine dayalı sistemin Türkiye’de tesisi durumunda “... *bundan sonra memleket işleri o kadar geniş ve herkes için o kadar isabet kabul bir şekle konulmalıdır ki, herkes daimi ihtiraşlardan ve dedikodulardan beri olarak işiyle gücüyle meşgul olabilsin ve harice karşı memleket dahilinde kuvvi bir iktisadi tesanüt tesis edebilsin. Biz memleket işleri için müşterek bir mesuliyet kabul etmeyerek birbirimizle uğraşmaya devam edecek olursak hep birden ecnebilerin esareti altına düşeriz...*”

Ahmed Emin için ortak bir memleket ve bu memleketin geleceği için ortak bir sorumluluk duygusuna sahip vatandaşların yaratılması öncelikli iştir. Eğer unsurlar bunun yerine birbirleriyle uğraşmaya devam edecek olursa sadece Türk unsur değil, diğer unsurlar da bundan olumsuz bir şekilde etkileneceklerdir.

Ahmed Emin gibi Ahmed Cevat da yazılarında ortak menfaat ve ortak vatan kavramları üzerinde durarak çeşitli unsurları bu kavramlar etrafında birleştirmek istemiş ve yeni dönemde devlet sisteminin bu kavram üzerinde inşasının gerekliliğine işaret etmiştir. Ahmet Cevat özellikle Rumlara seslenerek izledikleri siyasetin yanlışlığına, Panslavizm siyasetinin Rumlar için tehlikesine ve Türklüğün Rumlar için yaptığı hizmetlere temas etmiştir.³⁷ Yunanlılığın, Büyük İskender’den beri böyle bir birliktelik ve refah görmediğini ancak sonra araya “*saadetinizi kıskanan şeytanlar*” girmiş ve kulaklara “*meşum sözler*” fısıldamışlardır.

“... *Sizi altında toplayan bu muhib binanın temellerini kazmaya, sizi gölgesinde saklayan bu muazzam ağacın köklerini baltalamaya başladınız. Dost çehresiyle görünen müşterek düşmanlar gafletinize gülüyorlardı. Çünkü kendi silahlarıyla yıkamadıkları evlerinizi size yıktırıyorlardı, toplarıyla fethedemedikleri kalelerinizi kendinize açtırıyorlardı. Mora – Peleponnes bir kayalıktan ibaretti. Orada fakir bir devletçik kurdunuz. Fakat Bulgarya’yı, Romanya’yı, Makedonya’yı Şarkî Trakya’yı gasp ettiniz, yıktınız. Binanın enkazı altında kendiniz de kalıp ezildiğinizin farkına bile varmadınız. Ah gafil çocuklar! Bu son harb-i*

“Türkler ve Rumlar”, *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1334, No: 31, s. 1. Ayrıca bkz. “Rum Mebuslar Neden İtimat Reyî Vermediler?”, *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1334, No: 31, s. 2

35 Ahmed Emin, “Haricî ve Dahilî Sulh”, *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1334, No: 356, s. 1.

36 Ahmed Emin, “Rumluk ve Vatandaşlık”, *Vakit*, 23 Teşrinievvel 1334, No: 359, s. 1.

37 Ahmed Cevat, “Tarihin Sesi”, *Akşam*, 16 Teşrinisani 1334, No: 58, s. 1

umûmide dahi o düşman bildiğiniz Türklerin fedakârlığı, şüceati olmasıydı güzel Byzantion (İstanbul) da her ikinizin elinden çıkmayacak mıydı? Çanakkale’de dört yüz bin Türk canını feda etmeseydi şimdi Rus bayrağının temevvüc ettiğini (dalgalandığını) görmeyecek miydiniz?..”

Bu sözlerden sonra Ahmed Cevat, Rumluk için en büyük tehlikenin Slavlık olduğunu belirterek “müşterek vatanın” en güzel yerlerini el geçirmeye “müşterek pay-ı tahta” sahip olmaya çalışan Rus tehlikesine karşı Rumları uyarır. “... Koca Slavlık aleminin üzerimize çökmek üzere olduğunu hissetmiyor musunuz? Ah gaflet, gaflet... Bu yerler parça parça eski düşmanlarınızın elinde kalaydı Yunanlılık ne hale gelirdi? Acaba vatandaşlarınız Türklerin suçu, muhtelif düşmanların elinden memleketlerinizi birer birer kurtarıp birleştirmek mi? Artık barışınız, el ele veriniz. İstikalinizi müştereken tehdit eden tehlikelere karşı birleşiniz, kendinizi emin ve müreffeh bir vatan yaratmaya müştereken çalışınız...”

Ahmed Cevat, Türklere ve Rumlara seslenerek birleşmeleri gerektiğini söylemiştir:

“...Türklere de Rumlara da müştereken hitap ediyorum: Tarihin nasihatini dinleyelim. Tuttuğumuz yolu terk edelim. Wilson Prensipleriyle açılmak üzere olan yeni devreye layık bir millet halinde Milletler Cemiyeti içinde kendimize bir mevki-i mahsus temin edelim. Mazide birbirimize yaklaştıracak mahiyette bir inkişaf-ı tarihiyeyi inkâr etmeyelim. İstikbalde müşterek emniyetimizi tehdit eden tehlikeye karşı gözlerimizi kapamayalım. Şu saatte birleşmezsek ikimiz de gafletimizin cezasını çekeceğimizden emin olalım.”

Ahmed Cevat, “Atimiz İçin” başlıklı yazılarında Wilson Prensiplerinin 12. maddesinde işaret edilen “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk aksamından” oluşan kısmının egemenlik hakkının tanınacağı konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Türklerin kurduğu en son devlet I. Dünya Savaşı’nın neticeleri sonucunda çöküş tehlikesiyle karşı karşıya olan Osmanlı Devleti’dir. “Salim bir surette hâkimiyeti Anadolu’ya münhasır kalacak gibi görünüyor” diyerek Wilson Prensiplerinin “yeni Türkiye dâhilinde ve Türkler taht-ı hakimiyetinde bulunan diğer milletlere serbesti-i inkişaf hakkı” tanınmış olmasına dikkat çeker. Bu hak kullanılırken ve uygulanırken meselenin geniş bir nazarla çözülmesi gerektiğini düşünür.³⁸

Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk aksamı ile gayri Türk aksamının birbirinden ayrılması gerekliliğine vurgu yapar. Irak, Suriye, Medine, Hicaz ve Filistin bölgelerini saydıktan sonra bunların dışında kalan “...bütün Memalik-i Osmaniye’de Türkler ve bunlarla beraber Ermeniler, Rumlar ve Müslümanlar sakindir... Türkiye haricinde dahi büyük miktarlara baliğ mümessilleri bulunduğu ve bizim Rumlarla Yunanistan Rumları, keza biz Ermenilerle Rusya Ermenileri arasında lisanen ve harsen hiçbir fark olmadığı düşünülmelidir. Bu noktalar ne kadar sahih, katî, samimi olarak tenvir edilirse bu mühim meselelerin şimdiden hem bizi hem de bundan alakadarları memnun bırakacak, hiçbir tarafın atışını tehlikeye düşürmeyecek bir suret-i hal bulunmuş olur...”³⁹ Ahmed Cevat, “... Prensip olarak Yeni Türkiye dâhilinde kalacak her Rum kendi kendini Türkiyeli addetmeye, artık Yunanistan Rumlarıyla siyasi bir alakası olmamak varanının – ve bu Yunanistan olsun – ecnebi bir devletin arazisine iltihakını temenni etmemek lazım geldiğini kendi kendisine itiraf etmeye başlayacak olursa Türk vatandaşlarıyla anlaşmasına hiçbir mani kalmaz...” düşüncesindedir. Tıpkı Ahmed Emin gibi Ahmed Cevat da ortak bir vatan ve ortak menfaatler etrafında yükselen vatandaşlık hissini peşinden koşmaktadır.

38 Ahmed Cevat, “Atimiz İçin, Yeni Türkiye Dahilinde Gayri Türkler ve Türkiye Haricinde Türkler”, *Akşam*, 29 Teşrinievvel 1334, No: 40, s. 3.

39 Ahmed Cevat, “Atimiz İçin, İnhilal Eden Osmanlı İmparatorluğu, Doğacak Olan Yeni Türkiye”, *Akşam*, 23 Teşrinievvel 1334, No: 34, s. 3.

Mütareke döneminde azınlıkların tutumu ve “itihad-ı anâsır” tartışmaları içerisinde dikkat çeken bir diğer nokta daha önce yukarıda da değindiğimiz gibi Rum ve Ermeni unsurların dayanışması karşısında Türk – Müslüman birliği çağrısıdır.⁴⁰ Bu durum Türk – Kürt birlikteliğini gündeme getirmiştir. Türk – Kürt birlikteliğinin altında yatan ana düşünce onların din kardeşi ve kader ortağı olmasıdır.⁴¹ Aslında Kürt milliyetçiliğinin doğuşunda Ermeni milliyetçiliğinin yanı sıra 1913’ten sonra gittikçe ağırlık kazanan Türk milliyetçiliğinin de büyük payı olmuştur. 1910’lardan sonra İttihat ve Terakki’nin Türk milliyetçiliğine duyulan tepkiler Ermeni ve Rum milliyetçiliğini daha da körüklemekle birlikte Kürt milliyetçiliğinin de itici gücü olmuştur.⁴² Mütareke ortamında Kürt milliyetçiliği Kürdistan Teali Cemiyeti çatısı altında faaliyet göstermiştir. 1908’de kurulan Kürt Teavün Cemiyeti “Osmanlılık” idealine bağlı bir hayır cemiyetiyken Mayıs 1919’da kurulan Kürt Teali Cemiyeti tam anlamıyla bir siyasi cemiyetti ve Wilson Prensiplerinden istifade ederek Kürdistan hayali peşinde koşmaktaydı.⁴³ Cemiyetin önemli isimlerinden Şerif Paşa, Kürtlerin bağımsızlığını açıkça savunmaktaydı. Paris Barış Konferansı’na Kürtlerin taleplerini sunarak Ermeni temsilcileri Bogos Nubar Paşa ve Ohanidian ile anlaşarak imparatorluğun doğu vilayetlerinde Ermeni ve Kürt iki ayrı devletin kurulması konusunda uzlaştı.⁴⁴ Fakat buna rağmen Kürt Teali Cemiyeti’nin tutarlı bir siyasi programa sahip olmaması izlediği siyasette dalgalanmalara yol açmıştır. Cemiyetin başkanı Seyyit Abdülkadir Efendi’nin de aralarında yer aldığı bir kısım, İslam’ın ve halifeliğin müdafaası adına sınırlı bir Kürt özerkliği yenilenmiş bir Kürt – Türk kardeşliğini savunmuşlardır.⁴⁵ Bunun yanı sıra yukarıda da değindiğimiz gibi Şerif Paşa, Ermeni temsilcileri ile bir antlaşma imzaladığında Türk basınından tepkiler yağdı. Şerif Paşa’nın Kürtleri temsil edemeyeceği ve Kürtlerin Osmanlı saltanat ve hilafetinden hiçbir şekilde ayrılmayacakları belirtiliyordu.⁴⁶

40 Padişah Vahdettin’in Mondros Mütarekesi imzalanmadan kısa bir süre önce birlik ve beraberlik konusundaki şu sözləri önemlidir: “... Her halükarda bizim için çâre-i necât ittihâd ve ittifaktadır. Bugün ise ittihâd ve ittifaka her vakitten ziyade muhtacdır. Yeryüzünde bulunan bilhassa Müslümanlar için yalnız bir nokta-yı tevcih vardır: Bütün Müslümanlar dünyanın neresinde bulunursa bulunsunlar kabe-i muazzamaya dönerek edâ-yı sâlât ederler. İbadet ederken Müslümanlar arasında görülen bu vaziyet hiçbir vakit hatırımdan çıkmamalıdır. Efrâd-ı millet arasındaki ihtilaf-ı nazar da ancak bundan ibaret olmalıdır. Milletin mümkün mevki ihtilafı bulursa bile herkes için bir nokta-yı ittihâd olan vatan ve millet gayesini bir an için gözden ve gönülden uzaklaştırmamalıdır...” Bkz. “Padişahımızın Sözleri”, *Akşam*, 10 Teşrinievvel 1334, No: 21, s. 2.

41 Şeker, *a.g.m.*, s. 162. Nesim Şeker, Ermeni ve Rum ittifakına karşı mütareke döneminde ön plana çıkarılan Türk ve/veya Müslüman birlikteliğine dayalı Türk-Kürt ittifakını sadece I. Dünya Savaşı sonrası ortamın bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu siyasetin, İttihat ve Terakki’nin “*Ermeni ve Balkan Hıristiyanlarının tehditlerine*” karşı Müslümanları birleştirmeye çalışan siyasetinin devamı olduğu düşüncesindedir. Şeker, *a.g.m.*, s. 165. Bu düşüncüyü bariz bir şekilde Hüseyin Cahit’in “Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık” makalesinde görmek mümkündür. Hüseyin Cahit, Türkler için birlik hedefini Müslümanlık değerleriyle kuvvetlendirerek gerçekleştirmek amacındaydı. “... *Erimiş bir madde tebellür edebilmek bir nokta-yı istinat arar. Meşrutiyet ateşleyle eriyen bütün muhtelif kabiliyetlerin, milliyetlerin tebellürüne nokta-yı istinat olacak anâsır ise Türk unsurudur. Türk unsuru bu büyük vazife-i vataniyi ifa edebilmek için behemehâl son derece müttehit ve müttefik olmaya mecburdur. Türkler kendi aralarında birbirlerine düşman-ı can gibi bir vaziyet-i mukabele alırlarsa diğer unsurları nasıl dâire-i ittihâda davet edebilirler... Türk olmak itibarıyla böyle birleştirmemiz gibi İslam olmak itibarıyla diğer vatandaşlarımız arasında ilelebet bozulması gayri kabil bir rabitanın, bir mecburiyet-i diniye olarak mevcut olduğunu düşünmeli ve birbirimizi daha iyi anlayarak bu rabitayı sıklaştırmaya çalışmalıyız...*” Bkz. Hüseyin Cahit, “Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık”, *Tanin*, 16 Eylül 1325, No: 387, s.

42 Ünlü Kürt milliyetçisi Celadet Bedirhan, Atatürk’e gönderdiği mektubunda, Türk milliyetçiliğinin yuvası olan Türk Ocakları hakkında “*size Türkçü yetiştirdiği kadar bize de Kürtçü yetiştiriyordu*” diye yazmıştır. Bkz. Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zimnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.

43 Cemiyetinin kurucuları ve teşkilatı hakkında bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 430.

44 Bozarslan, *a.g.m.*, s. 95. *Akşam* gazetesinde yer alan haberde “Ermeni ve Kürt murahhasları konferansa müşterek bir nota vermişlerdir. Bu nota Şerif Paşa ile Bogos Nubar tarafından imza olunmuştur. Bu notada Ermeniler ile Kürtler arasında düşmanlığın ortadan kalktığı ve diğer taraftan Türklerde eski entrikalarına devam etme imkânı görmediklerinden artık Kürtlerle Türklerin de kendi hudutları içinde rahatça yaşabilecekleri beyan edilmiştir” denmektedir. Bkz. “Şerif Paşa ve Ermenilerle Türkler”, *Akşam*, 27 Kanunuevvel 1335, No: 456, s. 1.

45 Bozarslan, *a.g.m.*, s. 96.

46 Şeker, *a.g.m.*, s. 163, s. “Türkler ve Kürtler”, *Vakit*, 9 Mart 1336, No: 840, s. 2.

Ahmed Emin, Vakit'teki yazısında gayrimüslim azınlıkların amaçlarının belli olmasına karşılık Kürtlerin devletle ve Türk unsurla olan ilişkilerini farklı pozisyonlarını farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Ona göre Kürt unsuru diğer unsurlardan farklı bir yere konulmalıdır. Meşrutiyetin ilanından sonra memlekette “*pek cahilane ve tecavüzkâr bir Türkçülük siyaseti*” başladığına dikkat çekerek bunun Türklerin kültürel gelişimini amaçlayan müspet bir Türkçülük ile hiçbir alakası bulunmadığını söyler. Ancak maalesef böyle bir Türkçülük anlayışının “resmi Türkçülük” olarak algılandığını ve “*Arnavutların, Arapların, Kürtlerin inkişafına mani olmak ve kendilerindeki ruh-u milliyi öldürmek için her nevi silahlarla mücadele*” ettiğini belirtir. Bunun bir tagallüp siyaseti olduğunu ve bu siyasetin “*gerek Arnavut meselesinin gerek Arap ve Kürt meselesinin siyasi şekillerini adeta yoktan var ettiğine*” dikkat çekmiştir. Bu siyaset daha sonra Arap ve Kürt unsurlarına sıçramıştır. Böylece gayrimüslim unsurların memleketin menfaatini düşünmedikleri bir sırada İttihatçıların uyguladıkları bu siyaset Müslüman unsuru da gücendirerek onlarda milliyetçi ve ayrılıkçı düşüncelerin oluşmasına neden olduğunu vurgular. Bu noktada Kürt meselesine sözü getirir:

“...Birçoklarını görüyoruz ki, Kürt ve Kürdistan kelimelerini ağızlarında çiğnemekte ve bu kelimeler etrafında münakaşalar açılması tehlikeli olabileceğine mühim bir tarzda ihtimal vermektedirler. Bizce asıl tehlike hakayığı olduğu gibi görememektir. Birbirine pek lüzumlu iki kardeş millet olan Türkler ile Kürtlerin birbirlerine ve müşterek vatana ait meseleleri serbestçe münakaşa etmelerinde hiçbir fenalık tahdis edemez. ...”⁴⁷

Ahmed Emin, Kürtlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve kültürel gelişimlerinin sağlanması durumunda bundan hem Kürt milletinin hem de ortak bir vatana sahip olmaları nedeniyle Türklerin de istifade edeceğinden ve bunun için de Kürt aydınlarına önemli görevlerin düştüğünden bahsetmektedir.

“... Bu kabiliyetin inkişafı Kürt münevverlerinin geride kalan Kürt kitlelerinin ahvaline yakından alakadar olmalarına yani Kürtler arasında hususî bir hayat-ı harsiyeye tesis etmesine bağlıdır. Böyle bir hayat tesis edecek olursa memleketin bir kısım ahalişi zümre ve fert itibarıyla daha yüksek seviyeye çıkmış ve memleket için daha nefî bir uzuv olmak imkânı elde etmiş olurlar ki, geniş düşünebilen her Osmanlı vatanperverinin vatanın menafisi namına buna memnun olması icap eder...”

Ahmed Emin, Kürtlere muhtariyet verilmesine de taraftardır. “*... Mademki Kürt memurların Kürtlerle meskûn yerlerin ahvaline daha ziyade alakadar olacakları ve daha fazla bir merbutiyetle iş görecekları muhakkaktır. Kürt vilayetlerine mümkün mertebeye Kürt memurları intihap olunur ve Kürtlerle meskûn yerlerin hayat-ı idaresinde bu suretle tedrici bir muhtariyet tesisi için hükümetle Kürt münevverleri teşrik-i mesai edebilirler... Bununla birlikte Kürtler tam bir muhtariyet için henüz yeterli bir gelişmişlik seviyesine sahip değildirler. Bu nedenle Kürtler muhtariyete aşama aşama geçmelidirler... Aradaki siyasi rabitanın haleldar olamaması her iki tarafın menafî-i tabiyesi iktizasından olmakla birlikte idari muhtariyet hususunda sabırsızlık göstermemek Kürtlerin menfaatleri icabındandır. İyi yetişmiş birçok Kürt münevverleri mevcut olmakla beraber umûmiyet itibarıyla Kürtler henüz idari muhtariyetten istifade edebilecek bir seviyeye gelmemişlerdir. Aşiret hayatının umûmî hayata hakim bir vaziyette olması, muhtariyet meselesi mevzu bahis olmazdan evvel bir istihzar evresi geçmesi için başlı başına bir sebeptir...”*

Ahmed Emin'e göre Kürt meselesi, Kürtlerin ve memleketin menfaatlerine uygun bir

47 Ahmet Emin, “Kürtler ve Kürdistan”, *Vakit*, 14 Ağustos 1335, No: 642, s. 1.

şekilde çözümlenirken şu nokta gözden kaçırılmamalıdır:

“...Türklerle Kürtler daima menfaatleri katî bir surette müşterek iki kardeş mevkiinde bulunmalı, doğrudan birbirleriyle hasbıhal etmeli, hiçbir zaman bir şahıs menafının aralarına girmesine meydan bırakılmamalıdır.”

Ahmed Emin, gayrimüslimlerin mütareke ortamında giriştikleri dayanışmaya karşı Müslümanların da durumu her alanda güçlendirmek için örgütlenme hedefi üzerinde durmuş ve bunun için de “cemaat teşkilatını” gerekli görmüştür. “... Bugün aramız dâhilinde yaşayan bütün unsurlar, Müslümanlar hariç olmak üzere, mükemmel cemaat teşkilatına maliktir. Bu sayede mevcudiyet ve kudretlerini muhafaza etmişlerdir... Cemaat teşkilatına malik bir unsur harice karşı müttehit ve bazı hususlarda menafi-i müşterekeye tabi bir kuvvet demektir... Bu cihetle bizim her şeyden evvel düşünülecek şey cemaat teşkilatını ihya etmek müttehit bir kuvvet haline gelmektir...”⁴⁸

Ahmed Emin bunun gerekliliğini ise şu şekilde izah etmiştir. “... Ferdi bir hayat geçiren efradı, cemaat haline koymak sayesinde gayet vasî kuva-ı içtimaiye istihsal olunacağına bu kuvvetlerden hem dinî ve ahlakî hem içtimai ve iktisadî şeraiti yükseltmek hem de memleketin kabiliyet-i hayatiyesini tezyit edecek tarzda bir dâhilî tesanüt husûle getirmek yolunda istifade edileceğine kail olduğumuz için bu sütunlarda cemaat teşkilatı meselesini mükerreren ileri sürdük...”

Ahmed Emin’in savunduğu Türk ve Müslüman unsurların da bir cemaat teşkilatı haline getirilmesi ihtiyacı, Hadisat gazetesi yazarlarından Benhur İsrail Efendi tarafından gereksiz ve hatta Osmanlılık için son derece tehlikeli görülmüştür. Bu konuya daha aşağıda değineceğimiz için burada ayrıntısına girmeyi konumuz açısından gerekli görmüyoruz.

Ahmed Emin Türk ve Müslüman unsurların iktisadi açıdan kuvvetlendirilmesi gerekliliğinin de altını ayrıca çizmiştir. “... Şurası inkâr kabul etmez ki vatandaşlık fikrinin memleketimizdeki derece-i inkişafına göre bizde memleketin mukadderatına hakikî surette alaka gösterebilen ve kendini bu toprakların bekçisi mevkiinde gören yegâne unsur İslam ve Türk unsurudur. Nitekim memleketin müdafaası hususunda en ziyade bu unsura istinat olunmaktadır. İslam ve Türk unsuru iktisaden zayıf bir halde bırakıldığı takdirde bu memleket tedrici surette sönüp gitmeye mahkûmdur. Demek ki mezkûr unsuru iktisadî bir inkişafa mazhar etmek mevcudiyetimizin devamına müteallik bir mesele şeklinde idi...”⁴⁹

D. İttihâd-ı Anâsır Yerine Türkçülük ve Türkçülüğün Hududu:

Mütareke dönemi basınının dikkat çeken özelliklerinden biri “ittihâd-ı anâsır” düşüncesinin artık imkânsızlığı ve bu tarihi gerçek karşısında ise Türkçülüğün en akılcı ve gerçekçi siyaset olduğu düşüncesinin dile getirilmesidir. Bu noktada ise Mütareke dönemi Türkçülük politikası üzerindeki tartışmaların temelde iki nokta üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Birincisi Türkçülüğün kültürel mi yoksa siyasal boyutta mı algılanması gerektiği; ikincisi ise bununla bağlantılı bir olarak Türkçülüğün coğrafi sınırlarının ne olması gerektiğidir. Bu tartışmalara bir üçüncü noktayı da eklemek gerekirse o da Türkçülüğün İttihatçılığın siyasî programı olup olmadığı tartışmasıdır.

Mütareke döneminde Türkçülük siyaseti hakkında yazılar kaleme alanların başında Mehmed Fuat (Köprülü) gelmektedir. Mehmed Fuat “ittihâd-ı anâsır” fikrini ihtiva eden Osmanlılık düşüncesinin özünü tarihi gelişimini vererek söze başlar. “Osmanlı” kelimesi

48 Ahmed Emin, “Cemaat Teşkilatı”, *Vakit*, 28 Teşrinisani 1335, No: 741, s. 1

49 Ahmed Emin, “Türk ve İslam Anâsırının İktisadi İtilası”, *Vakit*, 16 Eylül 1334, No: 325, s. 1.

Tanzimat’la birlikte meşhur olmuş bir kelimedir ve bu tabir yeni bir milliyet manasına gelmektedir. “Onlar ‘milliyet-i Osmaniye’ diye Osmanlı saltanatının siyasi hudutları dâhilinde yaşayan bütün muhtelif milletlerin heyet-i mecmuasını kasd ederler. Türkler, Araplar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler... hepsi bu müdavelede (karışım) dahildir.”⁵⁰ Tanzimat’la birlikte Avrupalılaşmak isteyen herkes Osmanlılık fikrinde birleşmiştir. “Tanzimat’tan evvel saltanatın ‘İslam’ ve ‘reaya’ diye hukuk ve vezâifce birbirinden sarîh surette ayrılan Müslim ve gayrimüslim tebaası artık her surette müsavi olacak, din ve mezhep farkları kalkacak, bu surette dinin ve milletin ayrılıkları fevkinde umûmî bir ‘Osmanlı milliyeti’ vücuda gelecekti.” Mehmed Fuat, buna rağmen “Tarihi zaruretlere tamamiyle muğayyir olan bu çocukça hayale aldananlar eğer dikkat etseler daha ilk günden bunun imkânsızlığını anarlardı” diyerek Osmanlılığın, modern ulusu yaratan dinamiklerden çok farklı bir şekilde yani dil, din ve ırk kavramlarına bakmaksızın yapay karakterde bir düşünce sistemi olduğu tespitini yapabilmıştır. Her şeyden önce “Osmanlılık” kimliği, 19. yüzyılda yani ulus-çağında, din, soy, dil gibi çağın gerekliliklerine sırt çeviren bir fikir akımıdır.

Mehmed Fuat daha 19. yüzyılda milliyetçilik düşüncesinin Hıristiyan unsurları etkilediğini ve bunları da Avrupalı güçlerin himaye ettiğinden söz eder. Amaç istikallerini kazanmaktır. Ancak Tanzimat ricali Müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin hukuk ve vazifece eşitliğini sağlayacak ıslahatları samimi bir şekilde gerçekleştirmektedirler. Bağımsızlık peşinden koşan azınlıkların ise bu samimi ıslahat hareketlerini engellemek ve Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak için var güçleriyle çalıştıklarından bahisle bu dönemdeki ıslahatların karakteristiğini irdeler. “... Yalnız iki tarz-ı ıslahat mütemadiyen tasaddüm ederek, karışarak, taarruz ederek yekdiğerinin husûlpezir (hasıl olmuş) olmasına mani oldu. Bu iki ıslahattan biri ‘Hıristiyanî’dir. Şikâyet ettiği fenalıklara devay-ı gil olarak muhtariyet-i mahalliye ve cemaat-i mezhebiye imtiyazatı suretinde tevzi eder. Diğeri ‘Türki’dir. Usûl-ü hükümette ve temsiliyet-i umurda umûmî bir inkılâb vücuda getirecek devletin selametini temin maksadına matuftur. Birincisi parçalayarak, hürriyeti istihsale; diğeri ıslahat ile temine say’ eder. Birincisi ecanibin himayesini temine çalışır, diğeri millidir...”

Mehmed Fuat Tanzimat’la başlayan ıslahat girişimlerinin Avrupalı devletlerin müdahaleleri ile başarısız olduğunu ve bunun sonucunda da “ittihâd-ı anâsır” imparatorluğu meydana getiren unsurlar arasında tam anlamıyla oluşmadığından bahisle sözü II. Meşrutiyet’in ilanına getirir. “...On Temmuz inkılâbı Tanzimat esaslarının memlekete vasî surette tatbikini intac eden bir hareket-ı ahrarâne olduğu cihetle “Osmanlılık” ve onun neticesi olan ittihâd-ı anâsır fikirleri safdilâne bir surette tekrar ortaya çıktı. Osmanlı İttihat ve Terakki ricalinin nazarında Rum, Ermeni, Arap, Türk, Arnavut yoktu. Yalnız Osmanlılar vardı... ‘Farkımız yok biz eşitiz, hep Osmanlı, hep kardeşiz’ nağralarıyla bağırdağımız, Hocalarla Papazları yan yana arabalara bindirdiğimiz için tarihin kaç asırlık tahlillerine gözlerimizi kapayarak budalalar gibi ‘ittihâd-ı anâsır’ hayallerine inanmıştık.”

Hâlbuki o zamana kadar milliyetçilik fikri çoktan imparatorluğu oluşturan unsurlar arasında yayılmış ve yalnız gayrimüslim unsurlara değil, “Araplar, Arnavutlar gibi Müslüman unsurlara da kuvvetle nüfuz etmişti.” Bu ortamda ise milliyetçiliğin tesir etmediği tek bir unsur olarak Türklerin kaldığından bahisle sözü Türk milliyetçiliğinin ihmal edilmişliğine getirir. “...Zavallı Türkler, güya başka unsurları kuşkulandırmamak için kendilerini unutmaya, kendileri için çalışmamaya razı oluyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün unsurlar birer vaziyet-i müstakile halinde teşkile var kuvvetleriyle

50 Köprülüzade Mehmed Fuat, “Bugünkü Hadisat Karşısında Türkcülük – 2, Tanzimat’tan Beri Osmanlılık Telakkisi”, Akşam, 27 Teşrinievvel 1334, No: 38, s. 3.

çalışırlarken Türkler imparatorluğu muhafaza için muhtelif emellere ve istikametlere malik ve muhtelif kuvvetler arasında bir çimento vazifesini görmekle uğraşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatını ancak bu surette muhafaza edeceklerini zanneden gafil Türkleri, Türk olmayan unsurlar bu tehlikeli yolda yürümek için şiddetle teşvik ediyorlardı. Güya Türkler, Türk olduklarını anlarsa diğer unsurlar da millî fikirlere kapılacaklarmış ve Osmanlılar bundan ziyan görecekmış. Hâlbuki o zamana kadar olan olmuş, Türklerden maada bütün İslam ve Hıristiyan unsurlarda milliyet cereyanı şiddetle inkişaf etmişti..."

Mehmed Fuat bu açıklamalarından sonra Türkçülük siyaseti ile İttihat ve Terakki'nin ilişkisine değinir. İttihatçıların Osmanlılık hissini tesis etmek adına sadece gayrimüslim unsurlar arasında milliyetçi akımların yayılmasına engel olmakla kalmayıp, "... Arnavutlar ve Araplar gibi bize birçok nokta-yı nazardan merbut olan ve bu merbutiyetleri kendi menfaatleri iktizasından bulunan İslam unsurlarının milli inkişafına da kuvvetle men' olmak istediler..." Mehmed Fuat'a göre İttihatçılar gerçek anlamıyla "Türk milliyetperveri olsa idiler kan ve ateşle millî cereyanların tevkife edilemeyeceğini anlar ve lüzumsuz ve haksız yere Arnavutluk'ta Arabistan'da Türk kanı dökerek Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam unsurları arasında manasız husumetler tevlidine sebebiyet vermezlerdi."

"... Eğer İttihat ve Terakki ricali Türkçü olsaydılar bir taraftan Türk milliyetperverliğinin inkişafına çalışırlar diğer taraftan da Arnavutlar ve Araplar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun menafi-i aliyesi ile pek kolay kabil-i telif bir milliyet cereyanını tervic ve himaye ederler idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası için bu en büyük bir zarurettir..."

Mehmed Fuat'ın bu sözlerinden bazı önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Her şeyden önce İttihatçıların gereksiz yere Arnavutluk ve Arabistan'da Türk kanı döktüklerini söyleyerek "Türk" kelimesinin kapsamını ortaya koymaktadır. Onun Türklük ile kastettiği şey Müslümanlık ortak paydasında birleşen unsurlardır. Bu açıdan bakıldığında ise Türklüğü ırksal boyutuyla değil, kültürel boyutuyla ele almaktadır. Bu fikrini de yukarıda değindiğimiz üzere "...Arnavutlar ve Araplar gibi bize birçok nokta-yı nazardan merbut olan..." ifadesiyle dile getirmektedir.

Bu noktada Mehmed Fuat'la aynı yaklaşım içerisinde olan bir başka isim Ahmed Emin'dir. Mütareke günlerinde milliyetçiliğin zararlı bir düşünce akımı, milliyetçi kişilerin ise tehlikeli kişiler olarak algılanmasının altında yatan nedenlerini şu başlıklar altında toplamıştır:

"... Milliyetperverlik nokta-ı nazarından ortalıkta büyük bir teşevvüş (anlam karmaşası) bulunmasının sebeplerini tahlil edecek olursak şu neticelere varırız: 1-Milliyet fikrine zıt insaniyet fikirleri. 2-Milliyet fikrini reddeden Müslümanlık fikirleri. 3-Siyasi Türkçülük. 4-Müslüman Türklerin vaziyeti. 5-İttihat ve Terakki ile milliyetperverlik arasındaki münasebet."⁵¹

Ahmed Emin bu yazısında 3. maddede söz ettiği "Siyasi Türkçülük" hususunun "memlekette pek yanlış bir siyasi cereyan açtığından" bahisle bu konunun 4. maddede yer alan "Müslüman Türklerin vaziyeti" ile birlikte ele alınması gerekliliğinden söz eder. Ahmed Emin, Türklüğün siyasal ve ırksal bir boyutta algılanmamasını ister. Türklüğe siyasal bir anlam verilir verilmez imparatorluk içindeki gayri Türk unsurların kendisini dışlanmış bir şekilde bulduklarını söyler.

51 Ahmed Emin, "Milliyetperverliğin Hududu", *Vakit*, 17 Eylül 1335, No: 673, s. 1.

“... Osmanlı Türkleri için Türklük bir kan meselesi değil, bir hars, lisan ve –amelî nokta-ı nazardan – din meselesidir. Asırlardan beri Asya merkezinden gelen bir kısım kan diğer sayısız menba'lardan sislerle gelen kanla birleşerek tamamıyla yeni bir halita (karışım) husule getirmiştir. Bu yeni milleti her şeyden evvel Osmanlı Türklüğüne ait tarih ve ananât (ananeler) alakadar eder. Lakin diğer taraftan kendilerinden lisan ile birçok ananeler ve iyice tebellür etmiş bir hars tevarüs (birinden diğerine geçme) ettikleri menba'-ı esasiye alakadar olmaları ve bu menbalarla mevcut her nevi rabitaları canlı ve müsmir bir hale koymaları her halde faydaya muciptir. Buna mukabil Türklüğe siyasi bir mana verilir verilmez kan itibarıyla Türk olmadıklarını bilen pek çok efradı Türk vaziyet-i siyasiyesi haricinde bırakmak lazım gelir. Kendilerini Osmanlı Türkü addeden birçok Araplar, Kürtler, Çerkezler, Türkçülüğün efratkâr bir siyasi cereyan takip ettiği sıralarda gücenmeye ve kendi kendilerini hususî bir vaziyette görmeye başlamışlardır...”

Ahmed Emin, bu tesirin zamanla ortadan kalktığını ve günümüzde milliyetçilik meselesi mevzu bahis olduğu zaman “bütün bu unsurlar bilâ-tereddüt kendi kendilerini milliyetperverlik halkasına dâhil” ettiklerinin altını çizer. Ahmed Emin'e göre Müslüman unsurların Arap havalisi, Kürdistan, Kuzey Kafkasya ve Arnavutluk hakkında besledikleri emeller milliyetçilik için bir engel değil, “mütemmim bir menba” teşkil eder. İster aynı idare altında olsun ister ayrı ayrı idarelere sahip olsunlar geçmişte Osmanlı İmparatorluğu altında yaşamış tüm Müslümanlar arasında “mevcut rabitalar ve alakadar birbirini ihlal değil, itmam edecek bir mahiyettedir.”

Ahmed Emin'in de Mehmed Fuat gibi “Türklük” ya da “Türk Milliyetçiliği”nden anladığı şey Türk ve Müslüman unsurların birlikteliğidir ve bu açıdan bakıldığında milliyetçilik, Müslüman unsurların dışlanması anlamına gelmez. Çünkü bir memlekette yaşayan insanların özel menfaatlerini gözetmeleri (bundan kastettiği şey Türklüktür), umûmî menfaatlerin (yani Müslümanlık) göz ardı edilmesi anlamına gelmez. Ahmed Emin bu düşüncesini “Bir memlekette yaşayan insanların kendi muhitlerine alakadar olmaları ve hâkimiyetleri altındaki arazi ile daire-i iştigallerindeki mesail hakkında hususi bir rabita mevcut bulunması umûmî bir rabitayı kesr etmez, bilakis takviye eder” sözleriyle ifade etmiştir.

Türk milliyetçiliği ve İttihatçılık arasındaki ilişki konusunda ise Ahmed Emin de Mehmed Fuat'la aynı yaklaşıma sahiptir. Milliyetçiliğin yanlış yorumlanmasının nedeni ise milliyetçilikle İttihatçılığın “müteredif” yani birbirini bütünleyen, eş anlamlı kavramlar olarak algılanmasıdır. Halbuki İttihat ve Terakki'nin takip ettiği yanlış ve tahripkâr milliyetçilik siyaseti, milliyetçilikle İttihat ve Terakki arasında bağlantı kurmak için yeterli bir neden değildir. Ahmed Emin'e göre kişisel menfaatleri peşinde koşan İttihatçıların “milliyet” kelimesinden anladıkları sadece kendi zümreleridir. Memleketi zümre menfaati namına feda etmekten çekinmezler. Ahmed Emin için milliyetçilik İttihatçılık demek değildir. Bununla birlikte bugünkü ortamda milliyetçilik ile İttihatçılık arasında bağ kuranlar, milliyetçiliği gözden düşürmeye çalışanlar her açıdan düzgün ve gelişmiş bir millî hayatın, şahsî çıkarlarının teminine engel teşkil ettiğini bilen ve bunun için milliyetçiliğe karşı olan “adî tiynetli adamlardır.”

Ahmed Emin, “Türkçülük ve Memleketçilik” başlıklı makalesinde “Osmanlılık”, “Türklük”, “Türk ve Müslüman” kavramları ile İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü konusuna daha da açıklık getirmiştir.⁵² Öncelikle “Türk”, “Türkiye”, “Türk ve Müslüman” ve “Osmanlı” kelimelerinin manasını değerlendirmiştir. Ahmed Emin için mütareke döneminde pek çok

52 Ahmed Emin, “Türkçülük ve Memleketçilik”, *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1335, No: 706, s. 1.

konuda olduğu gibi memlekete ve memleketi oluşturan ahaliye verilmesi gereken isimlerin ne olması gerektiği konusunda da bir birliklilik yoktur. Bu memlekete, bu topraklara Fransızca kökenli bir isim olan “Türkiye” isminin verildiğine ve buradan hareketle efrad- milleti kastederken “Türkler” tabirinin kullanıldığına işaret eder. Irk konusu söz konusu olduğunda ise “Türkler ve Müslümanlar” denildiğini ve böylece bu iki kavramın iç içe geçtiğine dikkat çekmektedir. Ahmed Emin bu konuda kullanılabilecek üçüncü bir kavramın “Osmanlı” kelimesi olduğunu söyler. Onun için hukuki ve tarihi açıdan yegâne doğru tabir bu olmakla birlikte hiç kimsenin bu “Osmanlı” kelimesini ağzına almaya cesaret edemediğine değinir. Çünkü “Osmanlı” kelimesinin ihtiva ettiği vatandaş kavramı öyle bir kavramdır ki, “...memlekete hiçbir merbutiyet beslemediklerini açıktan açığa söylemekten başka vatanın tecziyesine ve harabiyesine taraftar olduklarını gizlemezler...” Ahmed Emin bu nedenle “Osmanlı” kelimesinden doğan samimiyetsizliğin “Türk”, “Türk ve Müslüman” kavramlarının kullanılmasından başka çare bırakmadığı düşüncesindedir.

Ahmed Emin’e göre “...Osmanlı Türkleri arasındaki rabita tarihen sabit olduğu üzere bir kan rabitası değil, bir din, lisan ve vatandaşlık rabitasıdır...” ve “İslam olan ve Türkçe tekellüm eden her fert daha ilk nesilde unsur-u galip efradından addolunmuştur.”

Ahmed Emin bu bağın uzun süre devam ettiğini ve imparatorluk içindeki toplulukları bir arada tuttuğunu ancak Avrupa’daki sanayi ve ticaret alanında yaşanan gelişmelerin devlet ve vatandaşlık fikrinin esasını temelden değiştirdiğini artık bundan sonra vatandaşları birbirine bağlayan şeyin, siyasi rabita ve bunun üzerine kurulan ortak menfaat ve dayanışma olduğunu belirtir. Tanzimat hareketi bu yeni vatandaşlık anlayışını memlekette hâkim kılmak için başlatılmış bir hareket olmakla birlikte uygulamada yanlışlıkların yapıldığına dikkat çeker. Özellikle yabancıların gayri Müslim unsurlar arasında yaydığı milliyet esasının memleketteki Osmanlılık esasını samimiyetsiz bir konuma düşürdüğünü ve bunun sonucunda da memlekette iki tip adamın oluştuğunu belirtir. “...Memlekete samimi surette merbut olanlar ve tarihin kendilerine verdiği Osmanlı tabiyetini bir yük diye telakki edenler.”

Memlekete samimi bir şekilde bağlı olanların Müslümanlar ile az sayıdaki Hıristiyanlardan oluştuğunu ve bunların ancak ortak paydalarda buluşabileceğini söyler. Her bir unsur toplumun genelinin menfaatlerini gözetmeli ve bu sayede memleket için yeni bir gelişme olanağı sağlamalıydı. Bu noktada Türk kültürünü imparatorluğu oluşturan diğer unsurlara zorla kabul ettirmek mümkün olmadığına göre “her bir unsurun lisanıyla ve hususiyet-i kavmiyesiyle uğraşmasına meydan bırakmak lazımdı. Aynı zamanda aradaki siyasi ve iktisadi rabitaların takviyesine ve müşterek lisanın tamimine çalışmak icap ediyordu.” Ahmed Emin ancak bu sayede kısa bir sürede milliyet fikrinin imparatorlukta yarattığı tahribatın giderilebileceğinin düşünüldüğüne dikkat çeker. Ancak bu düşünceyi geniş bir sahada hayata geçirebilecek “liberal bir kuvvet” oluşturulmadığı için başarısız olunmuştur.

Ahmed Emin, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kültürel gelişim konusunda en dikkat çekici gelişmenin Türkçülük hareketinin başlaması olarak değerlendirir. Ahmed Emin için bu hareket kadar doğal ve meşru bir şey olamaz. Türklerin lisanını, ilmini, sanatını yükseltmek Türk tarihinin eski devirleri ile meşgul olmak kimseye zararı olmadığı gibi memlekete ve Türklüğe büyük faydaları olan şeylerdir. Ahmed Emin için Türkçülüğün hakikatte büyük faydaları görülmüştür. Lisan ilerlemiş, Türk gençlerinde görülen Avrupa taklitçiliği azalmış, serbest bir münakaşa ortamı doğmuş ve Türk Ocağı gibi müspet bir makam kurulmuştur. Ancak Ahmed Emin’e göre bu kazanımlar iyi idare edilebilseydi

kimsenin bir şey demeye hakkı olmazdı. “... Ne çare ki, bazı İttihat Terakki erkânı için esasını bile anlamaksızın gayet tağallübkâr (zorba) zihniyetle işe karıştılar. Türkçülüğü hars sahasından alarak buna siyasi bir mana verdiler...” İşte bu dakikada Ahmed Emin, Türkçülüğün imparatorluk içindeki diğer Müslüman unsurlarda milliyetçi hisleri tetiklediğine dikkat çeker:

“... O zamana kadar Türk'ten başka bir şey olduğunu hatırlamayan, Müslüman olan, Türkçe söyleyen, vatan için canlarını fedaya hazır bulunan birçok Araplara, Kürtlere, Arnavutlara, Çerkezlere, Boşnaklara, Lazlara, Gürcülere Türk'ten başka bir şey oldukları belki de ilk defa olarak ihtar edildi. Vatan haricen mütemadi tehlikelere maruz iken dâhilde gayri samimi düşman unsurlar hiç eksik değilken memlekete sıkı sıkıya merbut olan unsurları gücendirmek ve darıltmak affolunamaz bir kabahattir... Müstakbel hayatımızı tanzim ederken bu hatalardan uzak durmamız ve Türklüğün daha ittisa ve inkişafına müsait ve memlekete samimi surette merbut olan bütün unsurları ihtiva edecek kadar vasi bir zemin bulmamız icap eder...” Bu nedenle Ahmed Emin'e göre Türkçülüğe İttihatçıların baktığı gözle bakılmamalıdır.

Görüldüğü gibi Ahmed Emin, Türkçülüğün kültürel anlamını yitirerek siyasal bir kimliğe bürünmesi üzerine son derece tahripkâr bir düşünce haline geldiği düşüncesindedir. Ancak Ahmed Emin'in bu yazısı Milli Türk Fırkası'nın⁵³ kurucuları arasında yer alan Hamdullah Suphi Bey tarafından fırkanın yayın organı “İfham” gazetesi vasıtasıyla tenkit edilmiştir. Hamdullah Suphi, Vakit ve Ahmed Emin “tebdil-i meslek etmiş olmakla” suçlamaktadır. Aynı şekilde Ahmed Ferit (Tek) de bu yazıyı eleştirmiştir.

Ahmed Emin bu eleştirilere Vakit gazetesinin her şeyden evvel “milliyetperver” bir gazete olduğu yanıtını verir.⁵⁴ Vakit, milliyetçiliği daima geniş bir çerçevede anlamıştır ve milliyetçiliği ırk ve kan değil, kültürel açıdan ele almıştır. Ahmed Emin'e göre milliyetçiliğin dünyada iki türü vardır. Birincisi memleketin hakiki ve devamlı menfaatini savunur ve bu doğrultuda soğukkanlılığını koruyarak ılımlı bir surette memleket meseleleriyle ilgilenir ki, “Vakit”in bu tip milliyetçilikten yana olduğunu söyler. İkincisi ise sabit bir hissiyat ve düşünceye bağlı bulunan ve memleket meselelerini doğrudan göremeyen müfrit bir milliyetperverliktir. Bu milliyetçilik anlayışı ise muhalif fikirleri zararlı olarak görür ve tahripkâr bir tepkiye neden olur.

Ahmed Emin, “Milli Türk Fırkası'nın müessisleri ile bizim aramızda gaye itibarıyla tamamıyla iştirak vardır” demektedir. Bu iştiraki de şu şekilde açıklar:

“... Bizim hepimizin bugün takip etmemiz lazım gelen gaye vatanın istihlas ve inkişafıdır. Bu gayenin husulü için mümkün olduğu kadar çok kuvvet ve nüfuz sahibi olmamız ve gayede müşterek olan bilcümle efradı müttehit bir halde bulundurmamız

53 Milli Türk Fırkası 9 Aralık 1919'da kurulmuştur. Kurucuları arasında Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ahmed Ferit (Tek), şair Mehmed Emin (Yurdakul), Yusuf Akçura, Abdülhak Adnan (Adivar) gibi isimler yer almaktadır. Tunaya, Milli Türk Fırkası'nı, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın devamı olarak değerlendirmektedir. Parti programında dikkat çeken hususlar şunlardır: “Madde-2: Fırka, milliyet prensibini muasır telakkiye göre anlar ve emperyalist efkârdan katıyen uzak olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk veya Türk lisan ve adeti ile meluf Müslümanların ekseriyetini haiz olan kısmında sakin ahalinin kendi iradesi ile kendi mukadderatına hâkim olabilmesi için çalışır. Madde-3: Milli Türk Fırkası, Türk tabirinden ırk tefrik etmeksizin Türk lisan ve terbiye ve hissiyatı ile meluf olanların heyet-i mecmuasını kasteder. Madde-4: Türk milletinin anâsır-ı asliyesinden biri de İslamiyet'tir. Fırka Türk'ün birliğini ve hukukunu müdafaa ederken İslamiyet'in ve Türkiye'de sakin Müslümanların hukukunu da müdafaa eylediğine kanidir. Madde-5: Fırka, Türkiye denilen Türk veya Türk medeniyetini kabul eylemiş Müslüman ekseriyetle meskûn kıtanın tamamıyet-i mülkiyesinin temin edilebilmesini katıyetle talep eder.” Bkz. Tunaya, a.g.e, s. 440 vd.

54 Ahmet Emin, “Siyasi Türkçülük”, Vakit, 23 Teşrinievvel 1335, No: 709, s. 1.

lazımdır. Herhangi bir kısım efradı feda etmeye veya gücendirmeye bugünkü vaziyetimiz müsait değildir. Binaenaleyh istikbale ait vatandaşlık çerçevesini o kadar geniş bir surette çizmeliyiz ki, vatana merbut olan bilcümle efrat bunun içinde rahatça yer bulabildikten başka yeni geleceklere de yer kalabilsin.

Bu maksat için çizilebilecek çerçeve ancak Osmanlılık çerçevesi olabilir. Şu surette ki, kalp, his, menfaat cihetiyle Osmanlı olmayıp yalnız lafzen Osmanlı olanlar Osmanlılık dairesi haricine çıkmaları ve temayül ettikleri hükümetlerin tabiiyetini iktisap etmeleri gayet geniş nazarlı bir siyaset ianesiyle temin edilsin...”

Ahmed Emin, vatandaşlığın ifadesi için “Osmanlılık” kavramı yerine “Türk” kelimesinin kullanılmasının sakıncaları olduğunu altını çizer. Çünkü Türk kelimesi ile çerçeveyi geniş tutmak mümkün değildir. “... Türk kelimesinin manası ne kadar tevsî edilse bunun içine Türkçe söyleyen Müslüman mefhumundan fazla bir şey sıkıştırılmaz...” Oysaki “Osmanlılık” çok daha geniş ve kucaklayıcıdır. “Türkçülük ve Memleketçilik” başlıklı yazısında da belirttiği üzere, memleketi samimi bir şekilde bağlı olanların Müslümanlar ile az sayıdaki Hıristiyanlardan oluştuğu ve bunların ancak ortak menfaat paydasında buluşabileceği gerçeği dikkate alınacak olursa, sadece Türk ve Müslüman unsurları içini alacak bir çerçeve yerine çok daha geniş ve kucaklayıcı “Osmanlılık” çerçevesi en doğru tercihtir.

Ahmet Emid, Milli Türk Fırkası mensuplarının asrımızın “vatandaşlık” kavramının manasını anlayamadıklarını söyler. Din, kültür gibi unsurlar vatandaşlık için yeterli olamaz. Asrımızın vatandaşlık bağı ortak menfaatlerdir. Ona göre “tabiiyet” yani vatandaşlık “bir şahsın muayyen bir devlete kanunî surette merbut olduğunu, o memleketi benimsediğini ve menafi-i esasiyesini oranın ahaliyle müşterek görmesi” şeklinde tanımlar. “...Mesela İngiltere’de Anglo-Sakson harsî ve Protestan dini hâkimdir. Fakat İngiliz denince ne bir Anglo-Sakson ne de bir Protestan anlamayız. Ortodoks bir Ermeni, bir Rum, bir Müslüman, dinini ve eski harsına ait temelleri muhafaza etmek şartıyla pekâlâ İngiliz tabiiyetini iktisap edebilir ve kendine İngiliz unvanı verilebilir...”

Ahmed Emin’e göre “Türk kelimesi ne kadar vasi tutulursa tutulsun bütün Osmanlı tabiiyetine haiz olan ve büyük bir kısmı yarın da haiz bulunacak olan kitle son dereceye kadar gayri mütecanistir. Hars itibarıyla kendini Türk’ten başka gören pek çok adamlar bu kitleye dâhil olduğu gibi sulhten sonra binlerce Hıristiyan mutlaka Osmanlı tabiiyetini muhafaza edecektir. Tabiiyet siyasi bir manaya haiz olmayan Türk kelimesi ile ifade olunacak olursa yüz binlerce kıymetli Osmanlı tebaası devlet çerçevesi haricinde... kalacaktır...”

Ahmed Emin bu nedenle Türklüğün kültürel alandan çıkıp siyasi alana girmesini sakıncalı bulur. Türklüğü kültürel, Osmanlılığı ise siyasi faaliyet alanı olarak görmüştür. Tıpkı Amerika’da olduğu gibi çeşitli etnik kimliklere, dillere ve dinlere ait insanları bir arada tutabilmek için:

“...Bu ecnebileri Amerika’da yapıldığı gibi Osmanlılık kapısından siyasi hayatımıza sokmaktan ve sonra harsî Türk tesirlerine maruz bırakmaktan başka bizim için hiçbir çare-i necat yoktur... İstikbalimizi ancak siyasi Osmanlılık çerçevesi dâhilinde birbiriyle hiç taarruz etmeksizin muayyen mecralar dairesinde icrâ-yı faaliyet eden İslam dini, Türk harsı ve garp usul-ü mesaisi şeklinde tasvir edebiliriz ve Türkçülüğün asıl müfit saha-yı faaliyeti olan hars sahasını bırakıp politika sahalarına sokulmasını her şeyden evvel Türk harsı için pek büyük bir tehlike diye telakki ediyoruz.”

Mütareke basındaki önemli tartışmalardan biri de “Akşam” gazetesi yazarlarından Ali Canip ile “Hadisat” gazetesi yazarlarından Cenap Şehabettin ve Benhur İsrail Efendi arasındaki tartışmadır. Ali Canip, “Akşam”daki yazısında Türkçülük siyasetinin İttihatçılıkla eşdeğer tutulması ve Türkçülüğün unsurlar arasındaki ahengin bozulmasına neden olduğu şeklindeki iddialara yanıt vermiştir.⁵⁵ Ali Canip’i rahatsız eden ilk iddia “*İttihat ve Terakki Hükümeti’nin tervic ettirdiği Türkçülük siyasetini kabul etmeyenler her hususta bedbaht oldular, teali edemediler.*” iddiasıdır. Bu iddiaya karşı “... *Dünkü kabineye bakınız: Belki Cemal Paşa, Türk Yurdu’nu okuyordu. Fakat Enver Paşa’ya Sebürreşad’ın nokta-yı nazarı elbette daha mülayim geliyordu değil mi? Köprülüzade Mehmed Fuat Bey, Darülfünun’a girmişti ama zat-ı âlînin, Ali Ekrem Bey, Halid Ziya Bey, Naim Bey de pekâlâ bir kürsü bulmuştu. Bir de Türkçü olarak tanınmış bir hayli zatları hatırlayınız, sürgüne giden Ahmed Ferit Bey, Mustafa Suphi Bey, son senelerde pek hazin bir hayat süren Akçura oğlu Yusuf Bey bu cereyanın ileri giden azalarındandır. Üç seneden beri haftada altı yüz elli [kelimenin] vazife-i tashihine memur bendenizi bu maruzda hiç zikretmeyeceğim...*” diyerek Türkçülük siyasetini benimseyenlerin, iddia edildiğinin aksine, son derece büyük sıkıntılara maruz kaldıklarının altını çizer.

İkinci iddia ise Türkçülük cereyanının “*ham bir hayal*” olduğu, “*unsurlar arasına nifak soktuğu*” ve hatta “*umûmî harbe girmemize sebep olduğu*”⁵⁶ şeklindedir. Türkçülük cereyanının “ham bir hayal” olduğu ve “unsurlar arasına nifak soktuğu” iddiasının sahibi ise Hadisat gazetesi yazarı Benhur İsrail’dir.⁵⁷ Ali Canip Bey, Benhur İsrail’in bu iddiasına “... *Bir Osmanlı milleti ibda etmek, işte halis bir ham hayal!*” karşılığını vermiş ve asıl imkânsız ve gerçeklikten uzak olan şeyin Türklük değil Osmanlılık olduğunu vurgulamıştır. Benhur İsrail’in felsefe ile uğraştığına işaret ederek “...*Bütün dünyanın haritası milliyet esasına göre tashihe başlanırken bu nasıl filozofluk?..*” sorusunu yöneltir.

Ali Canip için “*Osmanlılık siyasi bir tabirden ibarettir.*” ve Benhur İsrail Efendi’ye şu sözlerle hitap eder: “*Üstat, hiç şüphe yok Mehmet, Yorgi olamaz. Dikran da Mişon! Hepsinin ayrı dilleri, ayrı dinleri, ayrı vicdanları var. Süleyman Nazif’e istediğiniz kadar Osmanlı edibi diyelim. Mesela Ermeni edebiyatının içine giremez...*” Fakat buna kıyasla Amerikalı bir yazarın İngiliz edebiyatına rahatlıkla hâkim olabileceğinin altını çizer. Böylelikle dil birliğine işaret etmektedir. O halde Ali Canip için “*Türk milletinin tealisi için çalışıyorum*” demek ve bunu şiar olarak kabul etmek niçin muzır olsun? “...*Benhur İsrail Efendi bu cereyana kızılırsa büyük Fransız İhtilal’ni tarihten silsin. Çünkü fertlere ve milletlere benlik mefkuresini veren o cûş-u hurûştur... Zeki üstadım, millî cereyanlar münakaşa edilemez, çünkü asrın icabıdır. Benhur İsrail Efendi de tasdik ederler ki, Yahudilerin en mesut yaşadıkları memleket burasıdır. Öyle iken senelerden beri Siyonizm hareketi bit-tabi bizim aleyhimize devam etti...*”

Ali Canip, “*Benhur İsrail Efendi, itirazının Türklüğe değil, Türkçülüğe karşı olduğunu söylüyor.*” diyerek bunun karşılığında şu yanıtı verir: “*Türklük bu milletin hususi vasfıdır. Türkçülük ise bu vasfa haiz milletin iyiliği ve yükselmesi için çalışanların mesleğini gösterir. Bir millet için, başka milletlere mensup fertler de gayret edebilir. Bizim Mois Kohen gibi!*”

55 Ali Canip, “Cenap Şehabettin Bey’e”, *Akşam*, 1 Teşrinisani 1334, No: 43, s. 5.

56 Cenap Şehabettin, Hadisat’teki yazısında “*Harbi millet istedi diyenler itiraf etmediler ki, hakikatin tercümanı olmuyorlar*” diyerek bizim harbe girişimizin asıl nedeni olarak Almanya ve Alman taraftarlığı yapan İttihatçıları göstermektedir. Bkz. Cenap Şehabettin, “Harbi İsteyen”, *Hadisat*, 30 Teşrinievvel 1334, No: 11, s. 1. Ali Canip ise harbe giriş konusunda “...*Bunu Türkçüler değil, Goben zırlısının topları başlattı. Ha bakınız, belki bir noktada ittifak edebiliriz. Harbe girdikten sonra Türklük duygusuyla beslenmiş yavrularımız, mefkûre uğrunda ölmekten çekinmediler...*” diyecektir. *Akşam*, 1 Teşrinisani 1334, No: 43, s. 5

57 Benhur İsrail, “Türkçülük Cereyanının Tahribatı Münasebetiyle”, *Hadisat*, 26 Teşrinievvel 1334, No: 7, s. 2. Benhur İsrail, “Türkçülük Cereyanının Tahribatı Münasebetiyle-2”, *Hadisat*, 29 Teşrinievvel 1334, No: 10, s. 2.

Macar Yahudilerinden Doktor Kuns gibi. Fakat diğer milletlere mensup fertler yaşadığı muhitteki milletin irfanı için çalışanlara “ta’n” (Sövme, yerme) etmez. Benhur İsrail Efendi gibi!...”

Osmanlılık karşısında Türkçülüğün zararlı bir düşünce gibi gösterilmesinden ve unsurlar arasına nifak soktuğu şeklindeki iddialardan rahatsız olan bir başka isim Mehmet Fuat’tır. Basında son zamanlarda esen havadan rahatsızlığını dile getirir. Ona göre bu günlerde Türklüğe saldırmak pirim yapmaktadır ve moda haline gelmiştir. “Atı” gazetesinin başyazarı Celal Nuri’den “Hadisat” gazetesi yazarı Benhur Efendi ve Cenap Şehabettin’e kadar pek çok isimin bu tavrı sergilediğinden bahisle “Türkçülerin yani onların temsil ettikleri Türk milliyetperverliği fikrinin bu memlekete olan fenalıkları hakkında büyük bir müşit edasıyla çok vatanperverâne(!) makaleler yazıp duruyorlar” eleştirisinde bulunur. Bunların amacının “...Bugün efkâr-ı umûmiye harp ve İttihat Terakki aleyhinde bulunduğu için Türkçülüğü harbin sebebi ve İttihat Terakki’nin başlıca programı şeklinde göstererek bütün fenalıkları ona atfetmek” olduğunun altını çizer.⁵⁸ Mehmed Fuat, özellikle “Hadisat” gazetesi başyazarı Cenap Şahabettin’e yüklenerek gazetenin Türkçülük aleyhtarı yazılarını eleştirmiştir. Cenap Şahabettin’i “kaside-i tövbesiz” olarak adlandırarak onun Benhur İsrail Efendi’ye yaptığı telkinattan şikâyet eder.

“...Cenab Şahabettin Bey gibi ... istihrac-ı menafide ilhak mahir bir kaside-i tövbesizin “Benhur İsrail” Efendi’ye nef’i telkin ederek yazdırdığı makalât Türkçülerin “Cemiyet-i Osmaniye”yi dört beş sene içinde nasıl ortadan kaldırdıklarını çok feci ve ibretâmîz bir şekilde tasvir ediyor. Benhur İsrail Efendi vatandaşımızın veya onun tercüman olduğu Hadisat gazetesi şairlerinin içtihatlarına göre Türklerin bir vicdan-i milliye malik olmaları kadar bu memlekete muzır bir şey yokmuş. Çünkü Türklere kendi milletlerini anlatmak isteyen Türkçüler şu beş sene zarfında anâsır-ı Osmanî’deki Osmanlılık hamiyetini mahvetmişler. Binaenaleyh bundan böyle Türk kelimesini ağzına bile almayarak memlekette yeniden Cemiyet-i Osmaniye tesisine çalışmalı imiş. Bundan başka bizim Osmanlı hudutları haricindeki Türklerle de hiçbir alakamız yokmuş...”⁵⁹

Benhur İsrail Efendi’nin, Hadisat gazetesinde Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi müesseselerin daha geniş bir bakış açısıyla çalışmalarını tavsiye etmesi Mehmed Fuat’ın eleştirisine neden olur. Benhur İsrail Efendi’ye göre Türk Yurdu, Türk Ocağı teşkilatlarının ismi “... Bu topraklarda her şeyin kalbi, merkezi, kuvve-i esasîsi Türkler olduğu için Türk unsuru tarafından tesis edilmiş olmakla beraber Osmanlı Yurdu, Osmanlı Ocağı olmalı ve gayri Türk olan Osmanlıları da ağışına kabul etmelidir. Zira Türklerin bu memlekette faik bir rolü vardır. O da yalnız kendilerini değil bütün vatani düşünmektir...”⁶⁰ Benhur İsrail Efendi azınlıklar için milli teşkilatların varlığını son derece gerekli görürken Türklerin böyle

58 Mehmed Fuat, “Son Hadiseler Karşısında Türkçülük ve Türk Aleyhtarlığı-1”, *Akşam*, 24 Teşrinievvel 1334, No: 35, s. 3.

59 Mehmet Fuat’ın şikâyet ettiği yazı Benhur İsrail Efendi’nin “Cemaatler Meselesi” başlıklı makalesidir. Rum, Ermeni ve Musevî cemaatlerinin varlığının yanında Türklerin de bir cemaat teşkilatı kurma fikrini eleştirmiştir. Hatırlanacağı gibi basında özellikle Ahmed Emin, “Cemaat Teşkilatı” başlıklı makalesi ile bu düşünceyi ilk kez dile getiren isim olmuştur. Bkz Ahmed Emin, “Cemaat Teşkilatı”, *Vakit*, 28 Teşrinisani 1335, No: 741, s. 1. Benhur İsrail Efendi, Türklerin bir cemaate sahip olmaları fikrinin gereksiz olduğu düşüncesindedir. Zaten bu devletin hâkimi Türklendir. Dolayısıyla Türk unsuru karşısında diğer unsurların cemaat teşkilatına sahip olmaları son derece önemlidir. “... Cemaat-i Osmaniye yanında birer vaziyet-i münferide gibi kalmış olan Hıristiyan cemaatleri ... Cemaat-i Osmaniye terakki ve tevsî ettikçe onları büsbütün hükümden ıskat edecek, gittikçe daha zayıf düşürecek, onların mekteplerine, onların hastanelerine, onların dillerine lüzüm bırakmayacaktır. Cemaat-i Osmaniye memleketi o kadar Osmanlı müessesatı ile dolduracaktır ki, sair cemaatlerin yaptıkları hiç hükmünde kalacaktır. Çünkü bütün servet-i milliye, bütün hüküm ve nüfuz bütün menba’-ı kuvva Osmanlıların elinde idi...” bkz. Benhur İsrail, “Cemaatler Meselesi”, *Hadisat*, 30 Teşrinievvel 1334, No: 11, s. 2.

60 Benhur İsrail, “Cemaatler Meselesi”, *Hadisat*, 30 Teşrinievvel 1334, No: 11, s. 2

teşkilatlara ihtiyaçları olmadığı düşüncesindedir. Onun bu düşüncelerine karşılık olarak Mehmed Fuat şunları söyler:

“... Zavallı gafil Türk milleti! Bu memleketi idare etmek senin hakkın ve vazifen iken, asırlardan beri hükümet başından teb’id edildin! Hükümeti ellerinde tutan gafil ricaller asırlarca Türk adabını ağızlarına almaktan çekindiler. ‘Osmanlılık zarar görmesin’ diye sana Türklüğünü inkâr ettirecek kadar muzır telkinlerde bulunurlarken Arnavutluk gitti, Rumeli gitti şimdi de Arabistan gidiyor. Sen onları – aradaki bütün su’-i tefehhümlere, senin namına irtikâb edilen nihayetsiz fenalıklardan mütevellit kısmen de haklı infiallere rağmen- hâlâ sorarsın ve işte bundan dolayı onların haklarını teslimde bir an bile tereddüt etmiyorsun. Osmanlı İmparatorluğu bugün fiilen Türk saltanatından ibaret kaldı. Bundan böyle başka milletlerin hudutlarını korumak için sarf ettiğin faaliyeti kendi dairene hasredeceksin. Bu senin bütün dünyaca kabul ve teslim edilmiş bir hakkın, bir vazifen iken hâlâ seni ‘Türküm’ demekten men’e çalışanlar hâlâ sana ‘hakkı isteme’ demekten utanmayanlar var. Onların bir kısmı senin gafil çocuklarıdır. Onları irşada çalış. Fakat kendi milletleri için meşru gördükleri şeylerden seni men’e çalışan yabancıları vakur ve münhib sesinle sustur ve onlara de ki, “Herkes kendi işine! Artık burada söz söylemek sizin hakkınız değildir. Memleketi biraz da asıl sahiplerine bırakınız!”⁶¹ Mehmed Fuat, Wilson Prensipleri gereği bütün milletlerin hukukunun dikkate alındığı bir sırada, başka milletler için meşru görülen bir hakkın Benhur İsrail Efendi tarafından Türk milletine layık görülmediğine, Türk milletinden esirgendiğine dikkat çekmektedir.

Mütareke döneminde ittihâd-ı anâsır düşünesi yerine ön plana çıkarılan Türkçülüğün, siyasi mi yoksa kültürel alanda mı sınırlı kalması gerektiği tartışmalarına paralel olarak Türkçülüğün faaliyet sahası da gündeme damgasını vuran bir başka tartışma konusu olmuştur. Tartışmanın ortaya çıkışında ise Çarlık Rusya’nın dağılmasıyla birlikte Kafkaslar, Türkistan ve Karadeniz’in kuzeyindeki Türklerin bağımsızlıklarını kazanmış olması önemli bir etkidir. Bu konu üzerinde ısrarla duran isimlerin başında Halide Edip gelmektedir.

Halide Edip, Türkçülük fikrinin I. Dünya Savaşı’nın neticeleri sonucunda yeni bir şekil aldığından bahisle “*bunun üzerinde vazih (açıkça) düşünüp konuşma zamanı geldiğine kani bulunuyorum*” demektedir. Fikrî açıdan bakıldığında Türklüğün iki faaliyet sahasının mevcut olduğunu, bunlardan birinin “*Müslüman Türklerden ibaret olan*” coğrafyayı, diğersinin de “*Müslüman, gayrimüslim; Fin ve Macar umûm Turanı birleştiren*” bir sahayı içine aldığı belirtilir ve “*...asıl kendi memleketimiz ve kendi aramızda kendi Osmanlı Türkiyemiz için bir hayat meselesi şeklini alan faaliyet sahasına geçiyorum*” der.⁶²

Halide Edip, “*son zamanlarda Türkçülük âlemindeki siyasi tahviller Türkçülük cereyanının faaliyet sahası için başka emeller ve fikirler doğurmuştur. Birçok Türk cumhuriyetlerinin Türk hükümetlerinin teşkil etmekte olması oraları cazip yeni işler yapılacak bir saha gibi göstermiş ve oralardaki kardeşlerimizin de bizi ciddiyet ve muhabbetle kendilerinden yüksek bir medeniyet mümessili gibi müracaatları izzet-i nefsimizi muhayyelemizi bu ikinci faaliyet sahasına sevk etmişti. Demek ki Türkçülük cereyanının iki faaliyet sahası karşısında ve küçük münevver genç Türk zümresinin de bu iki sahadan birini intihap edeceği anda bulunuyoruz.*” diyerek asıl konuya giriş yapmıştır. Ona göre kendi evimiz, yani Anadolu tam anlamıyla bir karışıklık içindedir. Doktor, mühendis, öğretmen, idareci vs yetişmiş eleman sıkıntısına dikkat çeker ve harp sırasında Türk gençliğinden geriye son

61 Akşam, 24 Teşrinievvel 1334, No: 35, s. 3. Mehmed Fuat’ın bu düşünceleri daha önce de değindiğimiz üzere Hüseyin Cahit’in “millet-i hâkime” düşüncesiyle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Bkz. Hüseyin Cahit, “Millet-i Hâkime”, *Tanin*, 7 Teşrinisani 1324, No: 97, s. 1.

62 Halide Edip, “Evimize Bakalım, Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, *Vakit*, 30 Haziran 1334, No: 252, s. 1

derece sınırlı bir münevver sınıfın kaldığını belirtir. İdarî teşkilat yetersizdir. Şehirleşmenin söz konusu olmadığından söz eder.

“... Bunların meydana koyduğu yedi başlı sefalet sıhhat, ahlâk ve maneviyat üzerinde öyle bir tahribat yaratmıştır ki, yüz binlerce doktor, ne bileyim kaç bin müstahsil ancak bu zavallı memlekete yetmez...”

Bu noktada ise Halide Edip tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. “... Bugün ırklar bir nazariye fakat milletler birer hakikattir. Meydana çıkmak isteyen her millet faaliyet sahasını evvela kendi memleketi hududu etrafında çizmiştir. Bugün teşkil eden Türk kardeşlerimiz bizi istiyor ve bize itimat ediyorlarsa bu biraz da kendi memleketlerini onlardan çok imar edebileceğimize onlara faydamız olacağına inandıklarındandır.” Oysa Halide Edip’e göre bizden yardım bekleyen, kendilerini medenileştirmemizi kalkındırmamızı bekleyen diğer Türkler, Türkiye denilen acı gerçeği görürlerse bize memleketlerinde hiçbir iş vermeyeceklerdir. Kendi memleketini imar edemeyen, kendi milletine medenî bir yaşam sunamayan aydınlara hiç kimse emniyet ve itimat etmez düşüncesindedir. Halide Edip’in “Kendi evini alt üst bir halde bırakan bir adama hiçbir ev sahibi emniyet etmez... Genç Türkiye bugün bütün evlatlarının hizmet ve himmetine muhtaçtır. Genç Türkiye haricine kudretini, himmetini götüren Genç Türk, kendi anasının, evinin hakkından almış götürmüş demektir...” sözlerinden de anlaşılacağı üzere onun için öncelikli olan Anadolu’nun kalkınması Anadolu Türklerinin refahıdır. Bu yaklaşım 1920’de çerçevesi netlik kazanacak olan “Misak-ı Milli” ile paralellik göstermektedir. Nitekim 14 Haziran-11 Temmuz 1918 tarihleri arasında yapılan Türk Ocağı Kongresi’nde nizamname değişikliği çerçevesinde hazırlanan bir teklifte, “Türk Ocaklarının faaliyet sahasının bilhassa Türkiye” ifade edilmiş, ancak bu teklif büyük çoğunluğu gençlerden oluşan delegeler tarafından kabul edilmemiştir. Teklifi hazırlayan encümende Ziya Gökalp, Halide Edip, Ahmet Ferit, Hasan Ferit ve Nüzhet Sabit gibi önemli kişilerin bulunduğu dikkate alınırsa bu aydınlardan I. Dünya Savaşı’nın ağır kayıpları ve yaşanmakta olan yoksulluğun da etkisiyle Anadolu Türklüğü üzerinde daha ihtimamla durulması noktasına geldikleri rahatlıkla söylenebilir.⁶³

Tartışmanın merkezinde yer alan isimlerden bir diğeri ise yine Mehmed Fuat’tır. Mehmed Fuat için Türkçülük siyasi değil tamamen kültürel bir mahiyettedir. “... Bizim bildiğimize göre Türkçülüğün esası muayyen coğrafi sahalarda yaşayan aynı din ile mütedin aynı lisanla mütekellim aynı hissiyat ile mütehassis olan milyonlarca Türk’ün hars hususunda inkişaf ve tealisine çalışmak ve hissiyatta vahdetin esası olan harsta vahdetin temini için bütün Türk aleminin merkez-i harsı olarak Türk hakanının oturduğu İstanbul’u kabul etmektir. İttihat ve Terakki azası arasında bazı Türkçüler bulunsa bile ne onun resmî programında ne de şu son senelerdeki icraatında Türkçülük gayesini takip ettiğine dair hiçbir delil gösterilemez...”⁶⁴ Mehmed Fuat özellikle “Atı” gazetesi yazarı Celal Nuri’yi hedef aldığı bu yazısında “... Celal Nuri Bey’e soruyorum: Memleketi felakete sürükleyen Türkçülük siyaseti acaba neymiş? Eğer bu itham ile İttihat ve Terakki hükümetinin – efkâr-ı umûmiyenin tazyiki altında – Azerbaycan ve şimalî Kafkas meselelerine verdiği ehemmiyet

63 Yusuf Sarıınay, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1484. Türk Ocağı Kongresi’nde Halide Edip, büyük Turan idealinin gerçekleşmesinin güçlüğüne değinerek öncelikli Anadolu’da faaliyet göstermenin gerekliliğine dikkat çekmiş ve daha geniş bir Türk birliğini amaçlayan görüşlerin sadece kuramsal alanda kalmaktan kurtulamayacaklarını vurgulamıştır. Bkz. Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 95. Fusun Üstel de bu tartışmaların I. Dünya Savaşı’nın sona ermesini izleyen günlerde Sovyet Devrimi’nin Türk unsurlar arasında yaydığı umut ortamında İttihat ve Terakki hükümetinin sürdürdüğü politika çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindedir.

64 Mehmed Fuat, “Son Hadiseler Karşısında Türkçülük ve Türk Aleyhtarlığı-1”, *Akşam*, 24 Teşrinievvel 1334, No: 35, s. 3.

kasd olunuyorsa...” diyerek meselenin özüne temas etmiştir.⁶⁵ Mehmet Fuat’a göre İttihat ve Terakki, hiçbir zaman Kırım’ın, Azerbaycan’ın, Kuzey Kafkasya’nın ve Türkistan’ın Osmanlı Devleti’ne ilhakı fikrini taşımadığını, çünkü Türkçülerin “*bütün Türk âleminin siyaseten değil, harsî manevi bir surette yaklaşış birleşmesi*” düşüncesine sahip olduklarını belirtir.⁶⁶

Türkçülüğün siyasal değil kültürel alanla sınırlı kalmasını savunan Mehmed Fuat, Halide Edip’in “Evimize Bakalım” başlıklı makalesinde Anadolu’yu Türkçülüğün faaliyet alanı olarak göstermekle, Türkçülüğü kültürel düzeyden çıkarıp siyasallaştırdığı iddiasında bulunur. Mehmed Fuat Türkçülüğün sadece Anadolu ile sınırlandırılmasını “*Yeni Turan*” olarak adlandırmıştır. Köprülü, “*hudut haricindeki kardeşlerimize buradaki Türkçülük cereyanının kendileri için neler düşündüğünü onlara ne kadar derin ve sarsılmaz bir rabıtayla bağlı olduğunu göstermek vazifemiz*” olduğu için Halide Edip’in bu düşüncesinin bütün Türkçülülerin fikri olduğu şeklinde yanlış bir anlaşılmaya meydan vermemek maksadıyla bu yazıyı kaleme aldığını söyler.⁶⁷ Mehmed Fuat’a göre Türkçülük “*Son Hadiseler Karşısında Türkçülük ve Türk Aleyhtarlığı*” yazısında da vurguladığı gibi kültürel boyutta algılanmalıdır. Türkçülük “*dini ve lisanı bir olan bütün Türkleri bir millet addederek bütün o dağınık kitleler arasında harsî bir vahdet teminine çalışan bir cereyandır.*” Bu açıdan bakıldığında ise Türklerin geniş sahalara yayılmış bir millet olarak Kaşgar’dan Tuna’ya kadar türkeleri, atasözleri ve lisanı ile aynı özellikleri gösterdiklerine işaret eder. Bu nedenle Türklük sadece Anadolu kara parçası ile sınırlandırılmaz. Eğer bunun aksi yapılacak olursa Türkçülük kültürel boyuttan çıkarak siyasal bir kimliğe bürünecektir. Buradan hareketle vardığı sonuç “*Etnografyanın, tarihin, lisan tarihinin, edebiyat tarihinin katiyetle meydana koyduğu bir hakikat vardır ki, o da Akdeniz’den Çin serhatlarına ve Sibiryâ içlerine kadar geniş bir sahaya yayılmış bir Türk milletinin varlığıdır.*” Mehmed Fuat’a göre “*Türkçüler siyasi hudutların bir milleti parçalayamayacağına kani oldukları için hangi tabiiyette olursa olsun Türkler arasında bir fark görmezler ve kendilerini falan saha dâhilindeki bir cüzün değil bütün Türk milletinin bir ferdi olarak görürler.*”

Fuat Köprülü, Halide Edip’in Türkçülüğü “*Müslüman, gayri Müslüman, Fin, Macar umûm Turanı birleştirmeyi düşünen bir hareket*” olduğu şeklindeki algılamasını eleştirir. “*Eğer böyle bir şey varsa adını herhalde Türkçülükten başka bir şey koymalı. Çünkü Türk bir ırk unvanı değil, bir millet adıdır. Yani içtimai nokta-yı nazardan bir mevhum (hayal) değil bir teenni-yâttır (acelesiz ve düşünceli davranış biçimidir). Hâlbuki birbiriyle irkî münasebetlerinin derecesi bile henüz layıkıyla tayin edemeyen hissiyat itibariyle aralarında hiçbir iştirak bulunmayan dinleri, dilleri, millî temelleri birbirinden ayrılan kitleleri birleştirmek emeli nihayet bir hayal, bir fantezidir.*” Ona göre Hint-Avrupalıları ya da Samileri birleştirmek ne kadar makul ise Türkleri, Finleri, Macarları, Moğolları birleştirmek de o kadar makûldür.

Mehmed Fuat’a göre, “*Türkçülük ile daha ilmen unvanı bile çok meşkûk Ural-Altaycılık arasında bir mukayeseyi istikbale bırakmakta mana yoktur. Benim mukaddesatıma iman*

65 Mehmed Fuat, Celal Nuri Bey’in Kırım’ın, Azerbaycan’ın, Kuzey Kafkasya’nın ve Türkistan’ın Osmanlı Devleti’ne ilhakı konusunda Türkçülerden çok daha istekli bir şekilde bütün Türk – Müslümanları Osmanlı hâkimiyeti altında toplamak düşüncesinde olduğunu iddia etmiştir. Galatasaraylılar Yurdu’nda Kırım Harbiye Nazırı ve Hariciye Müdürü Cafer Seyit Ahmet Bey şerefine verilen ziyafette Celal Nuri Bey’in bir konuşma yaparak “*sair Türkler gibi Kırımlıların da Osmanlı padişahının siyasi hâkimiyeti altında birleşmeleri çağrısını buna delil olarak gösterir. Bunun üzerine Türk Ocağı namına konuşan Hamdullah Suphi Bey de buna itiraz olarak Türkçülerin Türkler arasında siyasi değil kültürel ve manevi bir ittihad tesisini*” istediklerini söylemiştir. *Akşam*, 24 Teşrinievvel 1334, No: 35, s. 3. Bkz. “*Cafer Seyit Ahmed Bey’in Şerefine*”, *Vakit*, 27 Nisan 1334, No: 188, s. 1.

66 Nitekim az önce yukarıda sözünü ettiğimiz Türk Ocağı Kongresi sonucunda, 1912 Nizamnamesi’nin 2. Maddesinde yer alan “*... Akvâm-ı İslâmiye’nin bir rûkn-ü mühimi olan Türklerin millî terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktadır*” ifadesi “*Ocağın maksadı Türklerin harsî birliğine ve medenî kemaline çalışmaktır*” şeklinde değiştirilerek hem Türkçülüğün siyasal değil yalnızca kültürel boyutta bir faaliyet takip edeceği hem de geniş bir coğrafyadaki “*Türk ırkı*” yerine Anadolu coğrafyasının öncelikli olacağı vurgusu pekiştirilmiştir. Sarıay, *a.g.m.*, s. 1841. Üstel, *a.g.e.*, s. 105

67 Mehmed Fuat, “*Türkçülüğün Gayeleri*”, *Vakit*, 16 Temmuz 1334, No: 266, s. 1.

eden, benim dilimle konuşan, felaket ve sevinç anlarında yüreği benimle beraber çarpan bir Türk mü benim kardeşimdir; yoksa mukaddesatı benimkinden ayrı, dili benimkine tamamıyla yabancı, bilhassa hissiyatıma büsbütün yabancı olduğu muhakkak bir Fin, bir Macar, bir Moğol mu benimle birleşebilir? ... Anadolu köylüsünün kendi millettaşını tayin için kullandığı düstûr bu hususta çok katı ve çok sarıhtır. 'Dili dilime, dini dinime uyan!' Bu düstûr aynı zamanda Türkçülüğün de gayesini gösteriyor. Dilleri bir, dinleri bir ve bunun doğal bir sonucu olarak duyguları bir olan bütün Türkleri merhum İsmail Gasprinsky'nın düstûru veçhile 'Dilde, fikirde, işte daha kati ve şuurlu bir surette birleştirmek!'

Fuat Köprülü, Osmanlının hiçbir zaman İngiltere, Almanya, Fransa örneğinde olduğu gibi medeniyetin bütün nimetlerinden istifade etmiş, müreffeh, zengin bir saha olmadığını ve ekonomide, sanatta, ilimde bunlardan çok geri olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte varlığımızı kuvvetlendirmek için girdiğimiz harbin daha büyük felaketleri doğurduğuna dikkat çeker. Ancak ona göre *"Garbin müterakki milletlerine nispetle ne kadar geri olsak da Şarkın İslam dünyasına nazaran çok yüksek ve çok müterakki bir mevkiinde olduğumuz da inkâr olunamaz. Bu nedenle bugün Rus boyunduruğunu fırlatıp atan Kafkas Azerbaycan'ı, Kırım, Türkistan, Şimali Türk ili ümit ve hasretle parlayan canlı gözlerini bize atfediyorlar ve Türk âleminin istikbalini temin edecek şeyleri en vazih mikyasta bizden bekliyorlar."* Çünkü Köprülü'ye göre artık söz konusu olan Türklerin mahalli menfaati değil *"Akdeniz'den Çin'e kadar bütün Türklüğün umûmî ve müşterek menfaatidir."* Buradan hareketle yazısında *"Bugün ırklar nazariye, milletler birer hakikattir"* diyen Halide Edip'e hak vermekle birlikte Halide Edip'in şu gerçeği gözden kaçırmamasını ister: *"Türklük bir ırk değil, tabi ki Almanlık gibi bir millettir. Almanlığın umûmî menfaati nasıl Saksonyalılığın, Bavyeralılığın, Prusyalılığın hususî menfaatlerinin fevkinde ise Türklük için de böyledir."*

Mehmed Fuat, Halide Edip'in aksine sadece Anadolu coğrafyası ile sınırlı olmayan ve altını ısrarlı çizdiği siyasal değil, kültürel bağların kucakladığı çok daha geniş bir sahada Türkçülüğün etkili olmasını ister. Çünkü onun için bölgesel (sadece Anadolu ile sınırlandırılmış) menfaatlerden çok Türklüğün genel ve ortak menfaatleri söz konusudur.

Halide Edip ise *"Türkçülüğün Faaliyet Sahası"* başlıklı yazısı ile hem Mehmed Fuat'a hem de *"Yeni Mecmua"* da *"Türkçülük ve Türkiyecilik"* isimli makaleyi yazan Ziya Gökalp'e cevap vermiştir.⁶⁸ Ziya Gökalp de Türkçülüğün ırkî değil, sadece kültürel boyutta ele alınmasını istemekle birlikte bunun sadece ve sadece Anadolu ile sınırlı kalmasını ya da çerçevesinin Anadolu toprakları üzerinde var olan Türk Devleti ile çizilmesini istememekteydi. Ona göre *"... Türklüğün birinci işi 'devlet', 'millet', 'ümme't' kelimelerinin farklarını meydana koymak oldu. Devlet tabiiyette, ümme't dinde, millet harsta müşterek olan fertlerin mecmudur. Bu surette bizim Türkiye Devletine, İslam ümmetine ve Türk milletine mensup olduğumuz anlaşıldı. İçtimaiyat ilmi bize cemiyetin milletten ibaret olduğunu, milletin de aynı harsa malik fertlerin mecmu olduğunu gösterdi. O halde bizim de milletimizin hududu ne devletin ne ümme'tin ne de ırkın hudutlarıyla mahdud değildi. Millet, bu zümrelerden büsbütün başka bir şeydi. Yani harsî bir zümreden ibaretti. Harsın zahiri alametleri ise lisanla din olduğu için milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan mürekkep olduğu meydana çıktı..."*⁶⁹

Ziya Gökalp, Almanya örneğinden hareketle *"Alman ittihâdından evvel Prusya'nın etrafındaki Bavyera, Saksonya vesaire karşı vaziyeti ne ise Osmanlı Türklerinin de henüz teşkil etmekte olan diğer Türk kardeş hükümetlere karşı vaziyeti odur. O zaman Prusyacılık, Bavyeracılık vesaire yerine Almanlık yaparak bugünkü Alman müttehit hükümeti vücuda getirdiler. Binaenaleyh biz de Türkiyecî değil Türkçü olmalıyız..."* diyerek Mehmet Fuat'ın düşüncelerine yaklaşmaktadır. Ancak bu noktada Halide Edip her ikisine de karşı çıkarak öncelikle Prusya, Bavyera ve Saksonya'da olduğu gibi etrafımızda harsî açıdan birliktelik

68 Halide Edip, *"Türkçülüğün Faaliyet Sahası"*, *Vakit*, 18 Temmuz 1334, No: 268, s. 1.

69 Ziya Gökalp, *"Türkçülük ve Türkiyecilik"*, *Yeni Mecmua*, No: C. 2, S. 51, 4 Temmuz 1334, s. 482.

sağlamış bir milleti göremediğine işaret eder. Ayrıca güçlü ve birleşik bir Almanya'nın Prusyacı, Bavyeracı ve Saksonyacı küçük milletlerden oluştuğunu ve bugün Bavyeralının öncelikle Bavyera'nın; Prusyalının öncelikle Prusya'nın menfaatlerini düşündüğünü vurgular. Türkiye'yi Türkler; Kırım'ı Kırımlılar, Azerbaycan'ı da Azerbaycanlılar birinci derecede düşünürler ve bir ideal etrafında toplanırlarsa dünyaya karşı kuvvetli olacaklarına değinir ve böylece Mehmed Fuat'ın, “*Türklük bir ırk değil, tabi ki Almanlık gibi bir millettir. Almanlığın umûmî menfaati nasıl Saksonyalılığın, Bavyeralılığın, Prusyalılığın hususi menfaatlerinin fevkinde ise Türklük için de böyledir.*” şeklindeki düşüncesine karşı olduğunu ortaya koyar.

Halide Edip'e göre “*yanımıza bize sığınan Türk kardeşlerimize destek olabilmek için evvela kendi evimizi düzeltmeye mecburuz. Edirne'sini Şark vilayetlerini refahı, nüfusu, sıhhati ve ümraniyle insan kaleleri haline koyamayan Türkiye ve Türkçülük büyük ve geniş idealine karşı da vazifesini yapmış değildir.*”

Halide Edip, Vakıt'te kaleme aldığı bir başka yazısında ise bu defa Ahmet Ağaoğlu'na yanıt verir.⁷⁰ Ahmet Ağaoğlu'nun, 19 Ağustos 1918 tarihli “Tercüman-ı Hakikat” gazetesinde “Türkçülük ve Türkiyecilik” başlığıyla kaleme aldığı yazısından, kendisinin Türkçülük hakkında kaleme aldığı bundan önceki yazılarının yanlış anlaşıldığı sonucuna ulaşarak Türkçülük anlayışını izaha girişir. Halide Edip'in özelden genele giden bir Türkçülük düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkçü cereyanın hatlarını birbiri içine giren üç daire ile tespit etmiştir. En içte merkez daire olarak Osmanlı ya da Yeni Türkiye sahası yer alır. Onun dışındaki daireyi dini ve lisanı kısmen müşterek olan Rus ülkesi etrafındaki muhtelif Türk toplulukları teşkil eder. En dış daire ise lisan ve dini yönden ayrı olan Fin ve Macar gruplardan teşkil eder.

Halide Edip en iç daireyi yani merkezi oluşturan Osmanlı Türklerini, Müslüman Türklerin “*yegâne istinat ve kuvvet noktası*” olarak bulduğunu söyler. Buna ilaveten “*Türk âleminin istinat noktası diye addettiğim Türkiye sahasının bir çocuğu olmak hesabıyla faaliyetin Türkiye'den başlamasına taraftar*” olduğunu dile getirir. Halide Edip'e göre Türkçülük namına çok şey söylenmiştir ancak bir şey yapılmamıştır. “*Türk dünyası uzun münakaşalarımızdan az müstefit oldu. Bugün Türkçülüğün artık Türkü kurtaracak canlı bir vasıta olması zamanı gelmiştir*” diyerek tavsiyelerde bulunur ve Türkçülüğünün merkezinde yine öncelikle Türkiye'ye yer vermiştir:

“*a. Bütün faaliyetler merkezden muhite doğru gider, müessir olur... Türkçülüğün de Türkiye'den harice bir şey götürebilmesi için mutlaka kendi içindeki boşluğu doldurmak kendi ihtiyacını tatmin etmek ile başlamalıdır.*”

Halide Edip'e göre her daire öncelikle kendi içinde çalışmaya başlamalıdır. Ayrıca Osmanlı Türklerinin diğer Türk kardeşlerine faydalı olabilmesi için önce kendi içinde bir hars oluşturmalıdır.

“*b. Faaliyet Türkiye'de Türkiyeliler, Azerbaycan'da Azerbaycanlılar, Kırım'da Kırımlılardan başlar. Türkiye, Türk kardeşlerine harsını Rus harsına galip gelerek verebilmek için kendi arasında hars yapmakla başlamalıdır. Hars lakırdıdan çok fazla bir şeydir... Parası olmayan, evleri virane, sokakları kötü, mabetleri yıkık, umûmu temizlik ve refahtan mahrum memleket hangi harsını götürüp başka memleketlere atılabilir.*”

Halide Edip “*hariçteki kardeşlerimize verdiğimiz askerî ve siyasî yardımı hiç esirgemediğini ve esirgemeyeceğini*” söyler. Ancak onun öncelikleri mevcuttur:

“*c. Bizim kendi doğduğumuz yer kendi evimiz harab sefil iken kardeşimizin evini*

70 Halide Edip, “Türkiyecilik Yoktur, Ağaoğlu Ahmet Beyefendi'ye”, *Vakit*, 23 Ağustos 1334, No: 303, s. 1.

düzeltelemeye kalkmak gülünç olduğu kadar faydasızdır.” Bunda ısrar edersek “Kendimizinkiler tamamen harab olacak, onlarınkiler de yapılamayacaktır.”

Halide Edip bu açıklamalarından sonra *“Türkiyeci değil, hatta Türkçü ve daha vasi manasıyla Turancı”* olduğunu dile getirir. Ona göre *“müşterek idealin geniş yoluna herkes kendi mahallesinden, çarpık sokağından yürüyerek gidebilir.”*

Halide Edip gibi daha ziyadesiyle bugünkü Misak-ı Milli toprakları ile sınırlı bir Türkçülük anlayışına sahip olan bir başka kişi ise Necmettin Sadık'tır. Ona göre *“...Türk milleti, milli topraklarına Anadolu ve Trakya'ya istiklaline sahip olduktan sonra yalnız bir şey düşünebilir. Bu milli hudut dâhilinde ebedî bir sulh ve sükûn devresi açarak, maarif, ticaret, ziraat, sanayisiyle meşgul olmak. Milli Türk ruhunu bu gıdalarla takviye etmek, bunun dışında hiçbir düşüncemiz hiçbir gayemiz olamaz. Bizi Kafkasya'nın, Türkistan'ın Türklerinden filan yerin Müslümanlarından evvel asil ve yegâne vatanımız olan Anadolu meşgul eder. Anadolu'da kuvvetli bir Türk ruhu var. Fakat topraklar, maarif, ziraat harap olmuş. Bu ruhun yaşabilmesi için Anadolu'da refahın, ümrânın, ilmin yerleşmesi lazımdır. Bunları yapmak için de sulhe ihtiyacımız var. Bizi milli hududumuzun tamamıyeti dâhilinde istiklalimize sahip edecek bir sulh elde ettiğimiz dakikada başka bir şey düşünmek şüranın Türk ırkına mensup akvamıyla buranın Müslüman dinden olan ahalisini kurtarmak macerasına atılmak anavatana karşı cinayettir. Bizim gayemiz evvela anavatani kendi istiklalimizi elde etmek (sansürülenmiş) siyasi hadiselerin verdiği bu son fırsattan istifade ederek milli gayemizi istihsal ettiğimiz anda yapacağımız ilk iş sulhdur. Evvela Anadolu'yu kurtaralım...”*⁷¹

Akşam gazetesinde yer alan başka yazılarda da Türkiye'nin geleceğinin tehlikede olduğu ve öncelikle Türkiye'nin istikbalinin temini için çalışılması gerektiği ön plana çıkarılmıştır. *“... Milli Ahrar şu düşüncede Türkleri, Milli Türk Fırkası öteki düşüncede Türkleri, her gazete başka bir Türk sınıfını bayrağı altına çağırıyor. Hâlbuki Türkiye bütün Türklerle beraber tehlikede. ‘Coğrafyanın toprak hududunun ne ehemmiyeti var?’ diyenlere Rumeli'yi, Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı gösteriyorum. Hangisinde Türk kaldı? Türkleri kurtarmak için evvela Türkiye'yi; milleti kurtarmak için evvela devleti kurtarmalıyız. Çünkü artık şu tahkik etti ki, hudutla beraber Türkler de çekiliyor. Görülüyor ki tehlikedeyiz. Bütün afaklar bulutla kaplı. Karanlığın bağı müthiş bir fırtına saklıyor. Buna karşı bir tek davamız için birleşmeliyiz. Evvela Türklerin oturduğu Türkiye'yi kurtaralım.”*⁷²

Ahmed Emin de Türkçülüğün Kafkasya'daki Türklerin menfaatleri ile Anadolu Türklerinin ortak menfaatleri olarak algılanması gerektiğini düşünerek Mehmet Fuat'la aynı bakış açısına sahiptir. Çarlık Rusya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmış olan Kafkasya'daki Türklere karşı herhangi bir istila siyaseti takip etmediklerini, bununla birlikte *“Gerek Türkiye'de yaşayan Türkler gerekse haricteki Türkler müşterek harplarının kuvvet ve inkişaf bulmasına müşterek bir surette çalışmakla iktifa edeceklerdir. Kafkasya'daki yeni Türk ve Müslüman hükümetleri hakkındaki nokta-yı nazarımız katiyen ilhak değildir... Rusya Türklerinin ve Müslümanlarından da kendi mukadderatlarına sahip olmalarına elbette hararetle taraftarız.”*⁷³

E. Sonuç:

Mütarekeyle birlikte imparatorluk içinde kalan azınlıkların Wilson Prensiplerinin milliyet ve self-determinasyon ilkesi doğrultusunda kendi bağımsız devletlerini kurma girişimleri “ittihâd-ı anâsır” fikrinin daha da hırpalanmasına yol açmıştır. Bu noktada Osmanlı aydınları arasında yeni bir milliyet arayışının ön plana çıktığı görülür. Tanzimat'tan beri süre gelen “Osmanlı milleti” kavramının artık “ham bir hayal” olduğu gerçeği

71 Necmettin Sadık, “Sulh ve Harp”, *Akşam*, 28 Kanunuevvel 1336, No: 814, s. 1.

72 “Tehlikedeyiz”, *Akşam*, 26 Teşrinievvel 1335, No: 394, s. 3.

73 Ahmet Emin, “Sulh Hazırlığı”, *Vakit*, 13 Teşrinievvel 1334, No: 349, s. 1.

anlaşılnca, ortak menfaatler paydasında birleşmiş ve adına “vatan” denilen ortak bir toprağa dayalı vatandaşlık kavramı ileri sürmek suretiyle Osmanlılığa yeni bir tanımlama getirilmiştir. Bu yeni vatandaşlık anlayışının çerçevesi geniş tutularak ortak menfaatler konusunda uzlaşabilen bütün unsurların buna dâhil edilmesi suretiyle yeni bir Osmanlı kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bununla birlikte ortak menfaatler paydasında birleşmeyen, bu topraklara karşı herhangi bir bağlılık hissi beslemediklerini açık bir şekilde ifade eden ve Türkiye’nin cezalandırılması gerektiğini düşünen azınlıkların, kendi menfaatlerine göre çeşitli hükümetlerin uyruğuna geçmeleri kapısı açık bırakılmıştır.

“İttihâd-ı anâsır” düşüncesi yerine Mütareke günlerinde ortak menfaatler etrafında birleşen ve toprağa dayalı vatandaşlık kavramının ön plana çıkarıldığı “Yeni Osmanlılık” düşüncesinin karşısında, kültürel ağırlıklı bir Türk milliyetçiliği çağrısı daha ağır basmıştır. Özellikle Türkçülüğün siyasal değil, kültürel alanda faaliyet göstermesi ve bununla bağlantılı olarak Türkçülüğün sadece Anadolu ile mi sınırlı kalacağı yoksa Rus İmparatorluğu’nun dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Kafkas ve Türkistan Türklerini de mi içine alacağı tartışması, Türkçülük siyaseti adına en önemli sorunsalı meydana getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında çöken bir imparatorluğun yerine inşa edilen ulus-devletin temel karakteristiğini de yansıtan, etnik ve dinsel öğelerin içinde yoğun olduğu bir kültürel milliyetçilik günün koşullarında daha doğru bir tercih olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Kültürel boyuttaki bu Türk milliyetçiliğinin coğrafi sınırları konusundaki tartışma ise 1919’da başlayan Milli Mücadele’nin gelişimine paralel olarak zaman içinde şekillenecek ve Misak-ı Milli belgesinde kendisini net bir şekilde bulacaktır.

F. Kaynakça

Arşiv Kaynakları ve Belgesel Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Akşam

Alemdar

Hadisat

İslam

Sabah

Takvim-i Vakayi

Tanin

Vakit

Yeni Gün

Yeni Mecmua

Kitap ve Makaleler

Ahmet Refik, *İki Komite, İki Kıtla*, İstanbul, Matbaa-yı Orhaniye, 1919.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923*, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir Deneme, Çev. İdil Eser, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- Bozarslan, Hamit, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- Davison, Roderic, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979
- Kushner, David, *Türk Milliyetçiliği’nin Doğuşu 1876-1908*, 2. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 8. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara, 2000
- Özkan, Kenan, *Türkiye – ABD İlişkileri 1918-1923*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016
- Sarınay, Yusuf, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1484.
- Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, C.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
- Şeker, Nesim, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de “Milliyet” Arayışları ya da “Anâsır Meselesi”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1873-1938)*, 1. Kitap, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, 1995
- Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru, Seçme Eserler – II*, Gözden Geçirilmiş 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008
- Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997
- Yetim, Fahri, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hakime” Düşüncesi ve Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Aralık, 2008
- II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009

OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLER İÇİN KULLANILAN TABİR, LAKAP VE SIFATLAR

THE TERMS, NICKNAMES AND TITLES USED FOR DISABLED PEOPLE IN THE OTTOMAN STATE

Kamuran ŞİMŞEK *

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan engelliler için kullanılan çeşitli lakaplar ve tabirler hakkında bilgi verilecektir. Osmanlı toplumu, engelli ve engellilik durumunu anlatmak için çok geniş bir kelime hazinesi kullanmıştır. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler yer verilmiştir. Hatta bu ifadeler bazen kişinin ve daha sonraki yıllarda sülale adlarıyla özdeşleşmiştir. Kişinin isminin önüne engel durumu getirilerek adeta ona bir kimlik kazandırılmıştır. Yani kişi sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerinde, genel anlamda engellilik durumunu anlatmak için *sakat*, *alîl*, *ma'lûl*, *ma'lûlîn*, *amel-mânde* gibi tabirler kullanılmıştır. Görme, işitme, konuşma, yürüme ve vücudunun herhangi bir organının olmaması gibi fiziksel engeli olanlar ile zihinsel engeli bulunan kişiler için ayrı ayrı ve özel tanımlamalarda bulunulmuştur. Çalışmada bu tanımlamaların neler olduğu ve bu tabirlerin kökenleri tespit edilip ayrıntılı şekilde bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Engelli, Lakap, Tabir*

Abstract

This study aims to give comprehensive information on the terms and nicknames used for disabled people living within the Ottoman Empire. The community used an extensive vocabulary to describe disability status. It is remarkable that sometimes particular expressions and sometimes general expressions were used to identify the disability status of an individual. In fact, these expressions were occasionally identified with name of an individual and later with the name of family. The disabled person had a new identity simply by putting his or her disability status before his or her name. In other words, an individual is recognized with his or her disability status within community.

Ottoman Archival documents had generally used expression such as *sakat*, *alîl*, *ma'lûl*, *ma'lûlîn*, *amel-mânde* to describe disability status. Separate and specific definitions were made for those people who had physical disabilities such as visual, hearing, speech, walking and missing body part. This study will explain these definitions, identify their origin and, give thorough information on them.

Keywords: *Ottoman State, Disability, Nicknames, Terms*

A. Giriş: Osmanlı Devleti'nde Engelliler

Araştırmanın içeriğine geçmeden önce engelliliğin nasıl sınıflandırıldığı hakkında bilgi vermek konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Farklı tanımlamaları olmasına rağmen engellilik: Doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli. e-posta: ksimsek@pau.edu.tr (orcid.org /0000-0003-3741-471X)

veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi olarak tanımlanmıştır.¹ En genel anlamda engelliliği, “zihinsel engelliler ve fiziksel engelliler” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Daha ayrıntılı biçimde ise “görme engelliler, konuşma engelliler, yürüme engelliler, zihinsel engelliler ve diğer engelliler” şeklinde tarif edebiliriz.

Genel olarak Müslümanlar arasında ve özeldir Osmanlı Devleti’nde engellilerin toplumsal hayatta diğer insanlarla birlikte yaşamlarını sürdürdükleri ve sosyal hayattan dışlanmadıkları görülür. Engelli insanların toplumdaki yeri, İslâm dininin belirlediği esaslar çerçevesinde olmuştur. Kuran-ı Kerim’de konuyla ilgili yer alan ayetler ve Peygamber’in hadis ve sünnetlerinde kendisini gösteren bir bakış açısına sahiptir.² Doğuştan veya kaza, savaş, afet vb. nedenlerle engelli konumuna düşen insanlar, toplum ile iç içe yaşamıştır. Sosyal hayatın bir parçası olarak görülen hasta ve engelliler, yardıma muhtaç kişiler olarak kabul görürlerdi. Dolayısıyla her türlü yardım ve desteği hak ediyorlardı.³ Osmanlı Devleti’nde yaşayan engelliler, çeşitli şekillerde desteklenmiş ve böylece onların temin-i işleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti yaygın bir şekilde uyguladığı vakıf sisteminin yanı sıra zekât, fitre gibi dini uygulamalarla zengin ile fakir arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmıştır. Sakat ile fakirlerin ihtiyaçları sadakaların yanı sıra vakıf, bimarhane, şifahane ve tekke-zaviye gibi kurumlarla karşılanmıştır.⁴ Devlet, halk sağlığı ve günümüzde belediyeler vasıtasıyla gerçekleştirilen bazı kamu hizmetlerini maddi durumu iyi olan hanedan ailesi ve hayırsever vatandaşlarıyla paylaşmıştır. Bu durum ise toplum ile devletin bütünleşmesini sağlamıştır.

İslâm dininin engellilere sağladığı kolaylıkları da sürdüren Osmanlı Devleti, bünyesindeki engellileri bazı vergilerden muaf tutmuştur. Ekonomik durumu iyi olmayanlarla kadın, çocuk, ihtiyar, fiziksel ve zihinsel engellilerin cizye vergisinden muaf tutulma geleneğini Osmanlı Devleti devam ettirmiştir.⁵ Bu durumda olan insanlara vergi muafiyetinin dışında maddi yardımlarda da bulunulmuştur.

Padişahlar, vergi vermeleri ve devlete bağlı kalmaları karşılığında tebaasının refah ve adaletini sağlamakla yükümlüdürler. İhtiyaç sahipleri padişaha yazdıkları arzuhallerde durumlarını anlatarak yardım istemişlerdir. Padişah tarafından uygun görülmesi durumunda ihtiyaç sahiplerine maddi yardımlarda bulunulmuştur.⁶ Çünkü bu durumdakiler devletin gözünde yardım edilmesi gereken kişiler olarak değerlendirilmişlerdir.⁷ Bunun yanı sıra çalışarak geçimini sağlama olanakları bedensel engelleri yüzünden kısıtlı olan bu insanları himaye etmek, padişahın merhamet ve cömertliğini göstermesi açısından son derece önemli görülmüştür.⁸

1 “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmî Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.

2 Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, İstanbul 2013, s. 23-24.

3 Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbî Tedavi ve Tıbbî Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul 2014, s. 157.

4 İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, İstanbul 2011, s. 26; Nil Sarı, “Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Türk Tarihi’nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Edt. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, İstanbul 1993, s. 23.

5 Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 38; C. H. Becker, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Eskişehir 1997, s. 200.

6 Özbayrak, *age*, s. 27.

7 Özbek, *age*, s. 49.

8 Ayşe Ezgi Dikici, “Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih*, S. 248, Ağustos 2014, s. 20.

B.Engelliler İçin Kullanılan Sıfat, Lakap, Tabirler

Osmanlı toplumunun, engelli ve engellilik durumunu anlatmak için çok geniş bir kelime hazinesine sahip olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumunda engelliler için çok değişik tanımlamalar yapılmıştır. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler kullanılmıştır. Hatta bu ifadeler bazen kişinin adıyla özdeşleşmiştir. Kişinin isminin önüne engel durumu getirilerek adeta ona bir kimlik kazandırılmıştır. Yani kişi sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan lakap başlarda bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıbyla hitap etme anlamında kullanılmışken daha sonraları bir kimseyi övmek ya da yermek için kullanılan isim ve sıfat anlamını kazanmıştır. Fiziksel veya zihinsel olarak bir engeli bulunanlara sahip oldukları durumu çağrıştıracak lakaplar takılmıştır.

Lakap takma, “asıl ada sonradan takılan ve kişinin herhangi bir özelliğinden dolayı verilen isim” şeklinde tanımlanmaktadır. Kişinin fiziksel özellikleri, karakteri, davranış şekli ya da kişinin başından geçmiş herhangi bir olay, lakabı takan çevre tarafından bunlara atıfta bulunacak bir sözcüğe indirilerek kullanılır.⁹

İslâm dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan lakap verme geleneğini Osmanlı Devleti de sürdürmüştür. Hatta bu lakaplar zaman içerisinde sülalelerin ismi olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Bürokraside seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleklerinin kurulmasıyla birlikte buralara mensup kişilere ayırt edici özelliklerini vurgulayan lakaplar takılmıştır. Zamanla bazı lakaplar kişinin kendi adımı gibi kullanılmıştır.¹⁰ Devlet adamlarına ve vatandaşlara engel durumlarını çağrıştıracak lakaplar verilmiştir. Bu lakaplar takılırken engelliye aşağılamak gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine buradaki amaç, kişinin toplumdaki ayırt edici özelliğine vurgu yapmaktır. İstanbul'dan memleketi Urfa'ya dönmek için bir miktar para ile yol boyunca geçeceği yerlerde kendisine yardım edilmesi hususunda sadarete yazdığı dilekçenin altına A'mâ İbrahim yazan görme engelli kişi bu vurguya güzel bir örnektir.¹¹ Toplumdaki engellilerin bu duruma alışkın oldukları ve engelli olduklarını belirtmekte herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Belki de engel durumlarını devlete bildirerek yardıma muhtaç olduklarını anlatmak için bu şekilde hareket etmişlerdir.

Bir kişiye lakap takılırken etkili olan çeşitli etkenler vardır. Bu etkenlerden biri kişinin sahip olduğu fiziksel özelliğini (Keloğlu, Eğriboyunoğlu, Köseoğlu) çağrıştıracak lakaplar takılmasıdır. Diğerleri ise kişinin mesleği (Demircioğlu, Çavuşoğlu), kökeni (Türk, Arnavut, Karatekeli), sosyal durumu (Ağaoğlu, Esiroğlu, Evliyaoğlu, Hacı Pehlivanoğlu) gibi faktörlerdir. Kişinin saç, sakal, boy, göz rengi gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra herhangi bir organının eksik veya özürlü oluşu da lakap takılırken toplum tarafından göz önüne alınmıştır. Topaloğlu, Kolukısaoğlu Körsarioğlu, Çolak/oğlu, Bacaksız/oğlu, Birgöz/oğlu, Kolsuz/oğlu, Köroğlu gibi örneklerden kişinin engelli olmasına vurgu yapılmıştır.¹²

Kişinin engel durumu neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Yani bir engel hadisesinin nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde genel olarak engellileri tanımlamak için *sakat*, *alîl*, *malûl*, *malûlîn*, *amelmânde* gibi isimler kullanılmıştır.

9 Şeref Boyraz, “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı VII, Sivas 1998, s. 113.

10 Nebi Bozkurt, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 65-67; Mehmet İpşirli, “Osmanlılar'da Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 67.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 250/37, 24 Haziran 1894 (20 Z 1311).

12 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010, s. 109-116.

Sakat kelimesi, genel anlamıyla fiziksel engelliliği tarif etmek için kullanılmıştır. Kişinin vücudunun hangi bölgesinden engelli olduğu bazı belgelerde anlatılmamıştır. Bu belgelerde sadece kişinin sakat kalmış olmasından söz edilirken¹³ bazı belgelerde ise kişinin hangi sebepten dolayı sakat kaldığından bahsedilmiştir. Örneğin; *sol eline kurşun isâbetiyle sakat*¹⁴, *esnâ-yi ifâ-yi vazîfede sakat*¹⁵, *eşkiyâ tarafından aldığı cerîhadan sakat kalan*¹⁶, *kazâen ateş alan lağımın tesiriyle sağ gözü ve eli külliyyen amelden sakat*¹⁷, *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*¹⁸ gibi ifadelerle olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır.

İllet kelimesinden türetilmiş olan *alîl*¹⁹, *malûl*²⁰ ve *malûlîn* kelimeleri sözlüklerde hasta, mariz, sayru, bedenin bir uzvu kusurlu veya noksan, gözleri sakat, a'mâ, kör, sakat, hasta, illetli, hastalıklı, kötürüm gibi anlamlarda kullanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde ise daha çok hasta ve sakat anlamlarında kullanılmıştır. Elbette bu kelimelerle anlatılan insanların tümünün engelli olduğunu söylemek zordur. Ancak bunlar içinde engelli olanların oranının yüksek olması kuvvetle muhtemeldir.

İncelediğimiz dönem²¹ Osmanlı arşiv belgelerinde alil ve malul kelimeleri bazen tek başlarına bazen de ikisi bir arada kullanılmıştır. Bu kelimelerin tek başlarına kullanılmalarına örnek verecek olursak, *kendisi alîlü'l-vücûd bulunmasına*²², *alîl ve âciz bulunanlar*²³, *yetmiş beş yaşından alîl*²⁴, *yaşlı ve ma'lûl olmaları hasebiyle*²⁵ şeklinde geçmektedir. Alil ve malul kelimelerinin bazen *alîl ve eskam-ı mütenevvi ile ma'lûl*²⁶ örneğinde olduğu gibi zaman zaman birlikte kullanıldıkları da olmuştur.

Arapça *amel*: iş ve Farsça *mânde*: kalmak kelimelerinden türetilmiş olan *amel mânde* sözcüğü, Osmanlı Devleti'nde engellilik durumunu ifade eden bir başka kelimedir. Sözlük anlamı olarak işten kalmış, iş göremez, battal, muattal, iş yapmaktan kalmış, iş göremez durumda olan, ihtiyarlıktan veya bir sakatlıktan artık hiçbir iş göremez hale gelmiş²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Arşiv belgelerinde sıklıkla sakat kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.²⁸

Osmanlı toplumu, genel olarak engellilik durumunu bu kelimelerle ifade ederken zihinsel, görme, işitme, konuşma, yürüme ve vücudunun herhangi bir organının olmaması gibi engeli bulunanlar için de ayrı ayrı ve özel tanımlamalarda bulunmuştur.

13 BOA, Babiâli Evrak Odası (BEO), 1006/75400, 15 Eylül 1897 (17 R 1315); 1006/75446, 13 Eylül 1897 (15 R 1315); 1011/75810, 23 Eylül 1897 (25 R 1315).

14 BOA, Sadaret Mektubi, Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.), 515/5, 11 Eylül 1901 (27 Ca 1319).

15 BOA, BEO. 91/6793, 18 Ekim 1892 (27 Ra 1310).

16 BOA, BEO. 98/7344, 31 Ekim 1892 (10 R 1310).

17 BOA, BEO. 636/47680, 2 Haziran 1895 (9 Z 1312).

18 BOA, Zabtiye Nezareti (ZB.), 468/5, 4 Haziran 1906 (22 Ma 1322).

19 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2006, s. 949; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2002 s. 29; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 78.

20 Şemseddin Sami, *age*, s. 1376; Devellioğlu, *age*, s. 31; Parlatır, *age*, s. 84.

21 Bu dönem çoğunlukla 19 ve 20. yüzyıla ait belgeleri kapsamaktadır.

22 BOA, ZB. 458/87, 29 Nisan 1896 (17 Ni 1312).

23 BOA, ZB. 375/52, 22 Aralık 1906 (9 Ke 1322).

24 BOA, ZB. 373/35, 5 Mayıs 1906 (22 Ni 1322).

25 BOA, ZB. 332/98, 22 Mayıs 1909 (9 Ma 1325).

26 BOA, Yıldız Evrakı, Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.), 294/65, 8 Şubat 1907 (24 Z 1324).

27 Şemseddin Sami, *age*, s. 951; Devellioğlu, *age*, s. 578; Parlatır, *age*, s. 1008.

28 BOA, BEO. 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810; 1027/76967, 21 Ekim 1897 (24 Ca 1315); 1028/77072, 24 Ekim 1897 (27 Ca 1315); 1050/78698, 8 Aralık 1897 (13 B 1315); İrade Askeri (İ. AS.), 22/20, 21 Ekim 1897 (24 Ca 1315); İrade Hususi (İ. HUS.), 56/101, 20 Eylül 1897 (22 R 1315); 59/26, 6 Aralık 1897 (11 B 1315); 56/43, 15 Eylül 1897 (17 R 1315).

Zihinsel Engelliler İçin Kullanılan Sözcükler

Tıp ilmine ve hastanelere büyük önem veren Osmanlı Devleti yeni sağlık kuruluşları inşa etmenin yanı sıra kendisinden önceki devletlerden devraldığı kurumlara da sahip çıkarak ayakta tutmuştur. Değişik şekillerde isimlendirilen bu sağlık yapılarının tümünü aslında aynı şekilde değerlendirebiliriz. Bu yapılar temelde iki işlevi yerine getirirler. Bunlardan birincisi halka sağlık hizmeti sunmak, ikincisi ise tıp eğitimi vermektir. Bu kuruluşlar halka güven veren, kendini alanında geliştirmiş kadrolara sahiptir. Dil, din, ırk farkı gözetilmeksizin bütün hastalara eşit koşullarda bakılmıştır. Her devirde tıp ilmine vakıf ve cerrahide mahir olması şartı aranan hekimler, aynı zamanda psikolojik sorunları olan zihinsel engellileri müzikle tedavi etme yöntemini kullanmışlardır. Türk kavimleri hastalığı önlemek ve hastanın derdine deva olmak amacıyla tarih boyunca bu yöntemi uygulamışlardır. Hastanelerin bir diğer önemli görevi ise hastalara verilen ilaçların orada imal edilmesidir.²⁹ Şifa yurdu, şifa evi gibi anlamlara gelen Darüşşifa, zihinsel ve fiziksel engellilerin tedavi edildiği yerdir.

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklularından devraldıkları darüşşifaların işlevlerini sürdürmelerinin yanı sıra yeni kurulan darüşşifaların nasıl işleyeceği ile ilgili olarak vakfiyeler düzenleyerek bu kurumların devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Vakfiyelerde belirlenen ortak şartlardan biri devletin katkısı olmaksızın, vakıf gelirleriyle halka sağlık hizmeti vermektir. Durumu ağır olan hastalara yatılı olarak bakılmasının yanında haftanın belli günlerinde diğer hastalar gün içinde tedavi edilmiştir. Hastaların tedavi edilmesinde kullanılan ilaçlar darüşşifaların eczacıları tarafından hazırlanıp ihtiyaç sahiplerine ücretsiz verilmiştir.³⁰

Osmanlı şifahaneleri ve şifahanelerin işleyişi ile ilgili olarak *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde önemli bilgiler yer almaktadır. Evliya Çelebi'nin "İstanbul'da bulunan hastaneler ve tımarhaneleri bildirir" başlığı altında vermiş olduğu bilgiler dikkate şayandır. Evliya, buralarda kaç oda olduğu, orada çalışan hekimbaşı, cerrahbaşı, ders hocası ve hademelerin miktarının yanı sıra sağlık hizmetlerinden, hastanenin günde kaç öğün yemek verdiği, hastaların cinsiyet ve ırklarına³¹ göre farklı yerlerde bakıldığı gibi bilgilere yer verir. Evliya Çelebi, İstanbul'da yer alan hastaneleri genel anlamda iyi bir şekilde anlatmış ve oradaki sağlık hizmetlerini övmüştür.³²

Evliya Çelebi'nin hakkında bilgi verdiği bir başka yer ise Edirne'deki II. Beyazıt Külliyesi içinde yer alan darüşşifadır. Evliya, bu yapıdan oldukça etkilenmiştir. Burada görevli olan uzman hekimleri ve cerrahların nitelikli kişiler olduklarını belirterek onları tıp ilminde dünya çapında nam salmış kişilere benzetir. Külliyenin özelliklerini anlatırken "*orada bir darüşşifa var ki diller ile anlatılmaz ve kalemler ile yazılmaz.*" demesi Evliya'nın burayı ne kadar çok beğendiğinin bir başka göstergesidir. Dârüşşifada yatan hastalardan da bahseden Evliya Çelebi, bütün odaların hastalarla dolu olduğunu yazar. Bazı odalarda tedavi gören hastalar için kışın ateşler yakıp, kuş tüyü döşekler, seraser yorganlar ve ipekli yastıkların serildiğini ve hastaların bunlara dayanıp inleyip sızladıklarından söz etmiştir.³³

29 Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 2; Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul 2014, s. 107.

30 Cantay, *a.g.e.*, s. 6.

31 "... Kadınlar ve kefereler için başka bir tımarhanesi vardır." Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011, s. 276.

32 Evliya Çelebi, İstanbul, s. 276-277.

33 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, İstanbul 2012, s. 607-608.

Evlıya Çelebi, darüşşifada kalan zihinsel engellilerden de bahsetmiştir. İlbaharda sevdaya düşmüş gençlerin hâkim emri ile buraya getirildiklerinden sonra altın ve gümüş yaldızlı zincirlerin boyunlarına bağlanarak yatırıldıklarını anlatır. Kimi hastalar havuz ve şadırvanlara bakıp anlamsız sözler ederler. Kimileri ise kubbenin etrafındaki bülbüllerin seslerini dinleyip perdesiz ve ölçsüz bir şekilde bağırıp çağırırlar. Bahar mevsiminde hastaların tedavisi için deveboynu, yasemin, şebboy, nesrin, karanfil, reyhan, lale, menekşe, erguvan, sümbül vs. gibi güzel kokulu çiçeklerin hastalara dağıtılıp şifa bulmaları istenir. Ancak kiminin bu çiçekleri yediği kimilerinin ise yere attıklarından bahsedilir. Biraz akıllı olanların ise bunları kokladıklarını belirtir. Evliya, müzikle tedavinin³⁴ psikolojik sorunları olan hastalara iyi geldiğini eski hekimlerin görüşlerine dayandırarak anlatır. Sultan Beyazıt'ın *hastalara şifa, dertlilere deva, divanelerin ruhuna gıda olması ve sevdayı defetmesi* için on adet hanende ve sazendeyi buraya getirdiğini ve bunların haftada üç gün gelerek burada çaldıklarından bahseder. Darüşşifada günde kaç öğün yemek verildiğinin yanı sıra haftada iki gün Edirne'deki hastalık sahibi olanların buraya gelerek macun ve ilaç aldıklarından söz ederek bu fasla son verir³⁵.

Zihinsel engellilerin bir kısmı hastanede tedavi edilirken diğer bir kısmı ise toplum ile iç içe olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Toplumun bazen bir deliyi veli mertebesinde gördüğü de olmuştur. Ancak bu durum hepsi için geçerli değildir. Zihinsel olarak engeli bulunan bir kimsenin bu mertebeye ulaşabilmesi için öncelikle topluma zarar vermemesi gerekmektedir. Deli ile veli arasındaki farkı belirleyen en önemli faktör, kişinin toplum içindeki durumu ile ilgilidir. Şiddet eğilimi ve saldırganlık gibi etkenler bu konuda belirleyici bir rol oynamaktadır.³⁶

Osmanlı toplumunda fiziksel engelliler dışında kalan zihinsel engellileri tanımlamak için bazı tabirler kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde aklını yitirenler, *mecnûn (erkekler için)*, *mecnûne (kadınlar için)*, *muhtellü's-şuûr*³⁷, *illet-i cünûn*³⁸, *muhtell-i dimağ*, *münhâl-i akl*, *münhâl-i dimağ*, *meccûb*³⁹, *eser-i heft*, *eser-i cünûn*, *tecennün*⁴⁰ gibi ifadelerle karşılanmıştır.⁴¹

Bu tabirlerin en sık kullanılanı olan ve Arapça cinn kökünden türetilmiş olan *mecnun(e)* kelimesinin çoğulu *mecânîn* olup cin tutmuş, çıldırmış, deli, divane anlamlarına gelmektedir.⁴² Türkçe bir kelime olan ve aklını kaybetmiş, aklını kaçırmış, akli yerinde olmayan gibi anlamlarda kullanılan deli sözcüğü ise arşiv belgelerinde daha az

34 Kam ve Baksı denen Orta Asya hekimleri dans ve müziği hastalıkları önlemek için kullanıyorlardı. Kol, omuz ve baş gibi organların hareketi neticesinde ortaya çıkan enerji, bedenün tümüne yayıldıktan sonra ortaya çıkan trans halinde hastalığın ne olduğuna karar verilir. Baksılar, kılkopuz, dombra, şankopuz, asatayak, davul gibi müzik aletleri ile tedavi eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Türk kültür ve tarihinde önemli bir yer işgal eden müzikle tedavi işlemine ilerleyen dönemlerde makam müziği ile tedavi de dahil olmuştur. Makam musikisi hakkında Farabi, İbn-i Sina, Ebubekir Razi, Hasan Şuri, Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi, Haşim Bey gibi yazarlar konuyla ilgili olarak eserler kaleme almışlar ve makamların duygular ve organlarla olan ilişkilerini açıklamaya çalışmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Fulya Soyata, "Müzikle Bedeni Tedavi", *Beden Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2009, s. 371-379; Haşmet Altınölçek, "Bedende Müziğin Terapötik Etkileri", *Beden Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (Ed.), İstanbul 2009, s. 381-383.

35 Evliya Çelebi, *Edirne*, s. 609-610.

36 Artvinli, *age*, s. 24.

37 Aklını oynatmış, akli bozuk, bilincini yitirmiş, şuurunu bozulmuş. Devellioğlu, *age*, s. 675; Parlatır, *age*, s. 1123.

38 Delirme, çıldırma, delilik. Devellioğlu, *age*, s. 148.

39 Deli, divane, mecnun, cezb ve celb olunmuş, bir tarafa çekilmiş, çevresinden kopmuş, meclub, cezbe sahibi, abdal. Şemseddin Sami, *age*, s. 1291; Devellioğlu, *age*, s. 596; Parlatır, *age*, s. 1034.

40 Delirme, çıldırma, tecennün olma, mecnun olma. Şemseddin Sami, *age*, s. 382; Devellioğlu, *age*, s. 1050; Parlatır, *age*, s. 1657.

41 Artvinli, *age*, s. 23.

42 Devellioğlu, *age*, s. 596.

kullanılmıştır.⁴³ Bu sözcüğün bazen kişilerin adlarının önüne gelerek onların toplum içinde ayırt edici özelliğini vurgulamak için kullanıldığı durumlar da söz konusudur.⁴⁴

Görme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti'nde görme engeli olanlar için çok çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Kişinin doğuştan mı yoksa sonradan mı görme yetisini yitirdiği, her iki gözünün mü yoksa tek gözünün mü görmediği gibi ayrıntıları gözetken Osmanlı toplumu isimlendirme yaparken her bir durum için farklı kelimeler seçmeyi tercih etmiştir. İsimlendirme yapılırken kişinin engelliliğinden dolayı kendisini kötü hissetmemesi için dikkatli davranılmıştır. Bundan dolayı arşiv belgelerinde bir kişinin engel durumu tanımlanırken olabildiğince yumuşak ifadeler kullanıldığını görmekteyiz.

Görme engeli bulunanlar için genel olarak kullanılan tabir *kör* (kür) kelimesidir. Bunun yanında *a'mâ*⁴⁵ kelimesi de belgelerde sık geçmektedir. Görme özüllülüğü tanımlamak için kullanılan *a'mâ* kelimesi tek başına kullanılmasının yanı sıra *gözlerine a'mâ târ*⁴⁶ (*tareyân*) *olmuş (etmiş)*⁴⁷, *illet-i a'mâyâ mübtelâ*⁴⁸ şeklinde de yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarına da sahip oldukları fiziksel engelleri göz önünde tutularak çeşitli lakaplar takılmıştır. Bu tür engellilere en güzel örneklerden biri de *Kör Ahmed Paşa*'dır.⁴⁹

İnsanların dış dünyayı görme ve tanınmasında göz, oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun farkında olan Osmanlı toplumu görme eylemini bir nimet olarak görmüştür. Görme engeli olanlar anlatılırken bu insanların görme nimetinden (*nimet-i basar*, *nimet-i rü'yet*) mahrum kaldıklarından bahsedilmiştir. Bu mahrumiyetin nasıl ortaya çıktığı da ifade edilmiştir. Örneğin, *lağımın ateş almasıyla ni'met-i rü'yetten mahrûm kalan, vuku bulan muhârebâtta sol gözüne kurşun isâbet ederek ni'met-i basardan mahrûm kalmasından dolayı, mermi isâbet etmesiyle sol gözü rü'yetten mahrûm kalan, atılan revolver kurşunu sağ gözüne isâbetle ni'met-i basardan mahrûm kaldığından, Ermeni eşkıyâsı tarafından cerh edilerek ni'met-i basardan mahrûm kalması, gözlerine hastalık ârız olarak ni'met-i basardan mahrûm kalmasına, makine çarpmasından dolayı sağ gözü rü'yetten mahrûm olan*⁵⁰ denilerek olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır. Bunun yanı sıra bazı belgelerde *nûr-i basardan mahrûm*⁵¹ şeklinde de kullanıldığını görmekteyiz.

43 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), 2554/19, 2 Nisan 1890 (26 S 1307); Artvinli, *a.g.e.*, s. 23.

44 BOA, Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD.), 22/40, 4 Kasım 1850 (28 Z 1266).

45 Kör, gözleri görmeyen. Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 30; Parlâtır, *age*, s. 83; Ekrem Kadri Unat-Ekmeleddin İhsanoğlu-Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 225.

46 Arız, ansızın bir şahıs veya şeyde zahir olan, ansızın çıkan, birdenbire görünen, arız olan, sonradan oluveren, birdenbire ortaya çıkıveren, hesapta olmayan, öngörülmeyen. Şemseddin Sami, *age*, İstanbul 2006, s. 860; Devellioğlu, *age*, s. 1033; Parlâtır, *age*, s. 1633.

47 BOA, BEO. 115/8583, 3 Aralık 1892 (13 Ca 1310); 402/30140, 14 Mayıs 1894 (9 Za 1311); 444/33241, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); 631/47271, 27 Nisan 1895 (2 Z 1312); 1403/105195, 18 Kasım 1899 (14 B 1317); Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 871/2, 17 Temmuz 1904 (4 Ca 1322); 886/54, 6 Eylül 1904 (25 C 1322).

48 BOA, BEO. 21/1573, 20 Haziran 1892 (24 Za 1309).

49 Kör lakabıyla tanınan Ahmed Paşa, amcası Alaiyeli Hacı Ebubekir Paşa'ya bağlanıp Cidde valiliğinde kethüdası olmuştur. Sonra kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı olup Aralık 1737'de sadaret kethüdası olmuştur. Bir yıl sonra ise vezirlikle sadaret kaymakamlığı payesini almıştır. Aynı yıl içerisinde Aydın mutasarrıflığının yanında ertesi yıl rikâb kaymakamı olmuştur. Vefat ettiği yıl olan 1753 tarihine kadar nişancı, sadrazam, Rakka, Sayda, Halep, Kandıye, Diyarbakır, Bağdat, Mısır, Adana valilikleri ve Kars seraskerliği gibi devletin önemli kademelerinde görev yapmıştır. Kör Ahmed Paşa, Ayakapısı'ndaki Ahmet Çelebi meşedini tekrar ihya etmesinin yanında, Bandırma Tekkesi ile sebil ve medrese imar etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, c. 3, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 220-221.

50 BOA, BEO. 802/60078, 29 Haziran 1896 (17 M 1314); 604/45285, 22 Nisan 1895 (26 L 1312); 829/62152, 22 Ağustos 1896 (12 Ra 1314); 883/66167, 19 Aralık 1896 (14 B 1314); 901/67533, 27 Ocak 1897 (24 Ş 1314); 903/67701, 1 Şubat 1897 (29 Ş 1314); 1493/111953, 28 Mayıs 1900 (29 M 1318); 1517/113762, 9 Temmuz 1900 (15 Ra 1318); İ. HUS. 9/38, 27 Şubat 1893 (9 Ş 1310).

51 BOA, BEO. 402/30140; 802/60078.

Osmanlı arşiv belgelerinde görme engelini anlatmak için kullanılan bir başka ifade ise *gözlerine perde inerek alif olduğu*⁵² tabiridir. Burada kişinin görme yetisini yitirmesi perdeye benzetilerek anlatılmıştır ki bu tabir günümüzde de kullanılmaktadır.

Farsça kökenli *yek* (bir, vahid, tek, münferit) ve *çeşm* (göz, ayn, dide) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen *yek-çeşm* sözcüğü, bir gözlü, bir gözden kör, tek gözlü, bir gözü olan, a'ver⁵³ anlamlarına gelmektedir. Gözlerden birisinin görmemesi durumunda kullanılmıştır.⁵⁴ Yek-çeşm şeklinde ifade edilen devlet adamlarından biri de Ahmed Muhtar Bey'dir.⁵⁵

İşitme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti'nde işitme engeli olanlar için en sık kullanılan tabir *sağır*⁵⁶ kelimesidir. Bu kelimeyle kişinin kulaklarının işitmediği anlatılmaya çalışılmıştır. Genel olarak tek başına kullanılmasının yanı sıra *sağır ve dilsiz* şeklinde de kullanılmıştır.

İşitme engeli bulunan devlet adamları için en sık kullanılan tabir *sağır* sözcüğüdür. Enderun'da yetiştikten sonra Sivas, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeyi olan Behram Paşa, *sağır* lakabıyla tanınmıştır.⁵⁷ Bu lakap verilen bir diğer işitme engelli ise *Sağır Mehmet Paşa*'dır.⁵⁸ Toplumdaki sanatkâr engellilere de *sağır* lakabı takılmıştır. Döneminin en önemli nakkaşlarından olmasıyla nam salmış olan Behram Usta'ya, *sağır* lakabı verilmiştir.⁵⁹

Sağır kelimesiyle daha çok her iki kulağın duymadığı ifade edilmiştir. Bazen de tek kulağın işitme işlevini yerine getiremediği görülmektedir. Bu durumu anlatmak için *bir kulağı sakat* denilmiştir. Olayın nasıl meydana geldiği ise *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*⁶⁰ şeklinde yer almıştır. Buradan kulağın sonradan darbeye bağlı olarak işitme yetisini kaybettiği anlaşılmaktadır.

Kulağın işitmemesini kastetmek amacıyla kullanılan bir diğer tabir de Arapça *asamm* kelimesidir ki *sağır*, işitmez, söz işitmez, kulağı işitmez anlamlarına gelmektedir.⁶¹

Konuşma Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda konuşma engellileri ifade etmek için en sık kullanılan tabir

52 BOA, Meclis-i Vala (MVL.), 569/59, 20 Nisan 1858 (6 N 1274).

53 Şemseddin Sami, *age*, s. 1550; Devellioğlu, *age*, s. 1158; Parlatri, *age*, s. 1828; Devşirmelerden olan Aver Murad Paşa, sancakbeyi olarak görev yapmasının ardından Yemen'e vali olarak atanmıştır. Kötü idaresi nedeniyle 1567/68 yılında idam edilmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1115.

54 BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 463/49, 22 Ağustos 1899 (22 R 1317); ZB. 300/13, 10 Nisan 1899 (29 Z 1316).

55 Babası Hazine Kethüdası Halil Paşa'nın ölümünden sonra kardeşiyle birlikte kimsesiz kalan Yekçeşm Ahmed Muhtar Bey, Sultan III. Mustafa devrinde (1757-1774) saraya alınmıştır. Kardeşiyle birlikte Şehzade Selim'in hizmetine girmişlerdir. 1774'de I. Abdülhamid tahta çıkınca kardeşi saraydan çıkarılmış ancak kendisi bu hizmeti sürdürmüştür. Sultan III. Selim'in tahta çıkmasının ardından mabeynci olmuştur. Padişahın gözde adamlarından olup Mayıs 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı'na kadar makamını muhafaza etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 194.

56 BOA, DH. MKT. 402/56, 26 Temmuz 1895 (3 S 1313).

57 1579 yılında görevinden ayrılıp Tiflis'e sürülmüş ve orada vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 366.

58 Bostancı Ocağı'ndan yetişerek bostancıbaşı olmuş, 1652'de vezirlikle Diyarbakır valisi iken azledilmiştir. Daha sonra 1655'te Bağdat valisi olmasının ardından vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1068.

59 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 2002, s. 147.

60 BOA, ZB. 468/5.

61 Devellioğlu, *age*, s. 42; Parlatri, *age*, s. 105.

*dilsiz*⁶² kelimesidir. Arşiv belgelerinde bu kelime bazen tek⁶³ başına bazen de *sağır ve a'mâ* kelimeleriyle birlikte⁶⁴ kullanılmıştır.

Farsça kökenli *bî-zebân*⁶⁵ kelimesi konuşma engellileri tanımlamak için kullanılan bir diğer tabirdir. Sözlüklerde *dilsiz, suskun, lisansız, ebkem* gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶

Yukarıdakilerin yanı sıra konuşma engeli olanları tarif ederken kullanılan bir başka sözcük ise Arapça *lâldir*. Lâl kelimesi *dilsiz* ve konuşma melekesini yitirmiş kişi anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

Derdini tam olarak ifade edemeyecek derecede dili kekeme olanlar için ise belgelerde *söz söylemeye muktedir olmayacak kadar lisanı rekîk*⁶⁸ *olduğu*⁶⁹ şeklinde tanımlama yapılmıştır. Buradan hareketle kekemelik derecesinin artarak kişiyi konuşmama durumuna veya derdini tam olarak anlatamayacak dereceye getirdiği anlaşılmaktadır.

Yürüme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda yürüme engeli olanlar anlatılırken yaygın bir şekilde kullanılan tabir *total* kelimesidir. Arşiv belgelerinde bu tabirin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.⁷⁰ Total kelimesinin yanı sıra bir kişinin yürüme engelini ifade etmek için çok çeşitli kullanım şekillerinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle arşiv belgelerinde bu çeşitlilik açıktır.

Ayaklarından engeli bulunan devlet adamlarını tanımlamak için sıklıkla *total* kelimesi kullanılmıştır. Topal Hüseyin Paşa⁷¹, Topal İzari Çelebi kadı ve şair, Topal Mahmud Ağa ise Sultan III. Selim'in saltanatının sonlarında Haydarpaşa'da bir kasır ve altına bir çeşme inşa etmiştir⁷². Mehmed Paşa⁷³ ve Yusuf Paşa⁷⁴ da total lakabı takılan diğer devlet adamlarıdır.

62 Dil sözcüğü Türkçe kökenli bir kelimedir. Olumsuzluk anlamı katan –siz ekiyle birleşip konuşma engeli olma, konuşmama durumunu ifade etmektedir. *Dîvânü Lugâti't Türk'te* de tıl şeklinde geçmektedir. Bkz. Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't Türk*, İstanbul 2005, s. 562; Tuncer Güleensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 283-284.

63 BOA, Sadaret Mektubi, Meclis-i Vala (A. MKT. MVL.), 140/21, 14 Ocak 1862 (28 B 1278); 141/5, 10 Şubat 1862 (10 Ş 1278); BEO. 342/25585, 11 Ocak 1894 (4 B 1311); DH. MKT. 466/24, 1 Nisan 1902 (22 Z 1319); 1102/4, 21 Temmuz 1906 (29 Ca 1324).

64 BOA, BEO. 380/28499, 3 Nisan 1894 (27 N 1311); 2394/179482, 21 Ağustos 1904 (9 C 1322); DH. MKT. 402/56.

65 BOA, Sadaret Mektubi, Nezaret ve Deva'ir (A. MKT. NZD.), 196/88, 7 Ekim 1856 (7 S 1273); BEO. 399/29883, 9 Mayıs 1894 (4 Za 1311); 728/54592, 12 Ocak 1896 (28 B 1313); DH. MKT. 1580/47, 31 Aralık 1888 (27 R 1306); İrade Dahiliye (İ. DH.), 440/29070, 16 Ağustos 1859 (17 M 1276).

66 Şemseddin Sami, *age*, s. 330; Devellioğlu, *age*, s. 112; Parlatur, *age*, s. 206.

67 Devellioğlu, *age*, s. 541; Parlatur, *age*, s. 958.

68 Lisanında rekâketi olan, dürüst söyleyemeyen, kekeme, pepeme, tutuk, kusurlu, dili tutuk olan, pepe. Bkz. Şemseddin Sami, *age*, s. 670; Devellioğlu, *age*, s. 885; Parlatur, *age*, s. 1400.

69 BOA, MF. MKT. 550/41, 13 Mart 1901 (19 Z 1318).

70 BOA, BEO. 42/3111, 2 Ağustos 1892 (8 M 1310); 547/40998, 7 Ocak 1895 (10 B 1312); DH. MKT. 1480/28, 24 Ocak 1888 (11 Ca 1305); 1544/15, 17 Eylül 1888 (11 M 1306); 1656/69, 27 Ağustos 1889 (18 M 1307); ŞD. 374/33, 9 Aralık 1897 (25 Ş 1315); ZB. 355/32, 27 Eylül 1906 (8 Ş 1324); 363/64, 7 Mayıs 1906 (13 Ra 1322); 419/24, 6 Ekim 1897 (9 Ca 1315); 446/129, 23 Ocak 1908 (19 Z 1325).

71 Başbaki kulu olup daha sonra Türkmen voyvodası ve tahsilât memuru olmuştur. 1688'de vezirlikle Maraş valisi ve Anadolu müfettişi ardından Bosna, Temeşvar ve Silistre valiliklerinde bulunmuştur. 1696/97 yılında yaşamını yitirmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 727.

72 Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 733, 908.

73 Konya'da beylerbeyi olarak görev yaptıktan sonra Sivas, Ahıska, Çıldır ve vezirlikle Temeşvar ile Bosna valiliği yapmıştır. 1656 yılında kaptan-ı derya ve 1068'de Sakız muhafızı olmuştur. 1658/59 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından Bozcaada'ya çağırılmış, kötü idaresi ve halka zulüm ettiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1075.

74 Enderun'dan yetişerek Hasoda'dan çakırcıbaşı, sonra Anadolu müfettişi olup 1696/97 tarihinde Rakka'ya mutasarrıf olarak atanmıştır. Öldüğü yıl olan 1716 yılına kadar Diyarbakır, Musul, Bağdat, Erzurum, ikinci defa Rakka, Halep ve Şam'a valilik yapmasının yanında Hac emini olarak görevde bulunmuştur. Mehmed Süreyya, *age*, c. 5, s. 1700.

Kişinin ayaklarından engeli olması durumu belgelerde değişik şekillerde anlatılmıştır. Bazı durumlarda kişinin her iki ayağının engelli olduğu bazı durumlarda tek ayağının sakatlandığı anlatılmıştır. Bununla birlikte olayın ne şekilde meydana geldiği de ifade edilmiştir. *Meşy⁷⁵ ve harekete gayr-i muktedir bulunan, Şark demiryollarında bekçilik ile istihdâm olunmakta iken ifâ-yi vazîfe esnasında el ve ayakları sakatlanarak ma'lûl olan, Sinop havâlisinde eşkiyâ derdesti esnasında vuku bulan müsâdemede aldığı cerîhadan meşy ve harekete ve te'mîn-i maîsete muktedir olamayacak derece ma'lûl kalan, cerîhadâr olarak iki ayağı sakat kalmış olan, ayaklarımızdan sakat olduğumuz, iki değnekle güç bir hal ile gezmekte bulunduğum cihetle⁷⁶* şeklindeki örneklerde engellinin her iki ayağının sakat kaldığı anlaşılmaktadır. Örneklerden hareketle engel durumunun nerede, nasıl ve kimler tarafından meydana getirildiği gibi bilgilere de ulaşmak mümkündür.

Sözlükte topal, aksak, topallık, aksaklık gibi anlamlara gelen *arec⁷⁷* kelimesi, yürüme engeli olanları tarif etmek için kullanılan bir diğer sözcüktür. *Arec* lakabı ile tanınan ve yelpaze sapı üretme konusunda oldukça maharetli olan Kasımpaşalı Ömer Usta'nın som ve fildişinden işlediği eserler saray halkı ve dönemin varlıklı insanları tarafından çok yüksek fiyatlarla satın alınmıştır⁷⁸.

Engellinin tek bir ayağını kaybetmesi durumu belgelerde anlatılmıştır. Bu durum, *bir ayağı sakat olmuş, ayağı kat olunmasıyla sakat kalmış, esnâ-yi ta'lîmde sağ ayağının sakatlanmasından dolayı kısım-ı süflâsı kat edildiğinden, mekteb-i tıbbiyye-i şâhânece icrâ kılınan ameliyyât neticesinde ayağı kat edilmesiyle ma'lûl kalmış, işe yaramayacak derecede mecrûh olarak ayağı kat olunan, sol ayağına bir cesîm şekil düşerek ma'lûl, urbân ile müsâdemede ayağından vurularak bir işe güce yaramaz derecede sakat kaldığından, vuku bulan müsâdemede mecrûh olarak ayağı sakatlanan⁷⁹* gibi örneklerde geçmektedir.

Diğer Engelliler İçin Kullanılan Tabirler

Yukarıda anlatılanların dışında özellikle kişinin kol veya el gibi uzuvlarını kaybetmesi neticesinde engelli kaldığından da bahsedilmiştir. Kolundan engelli olan birisi için en yaygın kullanılan tabir çolak sıfatıdır. Sözlüklerde çolak kelimesi bir kolu sakat veya eksik olan, sakat, bozulmuş, eşell, eczem, kol veya eli sakat yahut eksik olan, kolu kesilen sakat veya eksik olan anlamlarına gelmektedir.⁸⁰ *Hicaz demiryolu müstahdemîninden iken ifâ-yi vazîfe esnasında cerîhadâr olup sağ kolu dirseğine kadar kat edilmiş olan, eşkiyâ tarafından atılan kurşunun isâbetiyle sağ kolundan mecrûh olarak hareketten muattal kalmış, Bulgar eşkiyasıyla vuku bulan müsâdemede sol kolundan mecrûh olarak her ne kadar tedavi edilmiş ise de sakat kalmasına mebnî, atılan humbaralardan sol kolu mecruh olup belediye ve Almanya hastanelerinde tedavi olmuş ise de kolu işe yaramayacak bir halde kaldığından, Amasya Ermeni Komitesi eşkiyası tarafından atılan kurşunun sağ*

75 Arapça kökenli bir kelime olan *meşy*, yürüme, adımlama, yürüyüş gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 632; Parlâtır, *age*, s. 1076.

76 BOA, BEO. 1496/112142, 2 Haziran 1900 (4 S 1318); 1518/113777, 14 Temmuz 1900 (17 Ra 1318); 2919/218885, 1 Ekim 1906 (12 Ş 1324); DH. MKT. 2581/14, 28 Ocak 1902 (18 L 1319); 2474/71, 19 Nisan 1901 (29 Z 1318); Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR. I. ŞKT.), 73/7220, 24 Eylül 1905 (24 B 1323); 112/11130, 27 Nisan 1907 (14 Ra 1325).

77 Devellioğlu, *age*, s. 37.

78 Abdülaziz Bey, *age*, s. 231.

79 BOA, BEO. 216/16130, 6 Haziran 1893 (21 Za 1310); 1016/76144, 2 Ekim 1897 (5 Ca 1315); 1029/77159, 26 Ekim 1897 (29 Ca 1315); 1150/86233, 1 Temmuz 1898 (11 S 1316); 1216/91197, 29 Ekim 1898 (13 C 1316); 2839/212883, 30 Mayıs 1906 (6 R 1324); 3482/261083, 27 Ocak 1909 (8 M 1327); Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MÜ.), 80-1/53, 2 Nisan 1910 (21 Ra 1328).

80 Şemseddin Sami, *age*, s. 523; Parlâtır, *age*, s. 302.

*koluna isabetle amelden sakat olmuş olan*⁸¹ şeklindeki örneklerden kişinin hangi kolunun ne derecede ve nasıl sakatlandığıyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Devlet adamları için de çolak lakabı kullanılmıştır. Örneğin, beylerbeylerinden olan Hüseyin Paşa ile İbrahim Paşa'ya bu lakap takılmıştır.⁸²

Farsça *yek* (bir, tek) ve *dest* (el) kelimelerinden oluşturulan yekdest kelimesi tek bir eli olan kimseleri anlatmak için kullanılan bir sıfattır. Müderris olan Mustafa Efendi, tek eli olmasından dolayı yekdest olarak tanınmıştır.⁸³

C. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kişinin sahip olduğu engeli tanımlamak için zengin bir kelime hazinesi kullanılmıştır. Kişinin vücudunun hangi bölgesinden engeli bulunduğu, bu engel durumunun nasıl meydana geldiği gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Kişiyi tanımlarken bu etkenlerden hareketle tanımlama yapılmıştır. Devlet adamlarına ve toplumdaki engelli bireylere onların ayırt edici özelliğine vurgu yapılmıştır. Kişi bu şekilde toplumda tanınmış ve kendisine lakabıyla hitap edilmiştir.

Engelli bireyler, sahip oldukları engeli vurgulamakta sıkıntı yaşamamışlardır. Yazmış oldukları dilekçelerinin altına engel durumlarıyla birlikte isimlerini yazmışlar ve bu şekilde yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu şekilde hareket etmelerinde kendi durumlarını ifade etmelerinin yanında yardıma muhtaç olduklarını anlatmaya yönelik bir tavır sergilemişlerdir.

Kişiyi sahip olduğu engel durumuna göre lakaplar da takılmıştır. Bu lakaplar uzun yıllar boyunca kullanılmış ve hatta bazı sülale isimleri olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra bile bazı aileler atalarından devraldıkları lakapları soyadı olarak kullanmaya devam etmişlerdir.

D.Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

Babiâli Evrak Odası: (BEO.) 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810; 91/6793; 98/7344; 636/47680; 1027/76967; 1028/77072; 1050/78698; 115/8583; 402/30140; 444/332; 631/47271; 1403/105195; 21/1573; 802/60078; 604/45285; 829/62152; 883/66167; 901/67533; 903/67701; 1493/111953; 1517/113762; 402/30140; 802/60078; 342/25585; 380/28499; 2394/179482; 399/29883; 728/54592; 42/3111; 547/40998; 1496/112142; 1518/113777; 2919/218885; 216/16130; 1016/76144; 1029/77159; 1150/86233; 1216/91197; 2839/212883; 3482/261083; 3692/276846; 2487/186462; 357/26770.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi: (DH. MUİ.) 80-1/53.

Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi: (DH. MKT.) 250/37; 871/2; 886/54; 402/56; 466/24; 1102/4; 402/56; 1580/47; 1480/28; 1544/15; 1656/69; 2581/14; 2474/71; 812/79; 1045/47.

İrade Askeri: (İ. AŞ.) 22/20.

81 BOA, A. MKT. MHM. 632/45, 8 Eylül 1897 (10 R 1315); BEO. 3692/276846, 23 Ocak 1910 (11 M 1328); 2487/186462, 18 Ocak 1905 (13 Za 1322); 357/26770, 11 Şubat 1894 (5 Ş 1311); DH. MKT. 812/79, 23 Ocak 1904 (5 Za 1321); 1045/47, 29 Ocak 1906 (3 Z 1323).

82 Çolak Hüseyin Paşa, 1648 yılında ölmüştür. Yine beylerden olup İran'a karşı yapılan savaşlarda yer almış olan Çolak İbrahim Paşa 1745 yılında Çorum mutasarrıflığına getirilmiştir. 1760 yılına kadar görevini yerine getirmiş ve ardından vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 720, 777.

83 1755'te Kudüs mollalığı yapmıştır. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1180.

İrade Dahiliye: (İ. DH.) 440/29070.

İrade Hususi: (İ. HUS.) 56/101; 59/26; 56/43; 9/38.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi: (MF. MKT.) 463/49; 550/41.

Meclis-i Vala: (MVL.) 569/59.

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller: (TFR. I. ŞKT.) 73/7220; 112/11130.

Sadaret Mektubi, Mühimme Kalemi: (A. MKT. MHM.) 515/5; 632/45.

Sadaret Mektubi, Meclis-i Vala: (A. MKT. MVL.) 140/21; 141/5.

Sadaret Mektubi, Nezaret ve Deva'ir: (A. MKT. NZD.) 196/88.

Şura-yı Devlet: (ŞD.) 374/33.

Yıldız Evrakı, Mütenevvi Maruzat: (Y. MTV.) 294/65.

Zabtiye Nezareti: (ZB.) 468/5; 458/87; 375/52; 373/35; 332/98; 300/13; 355/32; 363/64; 419/24; 446/129.

2. Araştırma Eserler ve Makaleler:

“Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

ALTINÖLÇEK, Haşmet, “Bedende Müziğin Terapötik Etkileri”, *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 381-388.

ARTVİNLİ, Fatih, *Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013.

BECKER, C. H., “Cizye”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 199-201.

BOYRAZ, Şeref “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı VII, Sivas 1998, s. 107-138.

BOZKURT, Nebi, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, s. 65-67.

CANTAY, Gönül *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

DİKİCİ, Ayşe Ezgi, “Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih*, S. 248, Ağustos 2014, s. 16-25.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- İPŞİRLİ, Mehmet "Osmanlılar'da Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, s. 67.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ, *Dîvânü Lugâti't Türk*, Türkçe Çev. ve Düz. Serap Tuba Yurteser-Seçkin Erdi, Kocabalı Yayınevi, İstanbul 2005.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, (6 cilt), Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖZBAYRAK, İzi Karakaş II. *Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Yayınları, İstanbul 2013.
- ÖZEL, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 33-50.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi Yayınları, Ankara 2011.
- SARI, Nil, "Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Türk Tarihi'nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Edt. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, İstanbul 1993, s. 21-33.
- SHEFER-MOSSENSOHN, Miri, *Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Uçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- SOYATA, Fulya, "Müzikle Bedeni Tedavi", *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 371-379.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- UNAT, Ekrem Kadri- Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.